

63

NET WERK

892-893

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

European Environmental History Abstracts: een herstart?

In de e-mail lijst van H-ASEH (de Amerikaanse vereniging van milieu-historici) stond afgelopen december de volgende oproep:

Dear ASEH friends,

For some time from the late 80's to the early 90's there existed an "European Environmental History Newsletter". It had to be abandoned, because the staff running the Newsletter wasn't supported any more by its home university. A small group of German, Austrian and Swiss scholars is now willing to attempt a fresh start with the issue of "European Environmental History Abstracts". In this view we are looking for scholars in Spain, Italy, England, the Slavonic Countries who would be able and willing to join the editorial board. There will be a start-up meeting in Stuttgart from April 23 to 25 sponsored by the Breuninger Foundation. Who is going to join the group? Please e-mail any responses to: christian.pfister@hist.unibe.ch

*Best wishes,
Chris Pfister
University of Bern*

Ik reageerde onmiddellijk per e-mail.

Het antwoord van Christian Pfister was als volgt:

*Liebe Miriam Daru
Eigentlich wuerde ich Sie gerne gleich einladen. Aber da die Plaetze knapp sind und wir noch nicht wissen, wer alles kommen wird, setze ich Sie vorerst weit oben auf die Warteliste. Halten Sie sich die Zeit vom 23.-25. April vorsorglich frei. Sie werden auf jeden Fall von uns hoeren.
Vielen Dank fuer Ihr Interesse
Christian Pfister*

Nou ja. We gaan zonder tam-tam door met onze Dutch Environmental History Abstracts (beter bekend als Net Werk). In tegenstelling tot de 'European Environmental Newsletter' is Net Werk immers continu sinds 1986 verschenen.

Environmentally yours, Myriam Daru

Net Werk/VU Symposium

Beyond natural local ecosystems: long-distance trading in fish and wood in the Netherlands, 1300-1700
VU Amsterdam 8 april 1999

Programma

Dagvoorzitter: Prof.dr. C.A. Davids
9.30 Zaal open

10.00 Prof.Dr. R.C. Hoffmann (York University, Toronto, Canada), 'Frontier Fishing for Medieval Consumers: Hering, Stockfish, Sardines, Hake, Tuna'.

10.50 Prof.dr. L. Hacquebord (Arctisch Centrum, Groningen), 'Four Centuries Whaling in Spitsbergen and its impact on the Arctic Ecosystem' [voorlopige toezegging].

11.45 Discussie. Inleiding door de referent, Dr. W. Verstegen (Vrije Universiteit, Amsterdam).

12.30 Lunch

13.30 Dr.ir. D. de Vries, (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist), 'Timber in Late Medieval Roofs'.

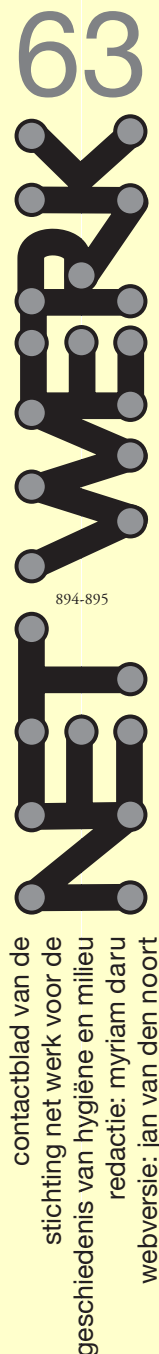
14.20 Drs. M. Manders (Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie, Lelystad), 'Wood, Barrels and Trade. Analytical Prospects of a Sixteenth Century Shipwreck Assemblage'.

15.10 Discussie. Inleiding door de referent, Dr. H. van Zon (Rijksuniversiteit Groningen).

16.00 Afsluiting door de dagvoorzitter, Prof.Dr. C.A. Davids (Vrije Universiteit, Amsterdam).

Aanmelding

Het symposium 'Beyond local ecosystems: long-distance trading in fish and wood in the Netherlands, 1300-1700' wordt gehouden op de Vrije Universiteit te Amsterdam (station Amsterdam Zuid/WTC) onder auspiciën van het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis van het Leerstoelgebied Economische en Sociale Geschiedenis en de Stichting Netwerk voor de geschiedenis van Hygiëne en Milieu. De voertalen zijn Engels en Duits. Zaalnummer en verdere details volgen na half februari als het zalenrooster bekend is. Er zal een bijdrage van circa f 15,- worden gevraagd voor de inwendige verzorging. Vanwege de beperkte ruimte worden deelnemers toegelaten in volgorde van aanmelding. Opgave en informatie, graag per email, bij: Petra van Dam, svlinder@bart.nl; tel. 071-5224421; VU, Geschiedenis, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam.

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Beyond natural local ecosystems

Inleiding

Dr. Petra J.E.M. van Dam

Over de invloed van lange afstandshandel op lokale ecologische systemen elders zijn vanuit het moderne wereldperspektief vele vragen te stellen, maar wat houdt dat in voor de vroegmoderne tijd? In de zestiende en zeventiende eeuw trad nog geen afname op van tropisch regenwoud, wel veranderde de opbouw van de Duitse en Skandinavische bossen sterk onder invloed van de toenemende vraag naar constructiehout. De vraag naar hout van elders ontstond in de Duitse steden al vanaf 1300, zodra de nabij gelegen houtbestanden waren uitgeput of omgezet in landbouwareaal. De vraag uit het vroeg bosloze West-Nederland voegde zich naadloos in het opkomende handelssysteem. Ook in de natte ecosystemen werd het menselijk ingrijpen al vanaf de hoge middeleeuwen merkbaar. Bekend is het leegvissen van de grote (Alpen)meren in Europa en de structurele afname van migrerende vissoorten als zalm en forel in de bovenlopen van de rivieren.

Hout

West-Nederland moest al vroeg een basale grondstof als hout in grote hoeveelheden importeren omdat de eigen voorraden van nature schaars waren en men deze al rond het jaar 1100 grotendeels had opgemaakt.

In de late middeleeuwen werd hout geïmporteerd via de houtmarkt van Deventer uit de Oost-Nederlandse gebieden en aangrenzende gebieden in Duitsland. Via de Rijn bereikte hout uit zuidelijker Duitse streken in grote vloten de stad Dordrecht, die een deel verwerkte maar ook veel doorvoerde naar ondermeer Amsterdam. Vanaf de vijftiende eeuw kwam daar bij de houtstroom uit Skandinavië en de Noord-Duitse en Baltische kustgebieden over zee. De Hollandse vraag naar hout was vooral gericht op bouwen en constructiehout, nauwelijks op brandhout omdat de grote voorraden turf hierin tot in de achttiende eeuw voldoende voorzagen. Eerst in de steden en daarna op het platteland werd een deel van het bouwhout weliswaar vervangen door baksteen vanaf circa 1450, maar hout bleef in grote hoeveelheden nodig voor uiteenlopende toepassingen als gebouwen, schepen, infrastructuur (bruggen, wegen, sluisen) en voor veel voorwerpen in het huishouden en beroepsleven (meubels, eetgerei, emballage, gereedschap). Wat betreft het patroon van vraag en aanbod voor hout is natuurlijk de algemene bevolkingstoename vanaf het begin van de zestiende eeuw wezenlijk. Voorts is belangrijk dat al de verschillende toepassingen geheel eigen eisen aan het hout stelden. Dit laatste onderwerp zal op het symposium specifiek aan

de orde worden gesteld. Dragende constructies van huizen, schepen, bruggen en sluizen waren meestal van eikenhout gemaakt, dat waarschijnlijk al vanaf 1100 uit het oosten moest komen. Eikenhout, in het bijzonder het zogenaamde klaphout, was ook nodig voor de fabricage van tonnen voor de verpakking van (natte) goederen. Veel van de kleinere consumentengoederen, maar ook specifieke bouwelementen als paalfunderingen, oeverbeschoeiingen, vlechtwanden en hekwerken konden echter best worden vervaardigd worden met zachte houtsoorten zoals wilg, els en hazelaar. Zij bezaten juist die eigenschappen waardoor ze goed te bewerken waren met specifieke technieken zoals draaien en snijden, waardoor ze effectief, bijvoorbeeld taai en buigzaam waren, of bestand tegen wind en water (bezems, hekken, sluizen). Zulke zachte houtsoorten werden in het westen zeker tot 1500 nog in de venen commercieel geproduceerd. In de oostelijke Nederlanden bleven lokale hakhout plantages nog van belang. Vanaf de vijftiende eeuw is de import van zacht hout uit Scandinavië sterk opgekomen (grenen, dennen) en het is niet onmogelijk dat die import de inheemse productie heeft verminderd. De ligging en het karakter van het houtproducerende ecosysteem zijn wezenlijk voor het karakter van het houtaanbod. Het lijkt opmerkelijk

dat al vrij vroeg in de Nederlanden hout betrokken werd van gebieden die vrij ver stroomopwaarts in het Rijndal lagen, zoals het Zwarte Woud aan het einde van de dertiende eeuw. Bereikbaarheid over water was echter een eerste voorwaarde voor houttransport, omdat transport over land zo moeilijk en duur was. Welke percelen binnen een bosgebied verhandeld werden en hoe intensief een heel gebied werd gebruikt hing ook weer af van gebiedsspecifieke kenmerken, zoals het plaatselijke reliëf, en de infrastructuur zoals vlotbare beekjes. Grondsoort, klimaat en hoogteligging waren de factoren die bepaalden waar welke houtsoort voorkwam. Het seizoen tenslotte gaf aan wanneer het hout gekapt en getransporteerd kon worden en oefende daarmee invloed uit op het seizoensritme van de handel.

Vis

Wat betreft de vraag naar vis was natuurlijk ook de algemene stijging van de bevolkingsomvang relevant. Voorts is een verandering in het patroon van vraag en aanbod belangrijk. Deze hing sterk samen met de ontwikkeling van nieuwe vangst- en conserveringstechnieken. Vis behoorde in onze streken tot de natuurlijke producten die in overvloed aanwezig waren en werd van oudsher geëxporteerd. Aanvankelijk beperkte men zich tot de vis in bin-

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

63 NET WERK

896-897

nen- en kustwateren. Vanaf circa 1400 vond de expansie naar diepe zeeën plaats, hetgeen maandenlange expedities en steeds geavanceerdere en grotere schepen vereiste. Elk waterig ecosysteem en elke vis vereist andere vangsttechnieken door ondermeer de stromingen en grondsoorten, en het leefpatroon van de vis ('grazers' leven op de bodem, roofvissen hoger, planktoneters nog hoger). Ook stelt iedere vis andere eisen aan de conserveringstechnieken vanwege zijn specifieke eigenschappen. Vette vissen zijn geschikt om te roken, magere vissen kunnen ook worden gedroogd aan de wind, andere worden ingezouten.

5
6

In Noordwest-Europa trok men in de daarvoor gunstige seizoenen juist die relatief koude aquatische ecosystemen in waar rijke populaties voorkwamen van relatief weinig vissoorten, zoals haring. Haring was onder andere door zijn hoge vetgehalte zowel geschikt voor inzouten (kaken) als voor roken. Zo werd dit visje, vaak verpakt in houten tonnen, een ideaal goed voor de lange afstandshandel. Haring behoorde dan ook tot de eerste vissoorten die ver landinwaarts werden vervoerd. Deze handel kende na de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne vernieuwingen een scherpe stijging, zoals ook uit opgravingen blijkt. De plankton etende walvis kon qua populatiegrootte de vergelijking met haring natuurlijk niet door-

staan, hetgeen hem al vroeg zeer kwetsbaar maakte. De walvisjagers moesten al snel zeer ver van huis om nog walvissen te vinden, een eerste symptoom van het leegvissen van de wereldzeeën.

'Beyond local ecosystems'

Uiteraard zijn er over handel nog vele andere relevante vragen te stellen. Deze hoop ik in te kaderen in de hoofdvraag die ik op deze dag aan de orde stel: hoe beïnvloedde de opkomst van lange afstandshandel de ingrepen van de mens in het natuurlijk milieu, en in het bijzonder in ecosystemen die ver weg van de consument/klant/gebruiker lagen? De houtwinning en visvangst binnen Europa leidden al vroeg tot schaarste. In sommige gevallen liep dit uit op kaalslag en uitputting. De Lünenburger Heide is bijvoorbeeld ontstaan door de ongedisciplineerde, hoge houtconsumptie van de Lünenburger zoutmijnen. Het overzicht van de Nederlandse bosgeschiedenis van Buis toont continue bosverwoesting en series mislukte pogingen tot bosherstel tot in de achttiende eeuw. Migrerende zoetwatervissen als forel, zalm en steur verdwenen vanaf het jaar 1000 uit de bovenlopen van de rivieren als gevolg van de aanleg van dammen voor (graan)watermolens. Maar in veel andere gevallen leidde de toenemende schaarste tot vergaande beheersmaatregelen ter

instandhouding van de natuurlijke voorraden, tot het punt dat er van menselijke productie sprake was. Of moeten we hier van duurzaam beheer spreken.

Voor bos is dit fenomeen het meest bekend, voor Duitsland bijvoorbeeld uit het negentiende-eeuwse overzichtswerk van Hausrath, en recenter opnieuw uit studies van Ebeling, Padberg en Schubert, de laatste vanuit een expliciet ecologisch-historische visie. 'Natuurlijke' bossen waren in de middeleeuwen allang niet meer aanwezig, omdat het vee dat sinds eeuwen vrij in het bos rondscharrelde het meeste bos tot open, parkachtig landschap had teruggebracht. Vanaf ongeveer 1300 ondernamen diverse Duitse steden initiatieven tot het exploiteren van het bos, strikt gericht op de houtproductie. Hiertoe behoorden naast allerlei beschermingsmaatregelen tegen mensen en vee onder andere ook de kunst van het produceren van zaaigoed en het bevorderen van groeivormen die tegemoet kwamen aan de vraag. Tegen de zestiende eeuw hadden veel lokale heren in Duitsland dit voorbeeld gevolgd en streefden zij naar gesloten, samenhangende productiebossen. In deze bossen behoorde alle bomen tot dezelfde leeftijdsgroep en de soortenrijkdom was aanmerkelijk afgenomen ten gunste van de eik. Het is de vraag in hoeverre bosbezitters langs de Baltische kusten op hun

beurt dit bosbouwbeleid volgden toen in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw de houthandel zich daarheen verlegden. Op het Deense eiland Fynen werden in de zeventiende eeuw eiken krom getrokken om kromhouten voor de scheepsbouw te produceren. In Nederland is bosbouw gericht op de productie van hoogstammig hout, voor de negentiende eeuw nauwelijks van de grond gekomen, hoewel in 1515 bij Breda al het eerste boomzaad voor grove den uit Neurenberg werd ingekocht en ingezaaid.

Ten aanzien van vis deed zich iets vergelijkbaars voor, vooral in Midden-Europa. Al rond 1500 zijn maatregelen bekend voor de bescherming van de visstand in de Alpenmeren. In de Donau werd vis uitgezet omdat er niet meer genoeg te vangen was. Voor het beheer van de 'wilde' vis hadden de Habsburgers zelfs een specifieke functionaris in dienst, de 'Fischmeister'. Deze bemoeienis met het natuurlijk milieu viel echter in het niet bij de grootschalige viskwekerij die Hoffmann beschrijft voor dezelfde periode in Midden-Europa en Frankrijk. Het hoogtepunt van de bouw van vijvers voor karperskweek in Tsjechië lag tussen 1450 en 1550 met als resultaat 26.000 vijvers die tezamen duizenden hectaren grond innamen. Uit kweekhandelingen blijkt dat de vijvers in het

63 NET WERK

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

898-899

najaar voor de vorst intrad werden gelegegd, de oogst verkocht en de kleine vissen, het 'zaaigoed' voor het volgende jaar, in diepe poelen vorstvrij opgeslagen. Ook in Nederland nam de zoetwatervis af, hier als gevolg van het inpolderen van de veenmeren (droogmakeringen), voorheen vruchtbare paai- en 'graa's'gronden. Het Nederlandse antwoord op het ontstane relatieve tekort aan vis was het opvoeren van de export van zeevis. Deze optie leidde pas in onze twintigste eeuw voor de wereldzeeën tot het effect leidde dat al eerder voor de afgesloten ecosystemen van de Europese meren zichtbaar was. De moderne 'karpervijvers' heten 'aquacultures' (voor de kweek van zeevis) en er liggen al grote complexen voor de kust van Azië.

Het opzetten van productiebossen en visvijvers zijn in ecologische zin vergelijkbare ingrepen in het natuurlijk milieu. De menselijk ingrepen resulteerden in kunstmatig in stand gehouden ecosystemen. De uitkomsten zijn verwant: afname van de soortenrijkdom (biodiversiteit) en homogene leeftijdsstructuur. Was (en is) er een alternatief? Wat in ecologische zin in onze ogen verarming betekende, hield in economische zin voor de tijdgenoten grote verrijking in. De gronden ingenomen door productiebossen en visvijvers kregen dankzij de opkomst van de lange afstandshandel

7
8

veel meer waarde dan voorheen. De ecologische geschiedenis van de vroegmoderne tijd is een nog vrijwel onontgonnen gebied in Nederland. Het symposium dat op donderdag 8 april 1999 wordt gehouden over de vraag hoe de lange afstandshandel lokale ecologische systemen elders in vroegmodern Europa beïnvloedde is bedoeld als een verkenning van een onderwerp dat juist voor de ecologische geschiedenis van Nederland bij uitstek relevant is. De dag is ingedeeld in twee blokken: 's ochtends twee lezingen over vis, 's middags twee over hout, begeleid door discussies die ingeleid worden door referenten. Door twee handelsgoederen te vergelijken die een respectabele geschiedenis van lange afstandshandel kennen, is het mogelijk om een ingang te vinden naar wat grotere denklijnen.

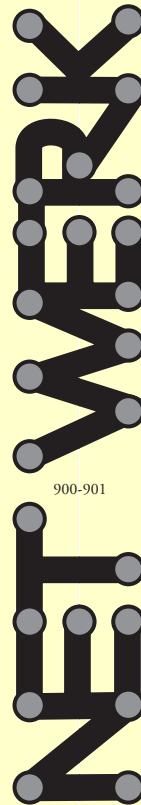
Literatuur

- H.A.H. Boelmans Kranenburg, 'Visserij van de Noordnederlanders', G. Asaer e.a. (red.), **Marietieme Geschiedenis der Nederlanden I** (Bussum 1976), 185-294.
- J. Buis, **Historia Forestis. Nederlandse bosgeschiedenis 2 delen** (Wageningen 1985).
- P.J.E.M. van Dam, **Vissen in veenmeren. De sluisvisserij tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland, 1440-1530** (Hilversum 1998).
- D. Ebeling, 'Rohstofferschliessung

- im Europäischen Handelssystem der Frühen Neuzeit am Beispiel des Rheinisch-Niederländische Holzhandels im 17./18. Jahrhundert', *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 52 (1988), 150-170.
- H. Hausrath, *Geschichte des deutschen Waldbaus von seinen Anfängen bis 1850* (Freiburg 1982).
- H. Hitzbleck, *Die Bedeutung des Fisches für die Ernährungswirtschaft Mitteleuropas in vorindustrieller Zeit unter besonderer Berücksichtigung Niedersachsens* (Göttingen 1971).
- R.C. Hoffmann, 'Economic development and aquatic ecosystems in medieval Europe', *American Historical Review* 101, 3, 631-660.
- H. Janse, *Houten kappen in Nederland 1000-1940. Bouwtechniek in Nederland 2* (Delft 1989).
- J. Kerkhoven, 'De visserijhistorie op zoek naar ecologische crises', *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 16, 1 (1997), 5-717.
- J. Leinenga en L. Hacquebord, 'De ecologie van de Groenlandse walvis in relatie tot walvisvaart en klimaatveranderingen in de zeventiende en achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 107, 3 (1994), 415-438.
- A. Lentacker, W. van Neer en Jean Plumier, 'Historical and archaeological data on water management and fishing during medieval and post-medieval times at

- Namur (Belgium)', G. de Boe en F. Verhaeghe, *Environment and subsistence in Medieval Europe. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' conference vol. 9* (Zellik 1997) 83-94.
- C. Lesger, 'Lange-termijn processen en de betekenis van politieke factoren in de Nederlandse houthandel ten tijde van de Republiek', *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 55 (1992), 105-141.
- M. North, 'The export of timber and timber by-products from the Baltic to Western Europe in the sixteenth and seventeenth centuries', M. North e.a. (red.), *The Baltic as a Trade Road. Timber trade in the Baltic area: competition between steam and sails VII Baltic seminar in Kotka 10.-12.8.1998* (Kymenlaakso 1989), 3-16.
- B. Padberg, *Die Oase aus Stein. Humanökologische Aspekte des Lebens in mittelalterlichen Städten* (Berlijn 1996).
- E. Schubert, 'Der Wald: wirtschaftliche Grundlage der spätmittelalterlichen Stadt', B. Herrmann (red.) *Mensch und Umwelt im Mittelalter* (Frankfurt/M. 1989), 257-276.
- L.A. van Prooije, 'Dordrecht als centrum van de Rijnse houthandel in de 17e en 18e eeuw', *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 55 (1992) 143-158.

63

8
9

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Venetië

4e internationale conferentie voor stedengeschiedenis 3-5 september 1998 (vervolg)

In nummer 62 van Net Werk is al een aantal samenvattingen van milieu- en hygiënehistorische bijdragen opgenomen. De hoeveelheid en de kwaliteit van de bijdragen laat de merkwaardige situatie zien waarin zich de geschiedenis van hygiëne op dit moment bevindt. Keer op keer komen er review artikelen die verkondigen dat milieugeschiedenis een discipline in opkomt is, maar nog steeds heeft de discipline geen academische wortels kunnen schieten. Nog steeds bedrijven de meeste onderzoekers die in Venetië een bijdrage hebben geleverd het vak in de marge van de gevestigde geschiedenis en moeten zij de tijd en de middelen hiervoor bijelkaar zien te sprokkelen. Zijn milieuhistorici te zachtmoedig om een plaats onder de zon te veroveren ?

Lucie Laurian

Social factors in urban environmental policies: the case of the first modern waste management program in Paris, France

De snelle groei van de Parijse bevolking in de 19e eeuw verergerde de afvalproblemen van de stad. De problematisering van afval moet echter gezien worden tegen de achtergrond van de veranderende perceptie van de bedreiging.

Klachten over afval maakten deel uit van klachten over de levensomstandigheden in de hoofdstad. Het onder controle krijgen van afvalverzameling en -verwerking was een gezamenlijk belang van het gekozen bestuur, hygiënisten en demografen. De waarneming van het gebrek aan stedelijke hygiëne is in het Parijs van de 19e eeuw meer afhankelijk van de perceptie van bevolkingsdichtheid dan van bevolkingsgroei. De opheffing van het overlast door de opeenhoping van vuil in de dicht bewoonde wijken was in de ogen van de autoriteiten slechts mogelijk met medewerking van de bevolking en door een wijziging van haar gedrag. Dat betekende het op poten zetten van een aantal campagnes. Weerstand tegen deze campagnes en de uitvoering van de nieuwe afvalstrategieën was vrij groot. Bij de bevolking voor wie de nieuwe organisatie een dwang betekende om tegelijk dezelfde handelingen op gezette tijden uit te voeren. Bij de eigenaren, verantwoordelijk voor het dragen van de kosten en het onderhoud van gesloten vuilnisbakken. Bij de voddenrapers, die van een groot deel van hun inkomsten werden beroofd. Autoriteiten, de meeste hygiënisten en demografen zagen de nieuwe organisatie als rationeel en gestoeld op wetenschappelijke gegevens en de weerstand hiertegen als irrationeel. Voor een minderheid van hygiënis-

9
10

ten was echter de oplossing gelegen in het veranderen van de sociale misstanden in de arbeiderswijken die de voorwaarden voor hygiënische misstanden vormden. Voor alle verantwoordelijken, inclusief de gezondheidstechnici, was het reinigen van Parijs een moreel vraagstuk en hoorde vuil buiten de waarneming te geraken om geen afbreuk te doen aan de schoonheid van de stad (in alle zinnen des woords).

Denis Bocquet

Les ingénieurs municipaux à Rome 1870-1925

De ontwikkeling van de organisatie van gemeentelijke ingenieurs in Rome tussen 1870-1925 staat voortdurend in het teken van de spanning tussen de centrale en de hoofdstedelijke overheden.

In 1870 is de positie van Rome als hoofdstad van de nieuwe Italiaanse staat nog jong. Al snel stelt een progressief gemeenteraadslid een nieuwe organisatie voor, waarbij de diensten voor openbare werken onder de politieke verantwoordelijkheid van een wethouder (assessore) komen te staan. Maar de problemen met de stroomregulering van de Tiber geven bijna onmiddellijk een reden aan de centrale overheid om de controle over dit belangrijk onderdeel van de taak van de gemeentelijke diensten voor haar rekening te nemen. De gemeentelijke technische diensten houden

ondergeschikte taken. Dit scenario speelt zich nog eens af bij de ontwikkeling van een stedenbouwkundig master-plan voor Rome vanaf 1883. Tegelijkertijd blijkt de plaatselijke politiek (in het bijzonder de -gekozen- burgemeester) eveneens voorstander van het aantrekken van deskundigen afkomstig van buiten de gemeentelijke organisatie. Door deze politieke en organisatorische ontwikkelingen bleef het in Rome moeilijk om een coherente politiek van ruimtelijke ordening te voeren.

Verena Winiwarter

Where did all the waters go? The introduction of sewage in urban settlements

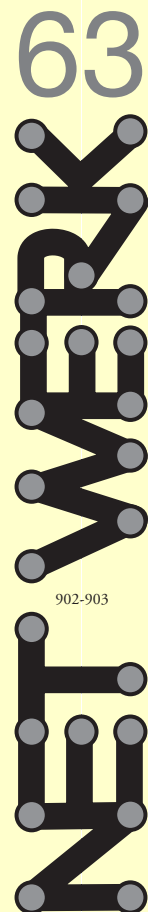
Verena Winiwarter stoelt haar analyse op het ecologisch concept van natuurlijke cycli. Zij stelt dat er twee natuurlijke cycli doorbroken moesten worden om ondergrondse rioleringsstelsels in te voeren in steden:

- de nutriënten cyclus die stedelijke consumenten en rurale producenten met elkaar verbindt via menselijke en dierlijke uitwerpselen en
- de water cyclus die de neerslag met grondwater verbindt.

Deze twee cycli werden in de tweede helft van de negentiende eeuw doorbroken.

Een groot aantal redenen voor de invoering van rioleringsstelsels kan gevonden worden in de literatuur, maar de gegeven redenen zijn on-

10
11

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

volledig. De culturele waarde van vuil en de houding van de stedelijke bevolking ten opzichte van menselijke excreta heeft te weinig aandacht gekregen (deze bewering van Winiwarter is niet nieuw, het werk van Alain Corbin was ook hierop gericht). De veranderingen van de stedelijke ruimte die verbonden zijn met de opkomst van nieuwe vormen van vervoer en met de verhoging van woningdichtheid horen ook in de analyse van de opkomst van rioleringsstelsels, evenals de verandering in de perceptie van mest, van gunstig voor de landbouw tot bron van viezigheid en ziekte. De opkomst van kunstmest maakte de omslag mogelijk. De verbintenis van landbouw en stad kon daarmee losser worden. Winiwarter geeft in haar bijdrage echter geen inzicht in de ontwikkeling van systemen die niet gebonden waren aan netwerkinfrastructuren, zoals tonnenstelsels en septic tanks.

N. Goddard, J. Sheail

Victorian sanitary reform. Where were the innovators?

Goddard en Sheail stellen dat de innovatie op het gebied van riolering niet zoals zo vaak wordt aangenomen plaats vond in de meest geïndustrialiseerde en dichtst bevolkte centra. Wat gebeurde is dat juist de kleinere steden met bedreigde rivieren de voorhoede vormden. Zij laten dit zien aan de hand van het

geval van Croydon. Het is daarbij belangrijk niet alleen uit te gaan van de belangrijke teksten en wetten van de hygiënistische revolutie van Edwin Chadwick, maar van de wijze waarop de wetten en verordeningen in de praktijk zijn gebracht. Een norm als het dwingend vaststellen van een gezondheidscommissie in districten waar een mortaliteit van 23 pro 1000 heerste werkte bijvoorbeeld niet voor de meest ongezonde steden die zich in uitgebreide districten bevonden met veel gunstigere omstandigheden. Croydon was een van de eerste steden met een gezondheidscommissie. Opvallend is dat in die stad onder leiding van James Fenton plannen ontstonden voor een geheel en simultaan op te zetten systeem van waternetwerken, zowel voor drink- als voor afvalwater. De drinkwatervoorziening was in 1851 compleet, het rioleringsstelsel twee jaar later. Verontrustend was wel dat de mortaliteit juist toenam direct na de voltooiing van het drinkwaternetwerk, in het bijzonder 11 door epidemieën die door drinkwater werden verspreid. De kwaliteit van het aangelegde netwerk van buizen met een kleine doorsnee was onvoldoende. Deze mislukking leidde tot het naar huis sturen van Chadwick in 1854. De weerstand tegen de aanleg van de drinkwaterleiding en de riolering was hevig en werd herhaaldelijk voor de rechter 12

uitgevochten. De grootste tegenstanders waren de eigenaren van molens die zich verzetten tegen de afname van het watervolume in de rivier, de verzilting die zij meenden vast te stellen door de instroom van rioleringsvocht en de vermindering van de visstand door watervervuiling. De gezondheidscommissie die verantwoordelijk was voor de kwaliteit van het water zag zich wel gedwongen tot het nemen van maatregelen maar de gezondheids-techniek was nog niet voldoende gevorderd om afdoende resultaten te boeken. De gekozen technologie was de aanleg van vloeivelden, daar de chemische zuivering van water niet voldeed.

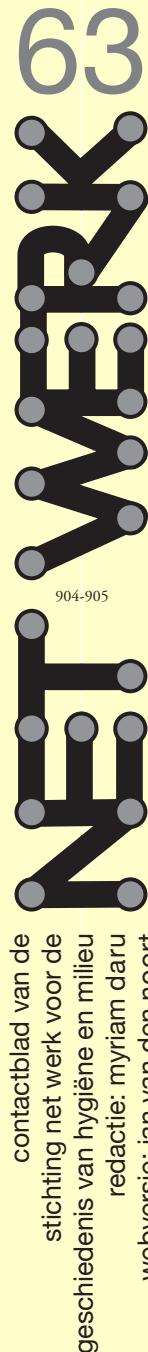
Opmerkelijk is dat het opzetten van gezondheidscommissies (local boards of health) met een duidelijke verantwoordelijkheid juist veel obstructie door middel van veelvuldige processen aanmoedigde, omdat zij makkelijk aansprakelijk gesteld konden worden. In 1861 stelde een nieuwe wet de plaatselijke overheden verantwoordelijk voor het zuiveren van afvalwater. De ervaring in Croydon leerde dat vloeivelden hiervoor de meest voor de hand liggende oplossing waren, maar dat de plaatselijke overheid slechts onder grote druk tot aanleg overging. De oppervlakte van vloeivelden nam toe, maar in 1875 toonde een enquête aan dat bijna de helft van de gemeenten met ri-

oolstelsels hun afvalwater in rivieren of de zee loosden. 'Droge' systemen (zoals tonnenstelsels) werden vooral toegepast in de dichtbevolkte centra van noord west, noord oost en midden Engeland. Door toenemende uitbreiding van steden en behoefte aan bouwland kwamen vloeivelden onder druk te staan en probeerden uitvinders nieuwe chemische processen toe te passen. De onbruikbaarheid van de produkten voor de landbouw bleef lang een hindernis. Concluderend kan gesteld worden dat de wetgeving niet op een eenduidige wijze geleid heeft tot verbetering. In sommige gevallen heeft zij juist de risico's voor de plaatselijke overheden vergroot en hen kopschuw gemaakt.

Simone Neri Serneri

Industrial pollution and urbanisation. Ancient and new industrial areas in the early 20th century Italy
De Italiaanse staat nam in 1889 een wet aan die ongezonde industrieën in categorieën verdeelde. De ene categorie moest buiten de bebouwde kom terecht komen, de tweede mocht, mits 'de nodige maatregelen' werden getroffen, binnen de bebouwde kom neergezet worden. De uitgangspunten waren dat er een strikte scheiding tussen stad en platteland zou bestaan en dat het ruimtelijk isoleren van een schadelijke industrie de schadelijke invloeden zou beperken. De aan de

12
13

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

rand van steden geplaatste fabrieken werden echter al vlug omringd door de oprukkende steden, zodat sommige herhaaldelijk moesten verkassen. Ook bleken machtige industrieën in staat de politiek voldoende te beïnvloeden en de bepalingen van de wet naar hun hand te zetten. De slachtoffers van de wet waren voornamelijk kleine ambachtelijke nijverheden die hun traditionele stedelijke vestigingen moesten verlaten. Het gevolg van de wet was ook dat landelijke gebieden de last moesten dragen van de vestiging van in de stad ongewenste industrieën. In feite ontstonden door de wet gebieden met een onduidelijke karakter en vervaagden de grenzen van de stadsranden. Het isolementbeleid mislukte. Geografisch kwamen kwetsbare gebieden onder druk te staan, in het bijzonder valleien. Rivieren die eerder als energiebronnen dienden veranderden in open riolen. Economische en infrastructurele ontwikkelingen in de jaren dertig volgden een eigen dynamiek en maakten het voor de overheid moeizaam om de industrie te isoleren en helder zoneren, ondanks het feit dat in die jaren de stedenbouwers overgingen tot het ontwikkelen van masterplannen en zoneringsplannen. In de fascistische tijd kwamen echter regionale industriële concentraties. Concentratie leidde echter niet tot de beheersing van de milieueffecten. Regelgeving

over afval was aanwezig maar bood tal van ontsnappingsmogelijkheden. De beschermende maatregelen hebben ook in Italië averechtse effecten gehad.

Geneviève Massard

Dire le désagrément. Les citadins face à la pollution urbaine, dans la France du XIXe siècle

Geneviève Massard stelt dat het nieuwe van de milieuproblematiek in de Franse steden in de negentiende eeuw niet komt door de vervuiling - die was er al langer en was al langer bekend - maar in de officialisering ervan in een belangrijk dekreet. Dit dekreet uit 1810 schreef voor dat de departementale raad voor hygiëne en gezondheid bij een aanvraag voor het oprichten van een fabriek of werkplaats een zogeheten enquête de commodo vel incommodo diende uit te voeren om de bevolking te raadplegen. Ondernemingen werden verdeeld in gevaarlijk en storend (incommodes). De uiteindelijke toestemming kwam van de Raad van State, maar de prefecten en de burgemeester zorgden voor de uitvoering van de enquête, waarbij ook een technisch onderzoek plaats vond binnen de betreffende gemeente. Het doel was niet om een - anachronistisch uitgedrukt - milieubeleid te voeren, maar om industriële te beschermen tegen klachten die in het vervolg van hun activiteiten zouden kunnen

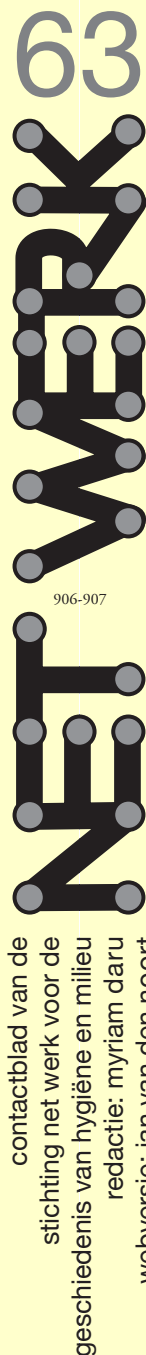
ontstaan. In de loop van de eeuw namen de klachten toe. Tussen 1870 en 1890 kwam het in meer dan een derde van de aanvragen tot klachten. Desondanks werden vergunningen slechts zelden geweigerd. In feite dienden de ondernemers hun aanvragen bijna altijd in nadat zij hun zaak gestart hadden. Vaak werd de enquête pas gestart na klachten van de omgeving. Alhoewel sluiting weinig voorkwam, lukte het wel in een niet onaanzienlijk aantal gevallen om aanpassingen te forceren. De opgestelde rapporten en de binnengekomen klachten vormen een waardevolle bron voor de Franse milieugeschiedenis. Daaruit is bijvoorbeeld vast te stellen hoe lang de overtuiging dat uitwasemingen de oorzaak zijn van ziektes stand heeft gehouden ondanks de opkomst van de bacteriologie. In 1908 kon men nog in een en dezelfde klacht zowel een verwijzing vinden naar microben als naar de gezondheid schadelijke effecten van onaangename geuren. Vanaf 1850 namen de klachten over herrie toe. Deze klachten werden na 1900 in toenemende mate door de overheid ernstig genomen, ook al beschouwde men geluidshinder niet als een hygiënisch probleem. Duidelijk is het conflict tussen verstedelijking en industrialisering. Negentiende-eeuwse stedelingen gingen uit van hun stedelijke omgeving als zijnde gezond en weerden

de hinder van de industrie, echter steeds uitgaande van de aantasting van het eigen woongenot, zonder kritiek op wat wij nu milieuoverlast zouden noemen.

**Sabine Barles,
André Guillerme**

Environnement et révolution industrielle : le sol urbain en France au XIXe siècle

Bodem en ondergrond spelen een belangrijke rol in de industriële revolutie. Een van de kenmerken van de pre-industriële stad is haar oppervlakte: vochtig, modderig, met veel organische materie. Veel sporen van ijzer zijn aanwezig in de bovenste lagen van de bodem. Afval maakt deel uit van de economie en draagt bij tot de inkomsten, afval is ook een bron van gevaar. De XIXe eeuw brengt circulatie (van water, van lucht), afdichting en scheiding van elementen, sanering en verplaatsing van schadelijke activiteiten. Wateraanvoer is in eerste instantie bedoeld voor het schoonmaken van de openbare ruimte: in 1830 is 70 000 m³ van de beschikbare 90 000 m³ water in gebruik voor dit doel. Water is eerst schaars en duur: voor fecaliën geeft men de voorkeur aan putten. Straatprofielen veranderen: vanaf 1810 kent Parijs trottoirs. De straten krijgen steeds meer een waterondoorlatend wegdek. Door minder infiltratie ontvangen de

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

906-907

putten te weinig nieuw water en gaat de kwaliteit van het putwater achteruit. De samenstelling van de bovenste grondlagen verandert. De hoeveelheid organisch en mineraal afval dat zich met de modder mengt neemt snel toe (tot 1884 kwam in Parijs het keukenafval terecht op straat). Tegelijkertijd wordt het stadvuil voor de landbouw steeds minder waard. De XIXe eeuw kampt met de spanning tussen de wil tot sanering van de openbare ruimte en de wens om de traditionele economische en ecologische cycli in stand te houden. Nieuw technologische oplossingen worden gezocht. Een door de geologie van de omgeving van Parijs bepaalde oplossing is die van de artesische putten, niet alleen voor het onttrekken van water aan het aquifer, maar ook voor het ondergronds injecteren van vloeibare afval. Individuele burgers maken massaal gebruik van zinkputten die in Parijs pas in 1904 verboden worden. De injectie van mest in de bodem is geen succes: als alternatief komen om Parijs heen de vloeivelden (6 ha in 1869, 2.700 ha in 1899), in de overtuiging dat de bodem als een reuze filter werkt en dat die techniek veilig is. De verstoring van bodem en waterlopen brengt echter wel endemieën te weeg, o.a. paludisme. Met de wet de commodo vel incommodo dient vanaf 1810 als een instrument voor het reguleren van de lokatie

van industrieën, maar ondanks de latere verfijning werkt de wet onvolkomen en raakt de bodem steeds meer bezwangerd met allerhande onreinheden. Tijdens de hele XIXe eeuw is de ondergrond gezien als oplossing voor het kwijtraken van zware verontreiniging door metalen en reststoffen van de steenkool- en petrochemische industrie. De resten van de industriële revolutie en de argumenten die gebruikt werden confronteren ons nu steeds meer met de vraag hoe het onttrekken van grondstoffen aan de bodem en het toevoegen van reststoffen zich verhoudt tot een duurzame ontwikkeling.

Elfi Bendikat

Environmental problems caused by traffic and transport. Diagnoses, public opinion and public interventions. The example of Berlin and Paris, 1900-1930s

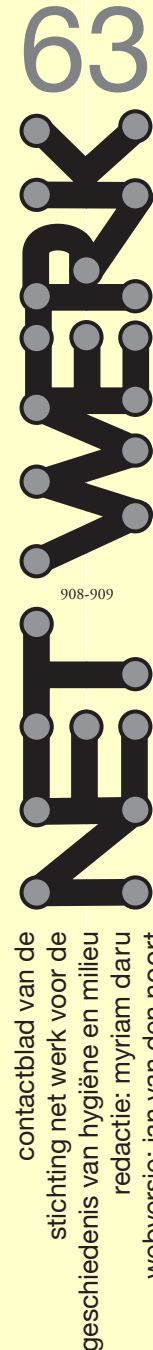
Tot 1906 was Frankrijk de grootste automobiel producent. Daarna werd het door andere landen ingehaald, maar de automobielenindustrie bleef in de Parijse banlieue een economische factor van grote betekenis, wat de laksheid van de Parijse autoriteiten ten opzichte van maatregelen tegen overlast en gezondheidsschadelijke effecten ten minste voor een deel zou kunnen verklaren. De intensiteit van het gemotoriseerde verkeer groeide in Parijs aanvankelijk veel sneller

13
14

14
15

dan in Berlijn. In 1929 schatten Berlijnse stedenbouwkundige het gemotoriseerde verkeer in hun stad op een derde van dat van Parijs. Luchtvervuiling werd in de periode 1900-1930 echter ook veroorzaakt door treinen en stoomboten (in Parijs). Alhoewel de analyse van emissies aan het begin van de eeuw in Duitsland begon, waren de onderzochte stoffen beperkt tot steenkool en haar derivaten. Pas na 1925 richtten zich de analyses op de uitstootgassen van automobielen en vrachtverkeer, alhoewel al in 1907 tijdens het internationale congres voor hygiëne te Berlijn de toxiciteit van die gassen vaststond. De ontwikkeling van de toxicologie van koolmonoxide begon voor de Eerste Wereldoorlog, maar een goed inzicht is pas na het midden van de jaren twintig opgetreden. Meting en analyse van geluidsoverlast was een veel moeilijker probleem, vanwege de technische problemen voor de ontwikkeling van de juiste parameters, de goede instrumenten en de psychosomatische effecten. Pas aan het einde van de jaren dertig tekende zich een consensus af in de wetenschappelijke gemeenschap. Onderzoek over straatstof begon in Parijs aan het einde van de jaren 1870 en kort daarop in Berlijn. In 1905 plaatste het Duitse gezondheidsministerie meetpunten in de Berlijnse straten. Het onderzoek concentreerde zich aanvankelijk op hoeveelheden.

Pas in de jaren 20 kwamen hierbij ook chemische analyses die toen al een significante loodaanwezigheid aangaven. Weerstand tegen diverse vormen van milieuoverlast door verkeer was al aanwezig aan het begin van de eeuw, toen verenigingen tegen geluidshinder en stofhinder ontstonden. Deze verenigingen hadden echter weinig invloed. Ook winkeliersverenigingen lieten van zich horen over hinder door verkeer, maar zonder succes. Het bewandelen van de juridische weg tegen verkeershinder maakte weinig kans. Meer invloed lijken gezondheidstechnische beroepsverbanden te hebben gehad die vanuit hun professionele context als een soort lobby functioneerden. Voorbeelden hiervan zijn de Société Française des Urbanistes en de Deutsche Verein für Gesundheitspflege en de Verein für Wasser-, Boden und Gesundheitspflege. Merkwaardig in de Franse context is de aanvankelijke deelname van de Société pour la protection des paysages français en de Touring Club (te vergelijken met een elitaire ANWB). Bij het grote publiek is eerder een reactie te merken via het verhuisgedrag dan via politieke druk. Over het algemeen is er eerder sprake van gewinning dan van afwijzing. Technische verbeteringen hebben in de periode 1900-1930 bijgedragen tot minder milieu- en hygiëne overlast per vehikel, maar de elektrische

auto die wel technisch mogelijk was en een reële hygiënische verbetering zou hebben gebracht is nooit van de grond gekomen. Overheden concentreerden hun interventies op infrastructurele werken en op toenemende controle op het verkeer, waarbij de toename van de verkeersdruk telkens als onvermijdbaar uitgangsgegeven bleef.

D. Papaioannou L. Sapounaki

Policies for cleaner air: the air pollution nuisance in Athens

Partijpolitiek overheerst de recente geschiedenis van de pogingen om de Atheense luchtvervuiling te beteugelen. De eerste metingen in de jaren zestig kwamen door privé initiatief (van de internationaal bekende planoloog Doxiadis). Het meteorologisch instituut verrichtte in 1967 de eerste SO₂ metingen. In de periode 1967-1975 namen de concentraties van SO₂ enorm toe. Diverse groeperingen organiseerden zich tegen de luchtvervuiling. Zelfs de internationale gemeenschap (UNESCO) mengde zich in de discussie. De protesten richtten zich hoofdzakelijk tegen de industrie, alhoewel de cruciale rol van het verkeer in de emissies erkend werd. Propagandistisch gebruik en interpretatie van metingsgegevens door verschillende partijen, ook door milieugroeperingen, veroorzaakte onder het publiek wantrouwen

ten opzichte van resultaten van wetenschappelijk onderzoek. De conservatieve regering negeerde volledig de gezondheidsgevaaren van de luchtvervuiling. In de twee jaar voorafgaande aan de algemene verkiezingen initieerde de regering dan toch enkele maatregelen om emissies te verminderen, voornamelijk gericht op districten waar industrie gevestigd is maar zich ook een grote hoeveelheid kiezers bevinden. Het aantal auto's groeide inmiddels gestaag zonder dat er wezenlijke veranderingen kwamen om de verkeersmissies te reduceren. In 1980 werden zelfs dieselmotoren aanvaard als regel voor taxis. Steeds vaker moesten noodmaatregelen toegepast worden als het luchtvervuilingsniveau de spuigaten uitliep. Na de machtsovername van de socialistische partij in 1981 veranderde de officiële houding radicaal, maar de socialisten maakten overtrokken beloftes. De socialistische milieuminister verliet de regering en de partij nadat het hem niet gelukt was de door hem voorgestelde structurele maatregelen door te zetten. Terwijl de industrie geleidelijk nieuwe technieken introduceerde die haar relatieve aandeel in de luchtvervuiling verminderden, bleven ook in de jaren tachtig de structurele maatregelen tegen het woekerende verkeer uit. In de Europese hoofdstad met waarschijnlijk het hoogste niveau aan luchtvervuiling door verkeer,

bleven de burgers onveranderd de voorkeur geven aan het dagelijks gebruik van auto's. Het is nog nooit gelukt een groene partij van enige betekenis van de grond te krijgen. Het was de druk van de Europese Unie die tot maatregelen dwong, maar de inmiddels conservatieve regering heeft telkens bij de Europese instanties onderhandeld om respijt te krijgen. Inmiddels is het ministerie voor milieu opgeheven en een onderdeel van het ministerie van openbare werken geworden.

Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis: de toekomst

Van het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis is een 'tussennummer uitgekomen' om jaargang 1997 af te ronden. Er is een principe akkoord gesloten met een uitgeverij die wil zorgen voor betere, snellere en efficiëntere service naar de lezers toe. Hiermee moet het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis de definitieve stap zetten naar professionaliteit. Het zal zijn volledige eigenheid behouden en de onafhankelijkheid van de redactie wordt geenszins aangetast. Wel wordt die met enkele mensen uitgebreid.

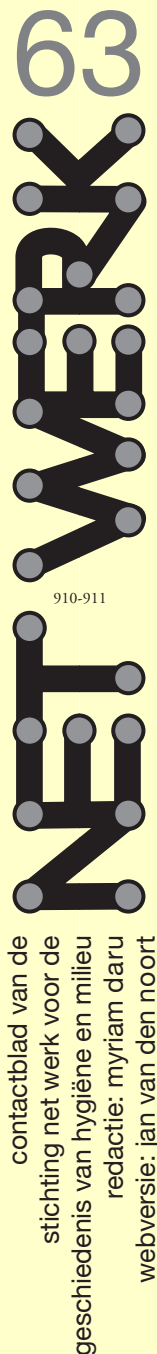
17
18 Het aanbod van het aantal pagina's per jaar blijft identiek (ca 75 op dit

groot formaat en 8 à 10 artikelen). Ook aan de lay-out zal niets veranderen. Alleen wordt om praktische redenen overgeschakeld op een jaarboek, in plaats van twee zesmaandelijks fascicules.

Het eerstvolgende jaarboek moet op vrij korte termijn uitkomen wat overigens logisch is omdat het gaat om de volledige jaargang 1998. Dit zal een speciaal en uitzonderlijk volumineus promotienummer worden van de hernieuwde vormgeving. Genoemd jaarboek zal volledig handelen over de relatie tussen 'economie' en 'ecologie' vooral in historisch perspectief maar ook met veel verwijzingen naar 'vandaag'. Het zal de uitgave bevatten van twee interdisciplinaire colloquia die de Vereniging voor Ecologische Geschiedenis over dit thema organiseerde. Diverse vermaarde wetenschappers en professoren uit Vlaanderen, Nederland en Wallonië hebben eraan meegewerkt. Het wordt een primeur voor de Nederlandstalige ecologische geschiedenis.

Overgangsnummer van TvEG verschenen

Het overgangsnummer van TvEG bevat één uitvoerig artikel over de produktie van gaslicht in Vlaanderen tussen 1824 en 1914. Het kwam tot stand op een voor het Tijdschrift ongewone manier en werd (eenmalig) gesponsord door

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

het Vlaamse Ministerie van Wetenschap en Technologie. Vandaar ook dat de Vlaamse Minister-president Van den Brande een kort woord vooraf schreef.

Het nummer bevat bij uitzondering geen recensies. In de toekomst zal in het jaarboek zeker opnieuw worden gestreefd naar een evenwicht tussen diverse artikelen die zo veel mogelijk aspecten van de relatie tussen mens en natuur aan bod laten komen.

Royen, H. J. L., "De productie van gaslicht in Vlaanderen, 1824-1914", *Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis*, jrg. 2: 2 (1997) pp. 6-29.

Symposium Inventing for the Environment

Het Lemelson Center at the Smithsonian Institution's National Museum of American History heeft op 7 November een reeks evenementen afgesloten met een innoverend symposium waar de interactie tussen geschiedenis, technologie en milieu centraal stond.

Historians, practitioners, students, policy makers, and interested members of the public discuss historical and current ideas about technologies designed to benefit the environment. Topics include the environment and health, industrial ecology, alternative energy sources, the built environ-

ment, and the 'greening' of cities. Keynote speaker was Richard White, Professor of History, Stanford University

Sessies

- How do innovations in architecture and city planning shape the environment?
- What is the relationship among technological innovation, public health, and the environment?
- How are the principles of industrial ecology and the use of alternative energy sources applied to benefit the environment?
- What role does innovation in landscape, park, and zoo design play in urban environments?

De afsluiting werd verzorgd door de bekende milieuhistoricus Roderick Nash, Professor Emeritus of History, University of California at Santa Barbara.

Symposium 'Poep en welbevinden'

Op 11 december 1998 vond aan de UvA een symposium plaats over pop, welbevinden en cultuur, georganiseerd door Sjaak van der Geest, als cultureel antropoloog verbonden aan de Sectie Medische Antropologie van het Antropologisch-Sociologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam en redacteur van *Medische Antropo-*

18
19

logie.
In een volgend nummer van Net Werk willen we meer in detail aandacht schenken aan dit symposium, met samenvattingen van de lezingen. Hieronder de lezingen;

tussen [] staan de referenten.
Ankie Frantzen & Johan Post: Wel een wee van de publieke plee. het voorbeeld van Kumasi Ghana [Jos van der Klei]

Cynti Visker: Human excreta in Bamako [Wim Hoogbergen]

Leo Lighthart: Beelden van een menselijke behoefte (Diapresentatie)

Leo Lighthart: 'To be clean or not to be clean'. Medical anthropological aspects of cleanliness and encopresis [Michael Elias]

Sjaak van der Geest: Het toilet van de oudere. Over respect, intimiteit en vuil in Ghana. [Geert Mommersteeg]

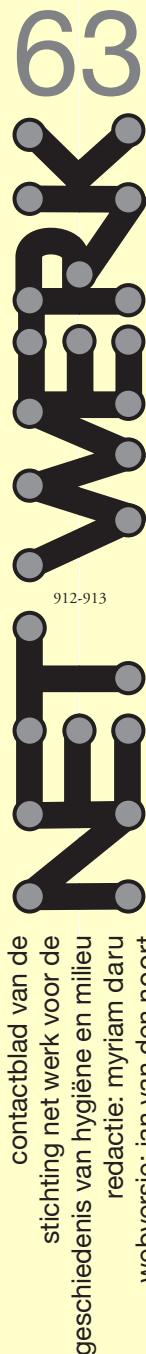
AMMA Student Research Group: Defecation cross-culturally [Preti Kirbat]

Rachel Lea: Vile and low or real and true. Excretion in sickness and in health [Ria Reis]

Ingebed - werelden van gezondheidszorg 1500-2000

Op zaterdag 12 december j.l. vond in het Museum Boerhaave te Leiden de zevende jaarlijkse studiedag van het Historisch Platform plaats, deze keer geheel gewijd aan de gezondheidszorg.

Gezondheidszorg bevindt zich niet in een vacuüm, maar is sociaal ingebed. Ieder mens kent ziekte uit ervaring. Rondom gezondheidszorg spelen vaak fundamentele vraagstukken, verband houdende met geboorte, ziekte en sterven. Omdat dit vraagstukken zijn die ons allen raken is gezondheidszorg van oudsher een maatschappelijk terrein met sterke sociaal-culturele en morele dimensies. In de gezondheidszorg is in alle tijden veel inventiviteit met betrekking tot zorg en behandeling aan de dag gelegd. Een steeds verdere professionalisering en vertechnologisering van geneeskunde en gezondheidszorg alsmede een voortdurend stringenter wordende wet- en regelgeving, waarbinnen in de moderne tijd geopereerd moet worden, hebben niet kunnen voorkomen dat de veelheid van visies en vormen binnen het gezondheidszorgdomein welhaast onbegrensd lijkt.

19/20

Tijdens deze conferentie werd aan verschillende 'werelden' van geneeskunde en gezondheidszorg nader aandacht besteed. Een zestal sprekers heeft recent historisch onderzoek naar de relaties tussen gezondheidszorg en spiritualiteit, gezondheidszorg en recht en gezondheidszorg en economie gepresenteerd. In drie sessies van elk twee voordrachten werd aan de hand van pakkende voorbeelden een vergelijking gemaakt tussen de genoemde relatiepatronen in de vroeg- moderne en de laat- moderne tijd. Hierbij stonden ideeën over zorg en over vormen van genezend handelen centraal. In de loop van de conferentie passeerden vele uitingen van macht en machteloosheid ten aanzien van ziekten de revue. Medisch-historica Godelieve van Heteren leidde de studiedag in.

De voordrachten:
Frank Huisman, Tussen zorg en disciplineren. Medische armenzorg in de vroeg- moderne tijd.
Amanda Klurveld, Duivelse zielsverkrachters versus slappe verwijfde poezen. Vrouwen en religiositeit in het Nederlandse anti-vivisectionisme rond 1900.
Pieter Spierenburg, Rechtspraak en lijken. Recht en gezondheidszorg in de 17e en de 18e eeuw.
Loes Kater, Ontwikkelingen rond het 'recht' op de goede dood tussen 1960 en 1990

Sylvia Verhulst, Hier maect de vrouw gesont; siet, daer de mannen dwalen. Geneeskundige 'huishoudkunde' en zelfhulp in de vroeg- moderne tijd
Godelieve van Heteren, Dood, leven, productielijnen: gezondheidszorg in het publieke debat in Nederland van 1940 tot 2000.

Duurzaamheidscolleges aan de RUG

In 1998 werd in het kader van de Milieuprijsvraag Hoger Onderwijs een aanmoedigingsprijs toegekend aan een inzending vanuit de Faculteit Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen. Als besteding van deze prijs wordt een collegereeks over Duurzaamheid georganiseerd dat voor alle studenten toegankelijk is. De bedoeling is, een verdieping van het begrip duurzaamheid te verkrijgen door een belichting vanuit uiteenlopende disciplines. De collegeserie ziet er als volgt uit: Inleiding, docent: prof.dr.

L. Hacquebord (RUG) . Datum: 24 maart 1999

Ideologische/mentale/normatieve/ antropologische aspecten, docent: 20
dr J.J. Boersema (VROM/RUL) 21
Datum: 31 maart 1999

Historische aspecten, zoals maatschappelijke ontwikkelingen i.v.m. gebruik van hulpbronnen,

regelgevingen die van een duurzaamheidsgedachte uitgingen, ideeën over eindigheid en oneindigheid van materiële hulpbronnen (hout, kolen, olie). Docent: dr H. van Zon (RUG). Datum: 7 april 1999

Archeologische aspecten, bespreken van de vraag of in de prehistorie vormen van duurzaam gebruik van hulpbronnen (incl. de aarde) zijn voorgekomen, aandacht besteden aan blijvende sporen in het landschap van prehistorische activiteiten. Docent: drs J. Koolen (RUL) Datum: 14 april 1999

Milieukundige aspecten, praktische begrenzingen, aandacht voor (her)ontwerpde elementen, sociaal-dynamische consequenties (structuren, regelgeving). Docent: prof.dr A.J. M. Schoot Uiterkamp (RUG). Datum: 21 april 1999

Economische aspecten, zoals de vraag of het energiegebruik de centrale factor in een duurzame economie is. Docent: prof.dr C.J. Jepma (RUG) (gevraagd). Datum: 28 april 1999

Landgebruik en duurzaamheid. Docent: prof.dr P. Kooij (RUG). Datum: 12 mei 1999

Biologische aspecten ecosystemen (stabiel, dynamisch, climactisch). Docent: dr H. van der Windt (RUG). Datum: 19 mei 1999

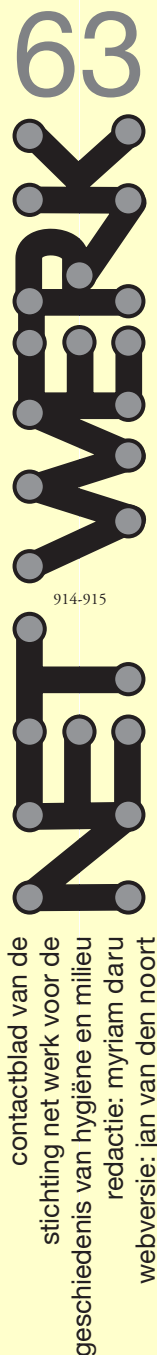
Duurzaamheid in de literatuur. Docent: dr H.F. van den Berg (RUG). Datum: 26 mei 1999

De reeks wordt afgesloten met een voordracht van een politiek verantwoordelijke, die perspectieven, conclusies en vragen (kunnen we iets met het begrip, jaagt de politiek een hersenschim na, kunnen echte keuzes worden gemaakt) zal behandelen. Docent: drs. J.P. Pronk, minister van VROM en oud-minister van Ontwikkelings-samenwerking. Datum: 9 juni 1999

De colleges zullen tijdens het derde trimester op woensdagmiddag van 15-17 uur worden gegeven, d.w.z. de tien onderdelen uitgesmeerd over 10 colleges van twee uur.

Antieke geneeskunde

Het werkgeselschap Antieke geneeskunde organiseert op vrijdag 26 maart een bijeenkomst. Begintijd 14.15
Plaats: Centraal Faciliteitsgebouw, Universiteit Leiden, Cleveringaplaza 1, Leiden. Voordrachten: J.G.W. Gispen: Bronnen voor Oud-Egyptische Medische Geschiedenis
Anton van Hooff: De antieke arts en de dood

Steden in de Oudheid

Op woensdag 14 april 1999 organiseert de werkgroep Stedengeschiedenis een studiedag getiteld 'Steden in de Oudheid'. De bijeenkomst heeft plaats in het Academieggebouw van de Universiteit van Utrecht,

21 Domplein 29, zaal 8. De studiedag is gratis voor eenieder toegankelijk. Informatie kan worden ingewonnen bij Jan van den Noort (010-4366014)

Dagvoorzitter: prof.dr. H.W. Pleket (onder voorbehoud)
10.30 - 16.30

Bert Nijboer (Gronings Instituut voor Archeologie), 'Opkomst van stad en markt in Midden-Italië, 700 tot 300 v.Chr.'

Gemma Jansen (beleidsmedewerker Archeologie Provincie Limburg), 'Hygiëne in de Romeinse wereld' (zie inleiding hieronder)

Herman Roozenbeek (Koninklijke Landmacht, sectie Militaire Geschiedenis), 'Handel en wandel in Ephese'

Peter van Minnen (Rijksuniversiteit Groningen), 'Transformaties in Egyptische steden in de late oudheid'

Gemma Jansen, Hygiëne in de Romeinse wereld

Over hygiëne bij de Romeinen bestaan twee visies. De vele aquaducten, die vers water aanvoerden, de grote thermencomplexen waar men dagelijks een bad nam en de

riolen die urine en fecaliën snel de stad uit leidden pleiten, voor een hoog hygiënisch besef. Teksten van Romeinse auteurs leveren een ander beeld op. Hierin worden overbevolkte flats, een vervuilde rivier de Tiber en lijken op straat ten tonele gevoerd. Volgens de archeoloog Gemma Jansen schetsen beide visies maar een half beeld. De aquaducten etc. zijn slechts een voorwaarde voor hygiëne. Bij nader onderzoek blijkt, dat het aangevoerde water gebruikt wordt voor het laten werken van tal van fontein, maar niet voor een verbetering van de hygiëne. Ook de teksten van de Romeinse auteurs spreken slechts de halve waarheid: onder hen bevinden zich een groot aantal satire-dichters, die vaak overdrijven om hun 'pointe' te maken.

Spreekster bereidt een breed onderzoek voor naar hygiëne in de Romeinse wereld. Voor dit onderzoek zal een aantal aspecten van de Romeinse stad opnieuw worden bekeken. De onderzoeksopzet wordt geïllustreerd aan de hand van de vraag: 'Droeg het installeren van toiletten in woonhuizen van de Romeinse stad Pompeii bij tot een betere hygiëne?'

History and Environment: European expansion's impact

5 t/m 9 april 1999

The Atlantic History Centre promotes an international seminar on the subject of History and Environment: European expansion's impact. Subjects for discussion: Paradise's vision, Science and the search for Noah's Ark, History and environment in the area of European expansion, Sugar and environment, Environmental history of the Atlantic Islands.

Information:

CEHA,
Rua dos Ferreiros 165,
9000-Funchal, Madeira.
Tel. 35191-229635
Fax 35191-230341
e-mail
aviera@mail.telepac.pt
alviera@madinfo.pt

Landscapes of memory

15-16 mei 1999

- 22 Landscapes of memory: Oral history and environment, Brighton (UK)
- 23 An interdisciplinary, international conference which will explore the relationships between memory and place and the contested meanings of diverse human and physical landscapes.

The proposed conference themes are as follows:

Memory and Place (place & identities, tradition & change, urban & rural, ownership & contested meanings, gender & cultural differences, 'coming in' & staying put)

Protest (political / environmental movements, conservation & change, disputes & confrontations, rights & boundaries, contested accounts of arrival & ownership)

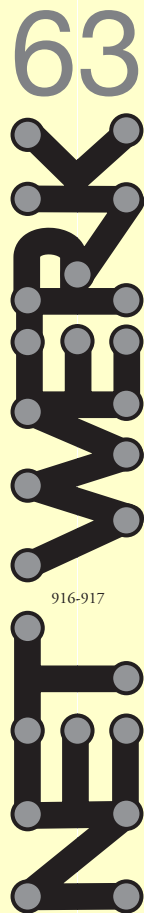
Green Lifestyles (creating new societies & communities, buildings & camp sites, conflicting lifestyles, alternative ecologies, retreats & revolutions)

Heritage (preserving the past, creating traditions, collecting & archiving, museums & exhibitions, public and participatory histories of place)

Oral History and Development (using traditional knowledges in development, oral history for change, urban & rural, 'North' & 'South')

The conference which will include the wide range of media in which memories of place are represented and explored. Conference activities will include local tours and regional exhibitions.

Steve Hussey, History Department, Essex University, Colchester, CO4 3SQ, England. Email enquiries to Steve Hussey (husss@essex.ac.uk), Joanna Bornat (bornat@open.ac.uk) or Al Thomson (a.s.thomson@sussex.ac.uk).

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Water in History

Aberystwyth 9th-11th of July, 1999
A Conference entitled 'Water in History: Global Perspectives on Politics, Economy and Culture' will be held at the University of Wales, Aberystwyth on the 9th-11th of July, 1999.

Themes identified at this stage include:

- Water, public health and concepts of purity
 - Pollution and the environment
 - International or internal political conflicts over water resources, and historical perspectives on organised resistance to dam projects
 - The funding, politics, and social history of large dams
 - Water engineering and its cultural meaning
 - The social and economic history of water resources
 - Water and concepts of landscape
 - Other related topics will also be considered.
- Owen Roberts,
Water History Project,
Department of History and Welsh History, Hugh Owen Building,
Penglais, Aberystwyth
e-mail ogr997@aber.ac.uk

Nature, Society and History

Long Term Dynamics of Social Metabolism. International Conference September, 30th, - October, 2nd, 1999 Vienna, Austria

Scientific Committee: Marina Fischer-Kowalski, IFF Vienna, Austria; Rolf-Peter Sieferle, Mannheim University, Germany; Eugene Rosa, Washington State University, USA

Symposia topics and chairs

1. Population and Health:
What are the different dynamics of population growth in different cultures? Are there universal tendencies in demography? Are people becoming more healthy? Are there new risks for infections due to changing conditions for microorganisms?
Invited Chairs: Alfred Crosby, N.N.
2. Cities and Settlements:
Are there historical tendencies of living conditions in towns as e.g. sanitation, water supply, garbage disposal, transport? How will transport and communication infrastructure shape future settlement patterns?
Invited Chairs: Paul Brunner and Clemens Zimmermann
3. Traditions in Coping with Nature:
Are the historically new patterns of

industrial metabolism based upon in particular cultural traditions in the relationship with nature? Does the 'industrial society' represent a specific 'Western way of life'? Which other patterns have historically evolved? What does this mean for sustainable development? Chairs: Aromar Revi and Thomas Macho

4. Risk, Crises and Continuities: What were the crises and continuities most important for the economic or ecological transition of the past 200 years? How did material flow and risk management change over time? Which major ecological, economic or social crises will be the most significant for the future?

Invited Chairs: Mary Douglas and Christian Pfister

5. Using and Shaping the Land: What is the relationship between land use and social metabolism? How did societies in the past use and shape the land? What are the ecological impacts of globalization especially since the time of discoveries? What is the relation between land use and global change? Invited Chairs: William Cronon and Bill Turner II

6. Energetic and Material Metabolism: What happened in the transformation from the solar to the fossil-fuel society? How did the material metabolism change over the past 200 years?

What are the technological and economic implications of changes in material and energy use? How will our energetic and material future look like?

Chairs: Joan Martinez-Alier and Carlo Jaeger

The conference will be hosted by the Institute for Interdisciplinary Studies of Austrian Universities, IFF, Social Ecology, Vienna, Austria

E-mail: barbara.smetschka@univie.ac.at

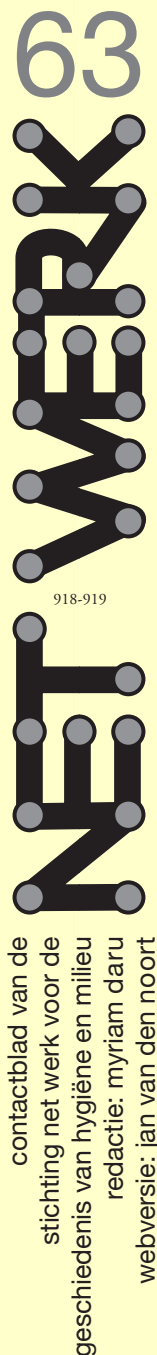
Further information: <http://www.univie.ac.at/iffsoc>

Questioning natural spaces and their aesthetic appreciation

A joint session of the Canadian Society for the Study of European Ideas, the Canadian Society for Aesthetics, and Society for Philosophy and Geography at the Congress of Humanities and Social Sciences to be held at Université de Sherbrooke, Québec, Canada, June 3 and 4, 1999.

Given recent poststructuralist and postmodernist analyses of our conceptions of our world, to what extent, and in what way, does it make sense to speak of nature as a referent? This question poses itself concretely in environmental aesthetics for, in this context, we need to ask ourselves whether it makes

24
25

any sense to speak of appreciation of natural spaces for themselves ('disinterestedly') if we are limited to the 'intertextual play of signifiers.' In other words, are we caught in a mere play of projections, or is there some access left to something like 'autonomous nature'?

Dr. Thomas Heyd, Department of Philosophy, University of Victoria, Victoria, British Columbia, V8W 3P4, Canada. Fax 250 - 721 7511. E-mail: theyd@uvvm.uvic.ca. Tel. 250 - 381 2239.

The Health of Nations

De samenleving als medisch ontleedbaar object in menswetenschap, cultuur en politiek in Nederland en België, 1860-1914

Het colloquium (Leuven, 19 november 1999) wil vanuit een ideeenhistorisch perspectief bestuderen hoe een medische kijk op de samenleving tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw in een groeiend aantal domeinen van menswetenschap, cultuur en politiek ingang vond. De herkomst, draagwijdte, de eventuele evolutie, de grenzen en de implicaties van deze klinische houding zullen worden onderzocht. De lezingen kunnen betrekking hebben op de intellectuele constructie van de medisch ontleedbare samenleving in wetenschap en cultuur (geneeskunde, sociologie, politieke

theorie, economie, historische cultuurkritiek en literatuur), maar ook op het meer praktijkgerichte discours over de preventieve zorg om de gezondheid van maatschappelijke groepen (de bevolking in het algemeen, de arbeider, het kind, de vrouw) en over de diagnose en behandeling van zogenaamd zieke groepen (geesteszieken, criminelen, vreemde rassen). Hierbij staat de vraag centraal in hoever het gebruik van biologische en medische metaforen - die al dan niet een parallel vonden in de ontwikkeling van de geneeskunde zelf- ook daadwerkelijk een andere visie op de samenleving impliceerde en nieuwe politieke problemen en oplossingen op de agenda bracht. De bijdragen tot het colloquium hebben zoveel mogelijk betrekking op zowel de Nederlandse als de Belgische situatie.

Voorstellen tot lezingen (750-1000 woorden, Nederlandstalig of Frans-talig) kunnen worden ingediend tot 15 februari 1999.

Inlichtingen: Henk de Smaele Henk.desmaele@arts.kuleuven.ac.be; 0032 (0)16324969) of Kaat Wils Kaat.Wils@arts.kuleuven.ac.be; 0032 (0)16324971) departement Geschiedenis, KU Leuven, Blijde Inkomststraat 21/5, B-3000 Leuven.

Het colloquium wordt georganiseerd door de professoren Emiel Lamberts, Jo Tollebeek, Geert Vanpaemel, en door Henk de Smaele en Kaat Wils.

25
26

The healthy Life, People, Perceptions, Politics

Joint Conference of the EAHMH and the INHPH Almuñécar, Granada (Spain) 2-5 September, 1999

The European Association for the History of Medicine and Health (EAHMH) and the International Network for the History of Public Health (INHPH) announce their next major Conference to be held from 2nd to 5th September 1999 in Almuñécar (Granada), Spain.

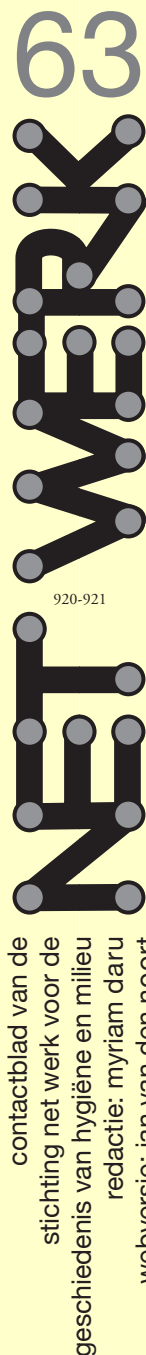
The general subject of the Conference is The Healthy Life: People, Perceptions and Politics. This meeting is intended to explore the complexity of historical conditions that mould human actions linked to health. We would like to focus on the interrelationship of people and authorities, the confrontation of cultures and ideologies, and the lay-expert divide in a field where medical theories and practices occupy a privileged but not exclusive space. Although contemporary and Western European issues are currently well represented in EAHMH and INHPH, we would like to encourage the submission of papers dealing with other parts of Europe and with non-European, non-Christian, non-contemporary issues.

Venue

The conference will be hosted by the Centro Mediterráneo of the University of Granada at its quarters in Almuñécar, situated on the Mediterranean coast of Andalusia, south of Granada and 110 km east of Malaga. The easiest mode of transportation to the conference from outside Spain is by plane to the international airport of Malaga, which may be reached by direct flights from most countries, or to the national airport of Granada, via Madrid or Barcelona. A shuttle bus service will be provided at a specified time in the evening on Wednesday, September 1 and in the morning or early afternoon on Sunday, September 5 from and to both neighbouring airports. Regular bus lines also run from Madrid, Granada and Malaga to Almuñécar.

Provisional Programme

The program will consist of three and a half days of plenary sessions (each about two hours in length) and parallel sessions (one or two hours in length), plus an optional half-day visit to Alhambra. Sessions are planned dealing with: "Concepts and Definitions" (philosophy, history, cultures of health), "Science, Medicine and Public Health" (the boundaries of medical professions; the goals of medicine; the science of health; is public health a science?), "How to Measure a Healthy Life?", "Demands for Health" (negotiat-

26
27

ing between people and authority), "Health as an Industrial Complex", "Protection of Health" (protection and security; health insurance; state regulation); "Private and Public in Public Health". Room must be left for discussion in all sessions. Other sessions will be arranged on at least one afternoon from the proposals received. A POSTER SESSION is also planned.

Invited Speakers

To open the conference, Paul Weindling (Oxford), will speak on "The Origin of Health Indicators and Local Studies in the between-the-wars Period" and Andreu Segura (Barcelona) on "The Mirage of Health". Prof. Esther Fischer-Homberger (Bern) will give the customary evening lecture. Prof. Esteban Rodríguez Ocaña Historia de la Ciencia Facultad de Medicina, Universidad de Granada E-18071 Granada Fax: + 34 958 246 116; erodrig@goliat.ugr.es

Registration

Registration will be open between mid-January and end of June 1999. The application form will be circulated together with a full programme. The registration fee will be 20000 ptas (75 ECU) for those who register before the first of May 1999 and 25000 ptas (93 ECU) for those who register after that date. The registration fee covers the shuttle from and to one of the neighbouring airports of Granada or

Malaga, the book of abstracts, day meals, and six coffee breaks.

Accommodation costs are NOT covered by the registration fee.

Awards and support

The organisers are working towards obtaining sponsors to fund the registration fee and/or the costs of room and board for a number of recent Ph.D.'s or advanced graduate students, preferably from least favoured countries, so they may attend this conference. No travel support will be provided by this organisation.

Accommodation

A local travel agency has made special arrangements for the conference. The offer stands until the 30th April 1999. Potential participants should be aware that Almuñécar is a strong beach resort and the first days of September are still high season. So, make your reservations as soon as possible. For hotel reservations and further details, please contact: HALCON VIAJES, Plaza de Madrid 1, Almuñécar (Spain), Tel: +34 958 88 05 13. Fax: +34 958 88 07 88.

The local committee declines any responsibility for the management of reservations and related questions, which are exclusively the responsibility of those attending the conference and the travel agency. Scientific Committee Presidents: Prof. Øivind Larsen (Univ. Oslo), Prof. Esteban Rodríguez-Ocaña (Univ. Granada), Prof. Jan Sundin (Univ. Linköping).

27
28

Medieval Environmental History

The Medieval Academy of America's Committee on the AHA, charged with encouraging programs of interest to medievalists at AHA meetings, has requested the formation of a session on Environmental History for the American Historical Association Convention, scheduled to convene in Chicago, January 6-9, 2000.

William H. TeBrake

(tebrake@maine.edu), Department of History, University of Maine, Orono, ME 04469-5774.

TEL. (Int+1) 207-581-1908

FAX: (Int+1) 207-581-1817

The AHA is very particular about who may participate: only AHA members (exceptions are given for foreign scholars or scholars in other disciplines) and no one who was on the previous year's (i.e. 1999) program.

Into the Next Millennium: The Past and Promise of Environmental History

American Society for Environmental History Annual Meeting March 16-19, 2000 Tacoma, Washington

For more information

Mart Stewart (program chair), Western Washington University (smar4@cc.wwu.edu; 360/650-3455)

19th International Congress of the Historical Sciences, Oslo

6-13 augustus 2000

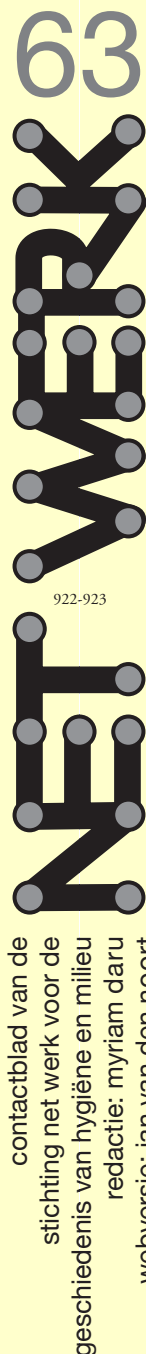
Informatie: 00 47 22 856907 fax

00 47 22 854700

e-mail oslo2000@hf.uio.no

<http://www.hf.uio.no/Oslo2000>

De sessie over milieugeschiedenis wordt geleid door Frans-Josef Brüggemeier.

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Signalementen

Barbier, D. en L. Visset, "Logné, a peat bog of European ecological interest in the Massif Armoricaïn, Western France. Bog development, vegetation and land-use history, vegetation and land-use history", *Vegetation History and Archeobotany*, jrg. 6: 2 (1997) pp. 69-78.

Bartrip, Peter, "Too little, too late? The Home Office and the asbestos industry regulations 1931", *Medical History*, jrg. 42: 4 (1998) pp. 421-38.

Berkel, Klaas van, *Citaten uit het boek der natuur* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998) ISBN: 90-351-197-3. f 49,90.

28
29 Bonneville, Françoise de, *The book of the bath [Le Livre Du Bain]* vertaling Jane Brenton (London: Thames and Hudson, 1998) 208 blz. ISBN 0-500-01874-X. \$ 50,00.

Burger, Joanna, "The historical basis for ecological risk assessment", *Annals of the New York Academy of Science*, jrg. 837 (1998) pp. 360-371.

Caras, Roger A., *A perfect harmony; the intertwining lives of animals and human throughout history* (New York: Simon & Schuster, 1998) 256 blz. ISBN: 0 6848 11 00 6.

Ciriacono, Salvatore, (ed.), *Land drainage and irrigation Studies*

in the History of Civil Engineering deel 3 (Aldershot : Ashgate, 1998) 414 blz. ISBN: 0 86078 752 4 . £ 85,00.

Cooper, Gail, *Air-conditioning America: engineers and the controlled environment, 1900-1960* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998) 248 blz. ISBN: 08018-57163. \$ 35,00.

Dam, Petra van, *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530* (Hilversum: Verloren, 1998) 304 blz. ISBN: 90 70403 42 0. f 59,-.

Flannery, T. en D. Godden, "The future eaters. An ecological history of the Australasian lands and people", *The Australian Journal of Agricultural Economics*, jrg. 40: 2 (1996) pp. 140-142.

Gerwen, Jacques van en Marco H. D. van Leeuwen, (red.), *Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen* (Amsterdam/Den Haag: Nederlands Economisch Archief/Verbond van Verzekeraars, 1998).

Environment and History, onder redactie van Richard H. Grove. Jrg. 4: 2 (Cambridge: The White Horse Press, 1998) ISSN: 0967 3407.

Guidoboni, Emmanuela, "Human factors, extreme events and floods

in the lower Po plain (Northern Italy) in the 16th century”, **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 279-308.

Hassan, John, **A history of water in modern England and Wales** (Manchester: Manchester University Press, 1998) ISBN: 0 7190 4308 5. £ 45,00.

Kline, Benjamin en A. L. Rydant, “First along the river. a brief history of the US Environmental Movement”, **The Annals of the Association of American Geographers**, jrg. 88: 2 (1998) pp. 343-44.

Laarse, Rob van der, Arnold Labrie en Willem Melching, (red.), **De hang naar zuiverheid. De cultuur van het moderne Europa** (Amsterdam: Het Spinhuis, 1998) 333 blz. ISBN: 90 5589 129 0. f 47,50.

M. Leach en R. Mearns (eds), **The lie of the land: Challenging received wisdom on the African environment**, (Oxford /Portsmouth, N.H.: James Currey / Heinemann, 1996), ISBN 0-85255-410-9 (James Currey gebonden) 0-85255-409-5 (James Currey paperback) 0-435-07407-5 (Heinemann gebonden) 0-435-07408-3 (Heinemann paperback), xvi +240 blz. \$80.00 (gebonden), \$24.00 (paperback).

Leibovici, Solange, “Zuiverheid als Utopie. De foute kinderen van Pasteur”, in: Rob van der Laarse,

Arnold Labrie en Willem Melching red., **De hang naar zuiverheid. De cultuur van het moderne Europa**, 85-122 (Amsterdam: Het Spinhuis 1998).

Louwe Kooijmans, Leendert P., “Paleo-ecologie van het rivierengebied. Het prehistorische landschap als referentie voor natuurontwikkeling”, **Landschap**, jrg. 14: 3 (1997) pp. 147-58.

Matagne, Patrick, “The politics of conservation in France in the 19th century”, **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 359-67.

Merki, Christoph Maria, “Der Widerstand gegen die Motorisierung des Strassenverkehrs in der Schweiz”, **Technikgeschichte** jrg. 65: 3 (1998) pp. 233-53.

Nibbering, Jan Willem en Jan de Graaf, “Simulating the Past: reconstructing historical land use and modelling hydrological trends in watershed areas in Java”, **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 251-78.

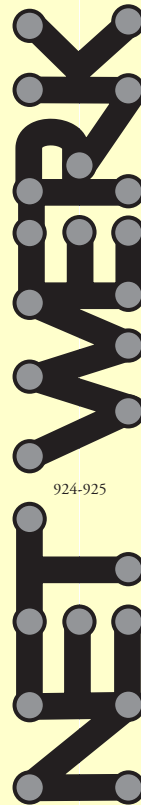
Oldstone, Michael B. A., **Viruses, plagues and history** (New York: Oxford University Press, 1998) 224 blz. ISBN: 0 19 511723 9.

Östlund, L., Zackrisson O. en H. Strotz, “Potash production in Northern Sweden”, **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 345-58.

Paul, Johann, “Risikodebatten über den Tieftagebau im

29
30

63

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

924-925

rheinischen Braunkohlenrevier seit den 1950er Jahren”, **Technikgeschichte**, jrg. 65: 3 (1998) pp. 141-61.

Porter, Dale H., **The Thames embankment: environment, technology and society in Victorian London** (Akron, Ohio: The University of Akron Press, 1998) ISBN: 1 884836 28 3 / 1 884836 29 1. \$ 49,95/ \$ 29,95.

Porter, Dorothy (ed.), **Health, Civilization and the State. A History of Public Health from Ancient to Modern Times** (London: Routledge, 1998) 384 blz. ISBN: 0-415-20036-9. £ 14,99.

Raufur, R. K., **Pollution markets in a green country town: urban environmental management in transition**, (Westport, Connecticut: Praeger, 1998).

Rosen, Christine, “Industrial Ecology and the Greening of Business History”, **Business and Economic History**, jrg. 26: Fall (1997) pp. 123-37.

Saberwal, Vasant K., “Science and the dessicationist discourse of the 20th century”, **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 309-44.

Sheail, John, “Environmental history, a challenge for the local historian”, **Archives**, 97 (1997) pp. 157-69.

_____, “‘Guardianship’ and ‘the Rural Workshop’”. The first quarter century of UK experience

in nature conservation”, **Journal of Environmental Management**, jrg. 50: 4 (1997) pp. 429.

_____, “‘Never again’. Pollution and the management of water courses in Postwar Britain”, **Journal of Contemporary History**, jrg. 33: 1 (1998) pp. 117-34.

Smith, Dennis, (ed.), **Water supply and public health engineering Studies in the History of Civil Engineering deel 5** (Aldershot : Ashgate, 1999) 416 blz. ISBN: 0 86078 754 0. £ 85,00.

Stewart, Mart, “Environmental history: profile of a developing field”, **The History Teacher**, jrg. 31: 3 (1998) pp. 351-68.

Stier, Bernhard, “Review of David Gugerli, Redeströme. Zur Elektrifizierung Der Schweiz 1880-1914.” (1998): **H-Soz-u-Kult, H-Net Reviews**, 1998). <http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=473912446765>

Stine, Jeffrey K. en Joel A. Tarr, “At the intersection of histories. Technology and the environment”, **Technology and Culture**, jrg. 39: October (1998) pp. 601-40.

Tomes, Nancy, **The gospel of germs. Men, worms and microbes in American life** The Harvard University Press, 1998) 336 blz. ISBN: 0 674357078. \$ 29,95.

Toplak, Cirila en Zvonka Zupanic-Slavce, “‘Water, air and light. Arnold Rikli (1823-1906)’”,

30
31

Gesnerus, jrg. 55: 1-2 (1998) pp. 58069.

Tweedale, Geoffrey en Philip Hansen, "Protecting the workers. The Medical Board and the asbestos industry 1930's-1960's", **Medical History**, jrg. 42: 4 (1998) pp. 439-57.

Wills, Christopher, **Plagues, their origin, history and future** (London: Harper Collins, 1997) ISBN: 0-00-255611-1. £ 9,99.

Wolleswinkel-van den Bosch, **Judith, The Epidemiological Transition in the Netherlands** (dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam, 1998) ISBN: 90 9012155 2. 295 blz.
Adres auteur: H el ene Swarthstraat 23D, 3061 CK Rotterdam.

Afval, een verhaal apart

125 jaar geleden werd de Gemeentereiniging van Delft opgericht. Naast het ontstaan van het watercloset, aansluitingen op de riolering en de overgang van paard en wagen naar auto komt op de expositie de huidige manier van afvalverwerking uitgebreid aan bod
Techniekmuseum Delft, Ezelsveldlaan 61, tot en met 18 april.
Geopend: di. t/m za. 10-17 u., zo. 12-17 u.

015-2138311
<http://www.museum.tudelft.nl>
Zie ook

125 jaar Gemeentereiniging Delft, geschreven door W.G.T. van den Berg, uitgegeven door drukkerij Meinema te Delft (*f* 29,50).

Op 16 januari heeft drs. Gemma Jansen een voordracht gehouden over voorzieningen van water, afvalwater, sanitair en afvalwaterafvoer in het Romeinse Pompei voor Hist Technica, Vereniging Vrienden van het Techniekmuseum Delft. Inl. Ir. W. Kooijmans, tel. 015-3692723.

63

NET WERK

926-927

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

NET WERK 64

928-929

Redactioneel

Dit keer een extra dikke Net Werk om de late verschijning te compenseren. Kort nadat het vorige nummer uit was, kwam de uitnodiging voor de herstart van de Europese Vereniging voor Milieugeschiedenis ESEH (zie verder in dit nummer), in het Beierse Dietramszell. De Breuninger stichting zorgde voor de materiële kant. De stichting draagt de naam van een Duitse zakenman die na de Tweede Wereldoorlog een studie geschiedenis en filosofie moest laten schieten om een warenhuis te leiden. Hij bleef echter zijn oude liefde trouw en verdiepte zijn eruditie door veel contacten met historici en museumdirecteuren. Zijn voorkeur ging uit naar wereldgeschiedenis. Rolf Peter Sieferle, die voor de historische poot van de stichting zorgt, ziet milieugeschiedenis als wereldgeschiedenis. Maar voor het bedrijven van wereldgeschiedenis met alomvattende hypothesen gebaseerd op boeken en artikelen, is veel detailonderzoek nodig, moeizaam en nauwkeurig werk uitgevoerd met primair bronnenmateriaal. Historici van het brede gebaar zoals Fernand Braudel en William McNeill hadden anders hun oeuvre niet kunnen schrijven. De hardwerkende historici die het materiaal aandragen waarmee anderen wereldgeschiedenis schrijven verdienen meer erkenning. Een goed lopende vereniging zou daarbij kunnen helpen.

Volgend nummer

Terugblikken op gedenkboeken

Eeuwfeesten van organisaties geven vaak aanleiding tot het uitgeven van een boek, soms meerdere boeken. Soms zijn dat boeken met een hygiëne- of milieuhistorisch tintje. Staatsbosbeheer heeft zelfs een reeks van vijf boeken over vijf verschillende door haar beheerde landschappen uitgegeven, naast een gedegen onderzoek over haar geschiedenis. Op 6 juni werd de radioluisteraar verrast door een gecombineerde uitzending van Vroege Vogels en OVT, met vier uur lang commentaar over het verleden, het heden en de toekomst van Staatsbosbeheer. Hoeveel hebben dergelijke feestelijke uitgaven en evenementen voor de geschiedenis van hygiëne en milieu in de laatste jaren betekend? Staat de marktgerichte kijk op de consument van natuur en milieu, met het verplichte aanbod aan leuke en onderhoudende anekdotes, niet op gespannen voet met een kritische en diepgaande studie van de verschillende actoren en hun invloed op mens en milieu? In het volgend nummer een kleine terugblik op de oogst van de laatste jaren. Als u aan dit thema wilt bijdragen, neem dan contact op, liefst via e-mail mdaru@iae.nl of per brief.

European Society for Environmental History (ESEH)

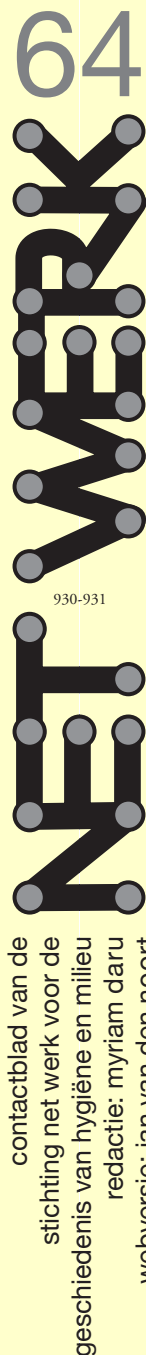
De Europese Vereniging voor Milieugeschiedenis is herboren. Gedurende een aantal jaren is de hoofdactiviteit het uitgeven van een nieuwsbrief met samenvattingen, artikelen, bibliografieën e.d. geweest. Toen de redactie hiervan vanwege andere werkzaamheden of privé-omstandigheden dit blad niet meer kon voortzetten, is de vereniging in een winterslaap verzonken. Tijdens een bijeenkomst tussen 23 en 25 april j.l. nabij München zijn milieuhistorici uit een achttal Europese landen - op uitnodiging van de Breuninger Stichting - het eens geworden over een doorstart. De deelnemers hebben een voorlopig bestuur gekozen, bestaande uit een voorzitter en twee vice-voorzitters bijgestaan door een aantal vertegenwoordigers van Europese regio's. In eerste instantie is besloten de volgende activiteiten te ondernemen:

- een gemodereerde internet nieuwsgroep (besprekingen voor een provider en moderator zijn hierover gaande)
- een homepage die ongeveer midden juni van start zou moeten gaan. De internet ruimte hiervoor wordt aangeboden door de Breuninger Stichting. De homepage zal te vinden zijn op de site van de Breuninger Stichting,

<http://www.breuningerstiftung.de>.
- de voorbereiding voor de eerste Europese Milieugeschiedenis Conferentie zijn gestart. Als plaats is gekozen voor Saint Andrews in Schotland, de standplaats van Robert Lambert, de voorlopige voorzitter en medewerker van het enige Europese instituut dat zich fulltime uitsluitend toelegt op het beoefenen van milieugeschiedenis (met nadruk op landschap en natuur). Als datum is september 2001 geprikt.
- tijdens deze conferentie vindt de eerste algemene vergadering plaats van de vereniging. Het voorlopig bestuur werkt aan statuten en aan een huishoudelijk reglement die de vereniging een brede basis zouden moeten geven. Aansluitend dient de vereniging een eenduidige juridische status te krijgen.
- besprekingen voor samenwerking met andere academische genootschappen c.q. verenigingen zijn onderweg.

Lidmaatschap

Vanaf circa 20 juni zal het mogelijk zijn zich in te schrijven als lid van de vereniging in oprichting via de homepage. Het lidmaatschap is, in elk geval tot de eerste algemene vergadering, gratis. Voorlopige lidmaatschappen kunnen omgezet worden tot reguliere lidmaatschappen na de eerste algemene vergadering, waar ook zaken als lidmaatschapsbijdrage aan de orde zullen komen. Hulp met

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

de voorbereidingen van de homepage en de daarbij behorende klussen is welkom. Leden van alle landen zijn welkom (Europese milieugeschiedenis wordt immers ook beoefend in niet-Europese landen).

$\frac{3}{4}$ Voor informatie over lidmaatschap kan men zich per e-mail wenden tot envhist@st-andrews.ac.uk (e-mail verdient de voorkeur van de voorzitter die eveneens voorlopig als lidmaatschap secretaris fungeert en zo een minimum aan administratieve rompslomp heeft). Verdere inlichtingen zullen op de homepage van de vereniging in oprichting te vinden zijn. Omdat de vereniging nog niet over enige budget van betekenis beschikt, vindt de communicatie plaats via internet, totdat middelen gevonden zijn om mailings met gedrukt materiaal rond te sturen.

Voorzitter:

Dr Robert A Lambert
e-mail: ral2@st-and.ac.uk
Institute for Environmental History
University of St. Andrews St.
John's House
South Street St. Andrews Fife
Scotland UK KY16 9QW
<http://www.st-and.ac.uk/academic/history/envhist/>
<http://www.st-and.ac.uk/academic/history/postgrad/envir/>
Tel:01334-463303 01334-477869
Vice Voorzitter:
Prof. dr. Christian Pfister
Professor of Economic, Social and

Environmental History Group for Regional and Environmental History, Dept. of History, University of Bern Unitobler
CH-3000 Bern 9, Switzerland
e-mail: pfister@hist.unibe.ch
Tel.: +41-31-6318384 (doorkiesnummer),
+41-31-6318091 (secretariaat)
fax: +41-31-6314866
of +41-31-6314410
Bezoekadres Lerchenweg 36
Vice-voorzitter
Dr. Verena Winiwarter
IFF - Dept. Social Ecology
Seidengasse 13 A
1070 Wien, Oostenrijk
e-mail:
Verena.Winiwarter@univie.ac.at

Europese vertegenwoordigers:

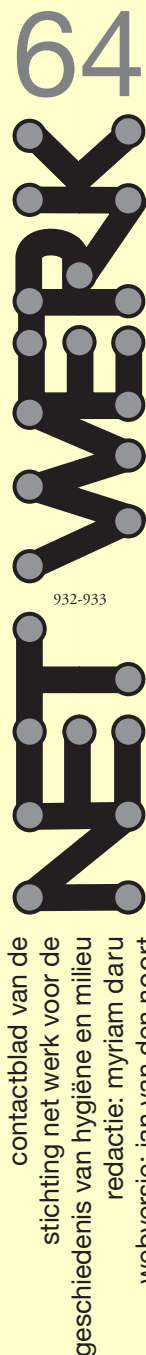
Franstalige landen en regio's:
Geneviève Massard-Guilbaud,
Frankrijk
Scandinavie: Eva Jakobsson, Zweden
Iberisch schiereiland: Jesus Garcia LaTorre, Spain
Overige Middellandsezee-landen:
Patrizia Dogliani, Italië
Groot-Brittannië en Ierland: Peter Coates, Groot Brittannië
Oost-Europa: zal t.z.t. worden aangekondigd
Benelux: Myriam Daru, Nederland
Duitstalige landen en regio's: Ulrich Koppitz, Duitsland
Andrew Johnson, de uitgever van het tijdschrift Environment and

History is op de hoogte van deze ontwikkelingen. Hij zou het verwelkomen als de activiteiten van de doorgestarte vereniging kopij voor zijn blad zouden opleveren. Hij is van plan de verschijningsfrequentie van zijn tijdschrift op te voeren maar voor het verspreiden van klein nieuws is internet steeds meer het aangewezen communicatiemiddel van de academische gemeenschap.

$\frac{4}{5}$ Milieugeschiedenis in Saint Andrews

De milieuhistorici van Saint Andrews (Schotland) hebben onlangs besloten meer bekendheid te geven aan hun activiteiten die tot nu toe sterk op de Britse Eilanden gericht zijn geweest. "A number of American environmental historians have asked us for news about the health of British Environmental History. So I feel now is an appropriate time to announce some new developments in 1999 from the Institute for Environmental History at University of St Andrews, Scotland. We were founded in 1990, but here in the UK we are still playing catch up to USA/South Africa/Australasia, in the teaching and research of environmental history. However, we do want to forge international links with scholars around the globe, and provide opportunities for postgradu-

ate students to come to study in the UK in the field of British, or indeed, wider European environmental history. These are exciting times." Robert A. Lambert "There are interesting developments in Scotland where funding applications are being made jointly by the universities of Stirling and St Andrews to establish a Centre for Environmental History and Policy in order to develop EH and plug it into policy making. Already the Institute for Environmental History at St Andrews has been holding conferences since 1992 attended by civil servants and Scottish Natural Heritage officials and I think we can see switches in policy as a result. The universities jointly run a Scottish Woodland History Discussion Group similarly attended, and have directed attention effectively to e.g. ancient trees. Stirling has also been advising the Scottish National Heritage and the National Trust for Scotland on woodland history relative to policy. See also T. C. Smout (ed) Scottish Woodland History (1997) and G. Whittington (ed) Fragile Environments (1994) for examples of this interplay of history and policy discussion." Chris Smout Institute for Environmental History AMSmout@aol.com (Chris Smout is de drijvende kracht achter de oprichting van het instituut in Saint Andrews)

Succesvol symposium Beyond natural local ecosystems

long-distance trading in fish and wood in the Netherlands, 1300-1700
VU Amsterdam 8 april 1999

Het symposium 'Beyond natural ecosystems (met Engels als voertaal) onder auspiciën van de Stichting Net Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu en het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis van het Leerstoelgebied Economische en Sociale Geschiedenis van de Vrije Universiteit Amsterdam werd georganiseerd door dr. Petra van Dam, verbonden aan het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis, onder dagvoorzitterschap van prof. dr. C.A. Davids. In de huidige globale economie is de invloed van de mondiale vraag op ecosystemen op de meest uiteenlopende lokale eco-systemen merkbaar. Bij dit symposium droegen vier sprekers bouwstenen voor het antwoord op de vraag of de invloed van lange afstandshandel op lokale ecosystemen in de vroegmoderne tijd aan te tonen is.

Prof. dr. R.C. Hoffmann (York University, Toronto, Canada) sprak over 'Frontier fishing for medieval consumers: herring, stockfish, hake, tuna'.

Hoffmann wees erop dat vervreemding van mensen van dood en leven van dieren en ingrepen van leden van een ecosysteem op een ander ecosysteem niet kenmerkend zijn voor de negentiende en twintigste eeuw zoals historici gericht op de moderne milieugeschiedenis veronderstellen. De ecologische veranderingen die bijvoorbeeld de vleesindustrie in de VS heeft veroorzaakt (en die door William Cronon in zijn boek 'Nature's metropolis' in 1991 beschreven) hebben antecedenten in de middeleeuwen. Hoffmann liet zien hoe al in de dertiende eeuw een grootschalige ruil plaatsvond tussen oost en west. Internationale graanhandel was de voorwaarde voor de stedelijke groei in West Europa. Hoffmann spreekt in dit verband van 'ghost acreage': de bezetting en het gebruik van grote oppervlakten land op grote afstand van de plek van consumptie. (Het begrip ghost acreage is door Eric L. Jones opgevoerd in zijn boek "The European Miracle. Environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia, CUP 1987, 2e ed. en daarvoor in de New Cambridge Economic History, 1979). Zo heeft West-Europa een grote invloed uitgeoefend op Poolse, Hongaarse en Scandinavische landschappen waar grote hoeveelheden vee graasden, bestemd voor export naar Duitsland en Nederland. De consumptie

van vlees werd niet alleen bepaald door biologische noodzaak, maar ook door de inbedding van vleesconsumptie in het maatschappelijke en culturele leven. Bij vis spelen deze factoren ook een belangrijke rol. Het taboe op vlees in bepaalde periodes van het jaar veroorzaakte een grote vraag. Door verduurzaming (drogen, zouten, roken) konden miljoenen vissen per jaar over grote afstanden reizen. Conserveringstechnieken zijn bijzonder belangrijk. Zo heeft het haringkaken een zeer grote invloed gehad op de consumptie en op beslissende wijze bijgedragen tot het succes van de Nederlandse vloot. Hoffmann ging vooral in op de lotgevallen van drie soorten vis: haring (Noord-Europa), sardienen (Zuid-Europa) en stokvis. De visvangst, ook al in het verleden, betekende een selectieve en massale verwijdering van voedsel in de voedselketen en een onderbreking in de reproductieve cyclus van vis. Kenmerkend bij het proces is dat de visserij die eerst de behoeften dekte van de bevolking aan de kust of dichtbij de kust zich steeds meer richtte op verre markten. Bij de crisis van de visserij aan het einde van de middeleeuwen is het moeilijk te achterhalen welk aandeel de klimatologische veranderingen of de overvissering hebben gehad, maar het is wel duidelijk dat de visserij niet zonder gevolgen is gebleven op het leven in zee. Concluderend

kan gezegd worden dat de vervlechting van gescheiden gebieden door middel van handel geen nieuw verschijnsel van de moderne tijd is, evenmin als overvissering en overbegrazing.

De bijdrage van **prof. dr. L. Hacquebord** van het Arctisch Centrum Groningen ging over de invloed van vier eeuwen walvisvangst op Spitsbergen op het Arctische ecosysteem. Bij het onderzoek is gebruik gemaakt van zeer uiteenlopende bronnen om de effecten van de walvisvangst op het ecosysteem te achterhalen: archeologie, archief- en biologisch onderzoek (o.a. onderzoek over vogelkolonies). Conflicten over eigendom hebben sporen in notariële bronnen gehad, die ook gegevens hebben geleverd. De walvisvangst werd behalve door Nederlanders ook door Denen, Engelsen, Duitsers en Basken beoefend. Hacquebord e.a. hebben historisch onderzoek geraadpleegd uit de verschillende landen die een vloot voor walvisvangst onderhielden. Het is daardoor mogelijk gebleken een overzicht te krijgen van de totale hoeveelheid gevangen dieren en bijgevolg een schatting te maken van de invloed van het onttrekken van de walvissen aan het maritieme ecosysteem. Hiervoor was het ook nodig inzicht te krijgen in de biologische cyclus van walvissen en de relatie ervan met klimatologische

64

NET WERK

934-935

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

gegevens. Die zijn van belang voor de gevolgen op de aan- of afwezigheid van ijs en het leven van plankton. Dit is weer van belang om te weten waarom vangststations werden verlaten en de vangst zich verplaatste naar het noorden. Walvissen verblijven langs het ijs wanneer phytoplankton een explosieve groei meemaakt door toename van lichtinval. Wanneer walvissen aan het ecosysteem onttrokken worden, komen grote hoeveelheden plankton vrij voor vis. Vis wordt gegeten door vogels zoals de kleine alk. Door bestudering van de voedselketen en van de aanwezigheid en de hoeveelheden van de betrokken diersoorten is het mogelijk enige conclusies te trekken over de invloed van de walvisvisserij. Geografisch onderzoek toont aan dat zich vogelkolonies nu bevinden waar vroeger walvisvangst was. Door terug te redeneren en het gebruiken van tot dan toe onbenutte bronnen is het Hacquebord en zijn medewerkers gelukt inzicht te verschaffen in de omvang van de veranderingen die door de walvisvangst op Spitsbergen zijn veroorzaakt.

De voordracht van **dr. ir. D. de Vries** van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist was eveneens een demonstratie van de verrijking die interdisciplinair onderzoek kan brengen. De Vries vericht kunsthistorisch en bouwhis-

torisch onderzoek, in het bijzonder van gebouwen uit de 14e, 15e en 16e eeuw. Voor de conservering en de restauratie van gebouwen is het noodzakelijk de ouderdom en de oorsprong van het hout in spanten en balklagen te weten te komen, om een zo authentiek mogelijk monument in stand te houden. Dendrologisch onderzoek en archieven zijn daarbij onmisbare bronnen. Maar door het onderzoek komen nog veel meer inzichten over tijd en de afstanden die overbrugd moesten worden om aan het benodigde hout te komen. Het gaat daarbij niet alleen om boomstammen, maar ook om halffabrikaten, spantdelen die in de werkplaatsen van timmerlieden werden samengesteld en op de bouw werden gemonteerd. Voor de bouw in Nederland zijn in de periode van de 14e tot en met de 16e eeuw grote hoeveelheden hout geïmporteerd uit Duitsland en Scandinavië (waar al vanaf de zestiende eeuw systematische herplant plaatsvond). Ondanks toenemend gebruik van baksteen (stadshistorici spreken van de 'verstening' van de Nederlandse stad) bleef de vraag naar hout groot. Bouwhistorisch onderzoek kan goede aanwijzingen geven voor richtingen van onderzoek, maar de kwantitatieve invloed van de Nederlandse verstedelijking op vreemde bos-ecosystemen is daarmee niet te schatten. Duitse historici spreken zelfs van roof-

bouw. Voor het transport waren waterwegen essentieel, maar de gevolgde route is in het specifieke geval van bouwhistorisch onderzoek moeilijk of helemaal niet te achterhalen.

De scheepsarcheoloog **drs M. Manders** (Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie, Lelystad) buigt zich eveneens over hout, zowel van de schepen zelf als van de lading. Bij de vondst van een in de Waddenzee gezonken schip met de karakteristieken van een fluitschip uit het einde van de zestiende eeuw waren ook vaten aanwezig. Afhankelijk van de vracht waren heel uiteenlopende eisen gesteld aan de vaten en bijgevolg aan de gebruikte houtsoorten. Voor vloeistoffen was een veel hogere kwaliteit vereist. Bij een enkel schip, kan men hout vinden uit zeer verschillende geografische oorsprong. Voor het schip is hout uit Westfa-liën gebruikt, terwijl er vaten aanwezig zijn waarin van Pools eiken is verwerkt. Het kuipersgilde stelde strikte eisen aan de kwaliteit van het hout. Dit betekende een gespecialiseerde import afhankelijk van de functionele eisen die de verschillende onderdelen van vaten en de verschillende soorten vaten en tonnen stelden. Net als bij bouwhistorisch onderzoek, geeft scheepsarcheologisch onderzoek vooral inzicht in de grote variëteit aan grondstoffen en

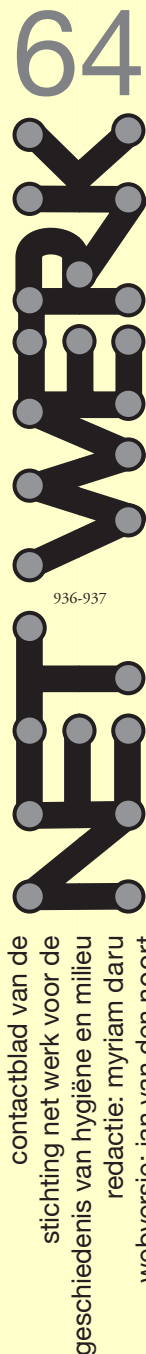
de grote afstand die deze grondstoffen moesten overbruggen voordat zij verwerkt werden. Om de invloed van scheepsbouw op houtconsumptie te kennen, is het wel noodzakelijk om rekening te houden met het type constructie, omdat zowel soort als hoeveelheid verbruikt hout verschillen bij eenzelfde tonnage. Scheepsarcheologie kan informatie verschaffen die niet te vinden is in geschreven bronnen.

De uitvoerige inleiding van Petra van Dam voor dit symposium is in het Nederlands gepubliceerd in nummer 63 van Net Werk en wordt u op aanvraag toegezonden. Stichting Net Werk, Winselerhof 56, 5625 LZ Eindhoven tel. 040-2423814, fax 040-2480794. e-mail: mдарu@iae.nl.

Het natuurbeeld in de zeventiende eeuw

Dat het begrip natuur grote veranderingen heeft ondergaan in de loop der eeuwen zal voor de lezers van Net Werk geen nieuws zijn. Hoe precies dit begrip geïnterpreteerd is en hoe het natuurbeeld vorm is gegeven, daar gaat het een kleine groep Nederlandse onderzoekers om. Op 9 april 1999 werd in de fraaie omgeving van de Artis bibliotheek het boek *Kometen, monsters en muilezels* gepresenteerd. Florence Pieters, die de scepter

8
9

zwaait over deze bibliotheek, heeft gepubliceerd over de geschiedenis van menagerieën. 'Kometen, monsters en muilezels' is een vervolg van het congres 'The changing face of nature in the 17th century' en bevat 8 bijdragen, een inleiding van **Florike Egmond, Erik Jorink en Rienk Vermij** (de samenstellers van de bundel) en een terugblik van **Klaas van Berkel**. Het eerste exemplaar werd aangeboden aan Maarten Frankenhuis, directeur van Artis, en het thema veranderend natuurbeeld werd geïllustreerd door twee lezingen.

Annejuul Mol liet veel beeldmateriaal zien van schilderijen en etsen die dieren voorstelden in de periode 1400-1600, voornamelijk in Italië. In die periode vond een omslag plaats tussen een conventionele voorstelling van dieren en het tekenen naar het leven. Venetië als draaischijf van verre handel speelde daarbij een grote rol. Er was een aanhoudende vraag naar exotische dieren en de handel was - ondanks de hoge mortaliteit tijdens het transport - een winstgevende zaak. Kunstenaars konden in toenemende mate gebruik maken van de in de hofmenagerieën aanwezige fauna. Het bezit en het tonen van (of zelfs paraderen met) exotische dieren was een onderdeel van het machtsvertoon van Europese vorsten. Ook pauzen deden aan die mode mee.

Wel kwam er steeds meer aandacht voor het individuele dier, daarvan getuigt het geven van liefkozende namen en de aandacht die sommige 'sterren' van hun meesters en van het publiek kregen. Bij het nauwkeurig bekijken van de kunstwerken vallen de verschillen tussen conventioneel, houten weergegeven dieren en levendige voorstellingen van dieren in beweging op. Het schilderen van bijbelse voorstellingen, in het bijzonder van paradijselijke taferelen was aanleiding tot het bestuderen en het weergeven van exotische dieren. Toch ging daarnaast het natekenen van beroemde voorbeelden ook door, zoals de veel gekopieerde neushoorn van Dürer.

De lezing van **Willemien de Vries** liet een ander aspect van het natuurbeeld van een elite zien. Zij heeft de ontwikkeling van de Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw bestudeerd. Het beeld van de natuur dat daarin voorkomt is niet realistisch, maar ethisch. De natuur is er niet om in te luieren maar om na te denken over de schepping en wat begrepen kan worden als deel van de schepping is natuur. Geestelijke recreatie is een essentieel deel van het buitenleven en genieten van het nutteloze is een geschenk van God. Beschrijvingen van de natuur zijn verbonden met bijbelse conventie of auteurs uit de Oudheid, goed en slecht in dier en plant zijn verbon-

9
10

den met bijbelse voorstellingen. Dit natuurbeeld houdt in dat omgevings waarin de goddelijke orde niet wordt erkend - zoals het strand, ervaren als woestenij - buiten het literaire gezichtsveld vallen. Kometen, monsters en muilezels is voor f 42.- verkrijgbaar in de boekhandel of bij uitgeverij Arcadia, Haarlem (023-5259857).

Poep en welbevinden

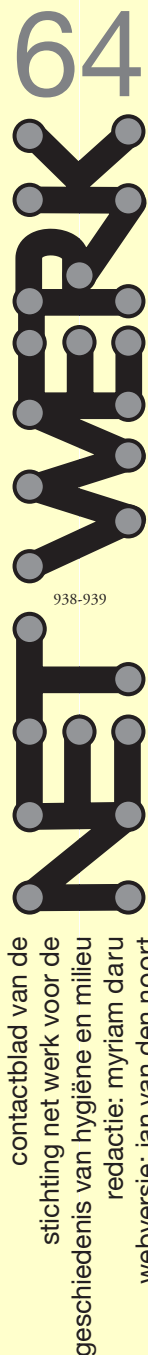
Het onderwerp poep duikt in de laatste jaren geregeld op bij tentoonstellingen en is al een aantal jaren geleden behandeld in de reeks Net Werk bijeenkomsten. Het symposium dat op 11 december 1998 in Amsterdam plaatsvond was echter het eerste die in Nederland waarbij een medisch-anthropologische analyse op menselijke fecaliën losgelaten werd. Dit symposium was een initiatief van **Sjaak van der Geest**, die al een poos probeert poep als een serieus anthropologisch onderwerp erkenning te laten krijgen.

Ankie Frantzen en Johan Post behandelden het sanitatiebeleid van de Ghanese stad Kumasi. De bouw en het onderhoud van openbare toiletten zijn een blijvende zorg voor bestuurders. Tussen 1980 en 1990 heeft het Internationale Water en Sanitatie Decennium weliswaar

bijgedragen aan het experimenteren met nieuwe oplossingen, maar de praktijk botst met de visie van ontwikkelingswerkers en politici. De toestand van de openbare toiletten (die door uitbaters worden onderhouden) is zodanig dat het open veld een betere keuze zou zijn voor de gebruikers. Frantzen en Post hebben de (on)tevredenheid van gebruikers onderzocht. Bij alle ontevredenheid is de daadwerkelijk afwezige privacy geen beduidend bezwaar. De prioriteiten van de gebruikers verschillen van de uitgangspunten van de overheid. Goed onderhoud van toiletten op westerse leest is te duur, maar voor politici is beschaafd poepen op zijn westers. Er wordt nu gezocht naar andere vormen van beheer, met enige controle door vertegenwoordigers van de plaatselijke bevolking. Tijdens de discussie bleek dat de publieke latrines van Ghana een uitzondering zijn in Afrika. Poepen en plassen zijn vaak twee geheel gescheiden activiteiten. Het combineren van plassen en doucheplek wordt doorgaans niet als problematisch ervaren.

Cynti Visker verrichtte onderzoek in Bamako (Mali). De verstedelijking van Bamako zet de faciliteiten voor de afvoer van fecaliën onder druk. Grijs water en excreta worden in verschillende putten opgevangen. Traditioneel was een toilet een privé-aangelegenheid voor een familie.

10
11

Tegenwoordig zijn veel toiletten in gebruik voor grotere groepen, soms tot 30 mensen uit een buurt. Putten worden vooral door ondernemers leeggehaald. Prijzen variëren sterk. Er is geen officiële inrichting om de afval op te vangen. Boeren uit de omgeving maken gebruik van de stadsmest. Dit gebeurt op verschillende manieren, direkt, opgeslagen of gecomposteerd. Het composteren is overigens niet overal in Afrika gangbaar. De ophaal van fecaliën door middel van speciale wagens is verbonden met schaamtegevoelens bij stedelingen, voor boeren zijn de problemen vooral van praktische aard. Gebruik van excreta in de landbouw is omgeven met een grote hoeveelheid nog onbeantwoorde vragen. De beerputten worden gebruikt als afvalputten, zodat de kwaliteit van de mest dubieus is. Acceptatie van menselijke excreta is afhankelijk van de hoeveelheid verspreide stank. Er zijn ook niet onbelangrijke gezondheidsrisico's aanwezig.

De bijdrage van **Leo Lighthart** was van heel andere aard. Hij belichtte het probleem van de encopresis, kort omschreven als poep-incontinentie. Het blijkt onmogelijk dit probleem zuiver als een medisch probleem te behandelen. Dit was voor Leo Lighthart als medicus een reden om zich met de historische achtergronden van encopresis bezig

te houden. Hij heeft zich daarom verdiept in de literatuur van etiquette-boeken tot Norbert Elias om begrip te krijgen voor de veranderingen in de tolerantie voor de verschijnselen die met encopresis zijn verbonden. Lighthart heeft voor de negentiende eeuw nauwelijks bronnen kunnen vinden over dat onderwerp en veronderstelt onverschilligheid, in recentere tijden vervangen door verzwijgen en reduceren tot pathologie.

Sjaak van der Geest sprak over het wel en wee van ouderen in Ghana. Net als voor ouderen in het Westen wordt de stoelgang voor oudere Ghanezen een van de grootste zorgen. Van der Geest heeft getracht te achterhalen hoe de hulpbehoevendheid van deze mensen hun gevoelens van waardigheid en zelfrespect beïnvloedde. Bij de onderzochte groep (de Akan) bestaan veel verschillende vuilbegrippen, die de graad aan ongewenstheid uitdrukken. Poep hoort bij de weerzinwekkendste soorten vuil. Omgekeerd bestaat er een uitdrukking die zowel betekent 'hij respecteert zichzelf' alsook 'hij houdt zichzelf schoon'. 11
Schoon en respectabel gaan samen. 12
Het is daarom voor ouderen belangrijk respect niet te verspelen door vervuiling. Voor leden van de familie is bijdragen tot het comfort van de oudere op deze manier ook een blijk van liefde en respect en

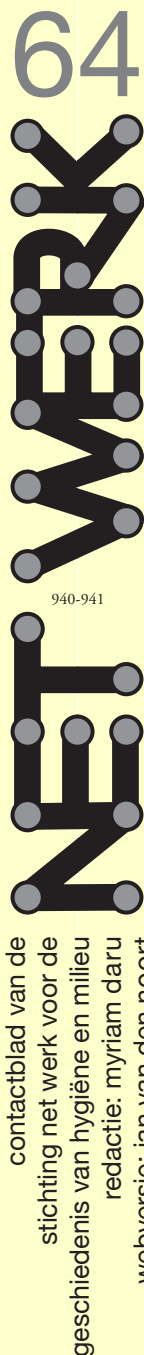
het bijdragen aan het respect dat buitenstaanders voor de oudere hebben. Van der Geest dacht eerst dat bezoek aan een openbaar toilet de status van de ouderen zou verminderen. Er zijn echter sociale technieken ontwikkeld voor het houden van visuele afstand tot anderen ondanks fysieke nabijheid. Vuil is ook een zaak van wel of niet willen waarnemen.

Rachel Lea (Brunel University) benadrukte het uitwerpen en afwerpen van materie uit het lichaam. Poepen is verbonden met kwetsbaarheid: elke opening in het lichaam is een breuk in de verdedigingslinie tegen krachten van buitenaf. Tegelijkertijd is poepen het afwerpen van overbodige materie en als zodanig bevredigend als het op een gecontroleerde wijze gebeurt. Het gevoel schoon van binnen te geraken kan als een catharsis worden ervaren. Omgekeerd is het ongewenste binnenhouden van lichamelijke afvalstoffen verstorend of zelfs vergiftigend. Nog verstorender is het verlies aan controle over het naar buiten brengen van excreta (overgeven, diarree, snotteren ...) De verhouding van mensen tot het naar buiten werken van lichamelijke materie is dus dubbelzinnig, ook op de schaal van de gemeenschap. Het verwerken van afval is tegelijk noodzakelijk en status verlagend, het gebrek aan controle hierover veroorzaakt angst. Het

blijft moeilijk om onze verhouding tot afval en excreta te verzakelijken omdat zoveel emoties met dit onderwerp verbonden zijn.

Ook in de bijdrage van **Fenneke Reysoo** komt de dubbelzinnigheid van uitwerpselen aan de orde. Zij heeft het verschijnsel 'petomaan' het middelpunt van haar studie gemaakt: winden als komisch entertainment aan het begin van deze eeuw. Het kenmerkende van de petomaan is juist de tot kunst verheven controle op het gedoseerd winden laten. De petomaan balanceerde tussen beschaafd en onbeschaafd optreden en maakte zichzelf ondanks zijn successen tot een marginaal persoon, een soort peepshow van lichamelijke verrichtingen verbonden met het poepen. Fenneke Reysoo was de enige die, nog wel indirect, poepen met humor in verband bracht. Is scatologische humor de ontkenning van de ernst van poep? Dit blijft een vooral nog onbeantwoorde vraag.

Buitenlandse studenten antropologie brachten nog enkele verdere aspecten naar voren, in het bijzonder de relatie van poep taboes met sex taboes. Privacy komt ook in een heel ander licht te staan als het verbonden is met magische handelingen rondom poep. Heksen kunnen zich meester maken van poep als die niet verborgen wordt. Poepen is niet voor iedereen verbonden met

privacy. Bij sommige groepen is het een gemeenschappelijke handeling die als een sociale gebeurtenis wordt beleefd en een gelegenheid voor uitgebreid converseren. Het tijdschrift *Medische Anthropologie* zal een themanummer wijden aan Poep en welbevinden met uitgewerkte bijdragen aan het symposium van december 1998.

Maakbaar Nederland

Voor de conferentie *Maatschappijgeschiedenis* van 28 mei j.l. zijn diverse bijdragen aangedragen die relevant zijn voor de geschiedenis van hygiëne en milieu.

Dirk Jan Wolffram: Netwerken rond sociale politiek. Initiators van beperkte staatsinterventie (met name het gedeelte over hygiënisme en woningbouw)

Aart Bijl: Een dilemma: de Lek of de Linge? De afwatering van de Vijfheerenlanden (1750-1825)

A.J. Geurts: Het aanzien van nieuw Polderland. Theorie en praktijk van de landschapsinrichting in negentiende- en twintigste-eeuwse droogmakerijen

Adrie de Kraker: Strategisch manipuleerbaar landschap. Het polderlandschap in Noord-Vlaanderen als speelbal van vier eeuwen strijd en samenwerking tussen Nederlanders, Spanjaarden, Fransen, Oostenrijkers en Belgen.

Petra J.E.M. van Dam: Maakbaarheid van Nieuwe Natuur - 1000-2000

Cornelis Disco: Remaking "Nature" The ecological turn in Dutch Water Management

De bijdragen zijn verschenen in een werkbundel voor de conferentie.

Voor meer informatie: drs. Henk Kleijer, tel. 020 5270647, e-mail kleijer@siswo.uva.nl

BOEKBESPREKINGEN

The Gospel of Germs

Wat verklaart de enorme verbetering in gezondheid en levensverwachting in de westerse landen vanaf ongeveer de helft van de vorige eeuw? De dokters kunnen geen verklaring vormen, want ze schoten in kunde en aantal tekort. De ingenieurs met hun waterleiding en riolering hebben betere papieren maar ook na hun optreden bleven tuberculose, difterie, kinkhoest en mazelen hun tol eisen en zelfs 'water borne' infecties als tyfus bleven menigvuldig. De grote sprong voorwaarts in vooral het tijdvak van ±1880-1930 komt voornamelijk op het conto van economische groei en voorspoed en de hand in hand ermee optredende trits: opvoeding, scholing en inzicht. Met name voor meisjes en vrouwen betekende dit een stap van vrijwel niets naar een ware verlichting (huishoudscho-

len!). Gezondheid en goede kansen werden (en worden) geschapen en behoed in het huishouden en gezin, vooral door moeders, hoe men thans ook over die zaken denkt. Met dat inzicht gewapend is het een groot genoegen het boek van Nancy Tomes te lezen. Zij blijkt namelijk geen bevooroordeeld aanhanger van de theorie: "Het heil kwam van de ingenieurs". Met visie en humor beschrijft ze de toenemende greep van wat we nu 'gezondheidstechniek' noemen op de samenleving. In het begin was de sanitaire gospel nog niet wetenschappelijk gefundeerd, maar ook met miasmatische ideeën en een gewoon verlangen naar schoonheid en reinheid kan bijvoorbeeld de sanitaire industrie een grote vlucht nemen. Boeiend beschreven is de handige manier waarop ondernemers als loodgieters, bad- en toiletmakers en zeepzieders in het kapitalistische Amerika (de VS staan centraal in dit boek) inspeelden op angsten en zorgen van het publiek. Zo wist de sanitair ingenieur George E. Warring een grote order in de wacht te slepen nadat president Garfield ternauwernood aan de dood was ontsnapt bij een aanslag in juli 1881. Door de ernstige schotwond in zijn rug ging hij zienderogen achteruit. In de kranten ontstond een heftige veldslag tussen miasmatici en ingenieurs. We leefden toen in de hoogtijdagen

van de triomfantelijke opmars van de microbiologie (1881: Robert Koch ontdekt de verwekker van de tuberculose!). Warring kreeg de opdracht om het Witte Huis grondig sanitair te renoveren, tot in elke uithoek, op grond van een ronkende propagandatekst. Uiteindelijk kostte dit project 110.000 toenmalige dollars! We moeten momenteel naar een slinkend aantal derde wereldlanden om nog te kunnen beleven dat het AMP (Algemeen Menselijk Patroon) betekent: geen handen wassen, geen baden, geen voedselhygiëne. Het is wonderlijk dat hier in vijf generaties een samenleving is geschapen die hygiëne bijna obsessief nastreeft. Dankzij Tomes weten we nu dat ondernemers daarbij met goedbegrepen eigenbelang een stevig handje geholpen hebben. Wat overigens niet wegneemt dat een consequente hygiëne ook echt goed is voor de gezondheid; overdrijving daargelaten. Zo kan ik U als arts ook verzekeren dat het grote belang van vitamines voor de gezondheid vrijwel maandelijks nog door nieuwe onderzoeken steeds meer bevestigd wordt; er is dus niet alleen sprake van loze propaganda door groenteboeren. Hoe moeizaam de inzichten in de grondslagen van besmettingen en infecties tot stand kwamen, zien we aan Tomes' beschrijving van de dood van de deftige mevrouw

64 NET WERK

942-943

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Martha Roosevelt (New-Yorkse 'adel'). Zij stierf in februari 1884 aan tyfus, jawel, de fecaal-orale infectie. En dat in een huis met de meest perfecte sanitaire voorzieningen. Inmiddels weten we uit o.a. het beroemde verhaal van Typhoid Mary dat goed sanitair maar een van de voorwaarden is voor bestrijding van de Salmonella typhi die niet alleen 'water borne' maar ook 'food borne' is. Mevrouw Roosevelt had er goed aan gedaan om dragers/draagsters van de bacterie uit haar keuken te weren. Maar de microbiologische kennis schoot daartoe nog tekort. In het boek van Tomes reizen we van het tijdperk van de Dageraad (Sammelweis, Snow) naar het volle licht van de wetenschap, begin deze eeuw. In de daarop volgende decennia begint het enthousiasme over het alomvattende heil door hygiëne te tanen. Dat heeft niet alleen met de groeiende wetenschappelijke inzichten in de andere ziekteoorzaken dan de infectieuze te maken. Nee, dezelfde economische voorspoed die de infectieziekten teruggedrong, brengt welvaartsziekten (hartinfarcten) met zich mee en door de stijgende levensverwachting ook steeds meer degeneratieve ziekteelast (Parkinson, Alzheimer). Bovendien komen er vaccins en zelfs antibiotica op de plank van de steeds machtiger medici te liggen, kortom bestrijding bij de bron lijkt minder dwingend. Het publiek kan zich langzaam

gaan veroorloven om - ten onrechte - de schijnbaar overwonnen infectieziekten te bagatelliseren. Tekenend is de door Tomes' goed beschreven nieuwe golf van besmettingsangst en -waan die weer toeslaat in onze jaren tachtig wanneer AIDS zich verspreidt. Daar is geen kruid tegen gewassen en de angst krijgt opnieuw vleugelen. Als oud-secretaris van de AIDS-commissie van de Gezondheidsraad heb ik kunnen vaststellen dat het irrationele van de onrust en veel 'maatregelen' van dat recente tijdvak niet onderdeed voor dat van onze voorouders in 'The Era of Germs'.

Het boek van Nancy Tomes kan ik elke lezer van 'Net Werk' van harte aanbevelen.

Pieter Bol, arts-epidemioloog, doceert 'algemene hygiëne en epidemiologie' aan de TU Delft en is publicist, o.a. voor NRC Handelsblad, waar hij regelmatig historische onderwerpen aansnijdt.

Literatuur

Nancy Tomes. *The gospel of germs*. Cambridge, Mass/London, Engl: Harvard University Press, 1998 (ISBN: 0-674-35707-8).

Judith Walzer Leavitt. *Typhoid Mary: captive to the public health*. Boston: Beacon Press, z.j.

Bol P. *Algemene hygiëne en epidemiologie. Collegedictaat Gezondheidstechniek, fac. Civiele Techniek, TU Delft*, 1997.

Boekbesprekingen op internet

Op internet (of liever gezegd op de World Wide Web) staan steeds vaker interessante boekbesprekingen. Een daarvan is 'Rethinking Environmental Degradation in Africa', geschreven door Nancy Jacobs, over het boek 'The Lie of the Land' onder redactie van M. Leach and R. Mearns. Het boek bevat elf essays die een groot rijkdom aan inzichten bieden over de aantasting van het milieu in Afrika.

Leach, M. en R. Mearns (eds.) **The Lie of the Land: Challenging Received Wisdom on the African Environment**, (Oxford/Portsmouth: James Currey/N.H.: Heinemann, 1996), ISBN 0-435-07407-5 / 0-855255-409-5, xvi + 240 blz. \$80.00 (cloth) \$24.00 (paper). De boekbespreking is te vinden op internet adres <http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=23105917631661>

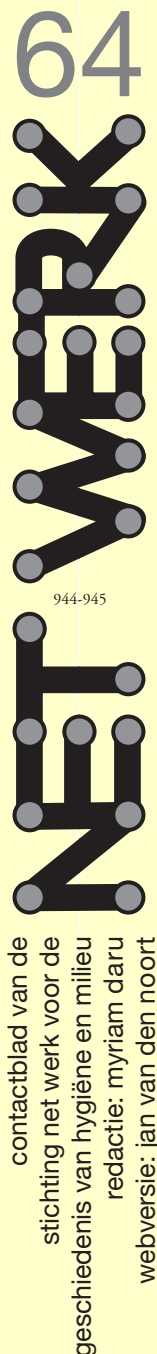
15
16

Zie ook de bespreking door Viviane Claude van Lion Murard and Patrick Zylberman. **L'hygiène dans la République. La santé publique en France ou l'utopie contrariée 1870-1918**. Paris: Fayard, 1996. 805 pp., ISBN 2-2135-9788-X. (hierover is ook een korte bespreking in een eerder nummer van Net Werk verschenen). <http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=23978875569409>

Nog meer interessante besprekingen:

Ivan Molina Jimenez and Steven Palmer. **La voluntad radiante: Cultura impresa magia y medicina en Costa Rica (1897-1932) (The Radiating Will: Cultural Impressions of Magic and Medicine in Costa Rica [1897-1932])**. San Jose: Plumsock Mesoamerican Studies, 1996. 159 pp. 1.500,00 colones (app.\$6.00) (paper), ISBN 997-944-97-0. Bespreker: Dain Borges, University of California, San Diego. <http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=10525887747821>

Wolfgang U. Eckart. **Medizin und Kolonialimperialismus: Deutschland 1884-1945**. München and Zürich: Ferdinand Schöningh, 1997. 638 pp. DM 78,00 (paper), ISBN 3-506-72181-X. Bespreker: Greg Eghigian, University of Texas at Arlington. <http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=28900908979783>

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Signalementen

Albert, J., M. Bernhardsson. M. en R. Kenna (eds.), **Transformations of Middle Eastern natural environments: legacies and lessons**, (1998), 498 blz.

An interdisciplinary volume on historical developments, present predicaments, and future prospects for Middle Eastern environments. Based on November 1997 conference sponsored by the Council on Middle East Studies at Yale University, Abbas Amanat, Chair. Published as Bulletin 103 of the Yale School of Forestry and Environmental Studies Bulletin Series

Allen, T. J., **Roman healing spas in Italy: a study in design and function**, PhD University Of Alberta (Canada) (1998).

"A spa is defined as a bathing establishment which used thermal-mineral spring water for therapeutic purposes. Although the topics of bathing and medicine in the Roman world have received considerable attention, thermal-mineral spas have remained inadequately studied. Recent research acknowledges the importance of spas, but generally excludes any detailed discussion of the institution. More than thirty spas are known to have existed in Italy alone together with over a hundred more throughout the roman provinces. Knowledge of many of

these is preserved only in the literary record. Further information about other sites has also been brought to light through inscriptions and archaeological investigation. By using a wide range of evidence, including ancient literary sources, inscriptions, and archaeological material, the author has provided a clarification of the nature of roman healing spas in their original context. "

16
17

Balée, W. L., **Advances in Historical Ecology**, (New York: Columbia University Press, 1998), ISBN 0231106327.

"Ecology is an attempt to understand the reciprocal relationship between living and non-living elements of the earth. For years, however, the discipline either neglected the human element entirely or presumed its effect on natural ecosystems to be invariably negative. Among social scientists, notably in geography and anthropology, efforts to address this human-environment interaction have generally been criticized as deterministic and mechanistic."

Barles, S. **La ville délétaire. Médecins et ingénieurs dans l'espace urbain XVIIe-XIXe siècle**, (Seysel: Champ Vallon, 1999), ISBN 2 87673 281 5, 384 blz.

"La ville est abordée du point de vue de deux acteurs qui ont joué un rôle fondamental dans les transfor-

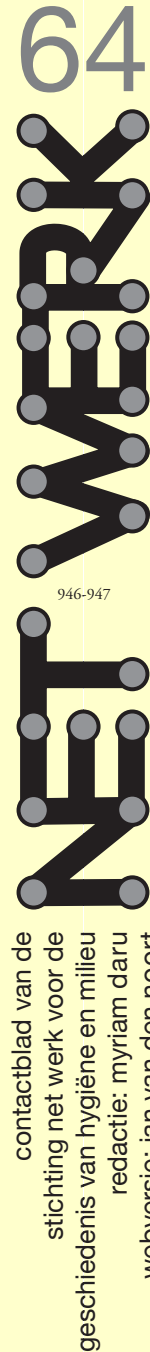
mations du milieu urbain, dans le passage de la ville de l'Ancien Régime à la ville haussmannienne ou haussmannisée: le médecin et l'ingénieur, l'ouvrage mettant en avant la cohérence et surtout les limites de leurs approches respectives, traduites par les dysfonctionnements connus par le milieu, principalement celui de la ville de Paris. Pour ce faire, un point de vue original est adopté, celui du sol et du sous-sol, par opposition à l'air et à l'eau qui sont considérés depuis plus d'un siècle comme les principaux vecteurs de l'environnement et de la salubrité."

Benton, L. M., **The Presidio: from Army Post to National Park**, (Northeastern University Press, 1998).

Bertollo, P., **Land transformation, highly governed landscapes and landscape health: A case study of the lower Piave area of Northeastern Italy**, PhD Wilfrid Laurier University (Canada) .

"This dissertation examines the issue of biophysical landscape health. Its primary objective is to produce an interpretation of biophysical landscape health for the highly governed landscapes of the lower piave am of northeastern Italy. Highly governed landscapes are considered to be those which are highly controlled by human to an even greater degree than normal

cultural landscapes. An example is reclaimed agricultural landscapes such as those of the northeastern Italian coastal belt from which the lower Piave case study is drawn. These landscapes are highly governed because without constant human intervention, they would revert back to their former marsh state the idea of landscape health is derived from ecosystem health, which is a metaphor drawn from human health. As with human health, a healthy system is one that is in a sound and complete state, and able to recover from distress and disease. 'Health' concepts are increasingly viewed as more appropriate paradigms for and assessing the state and condition of biophysical systems. Specific characteristics of landscape health include absence of distress and risk factors, sustainability, resilience, biological diversity, equilibrium and balance, and structural stability. Key to this interpretation is that a condition of landscape health is not incompatible with traditional land uses and landscape governance. This interpretation and defining characteristics is considered to be significant in that it represents a basic framework and starting point for landscape health monitoring and assessment. This definition is also significant in that it is considered to be applicable to other similar highly governed landscapes."

Buisman, J. W., 'Het onweer in Nederland in godsdienst, wetenschap en kunst, 1752-1830', **Nederlands Archief voor kerkgeschiedenis**, jrg. 78 (1998), pp. 228-242.

Daston, L. en K. Park **Wonders and the Order of Nature, 1150-1750**, (New York: Zone Books / MIT Press, 1998), 511 blz.

Demarée, G., J. Alexandre en M. D. Dapper (red.) **Tropical climatology, meteorology and hydrology. In memoriam Franz Bultot (1924-1995) Brussels, 22-24 may, 1996**, (Brussel: RMI/ AR-SOM-KAOW, 1998).

Dorman, R. **A word for Nature: four pioneering environmental advocates, 1845-1913**, (North Carolina, 1998), ISBN 0807846996, 272 blz.

Looks at George Perkins Marsh, Henry David Thoreau, John Muir, and John Wesley Powell Egmond, F., E. Jorink en R.

Vermeij, **Kometen, monsters en muilezels**, (Haarlem: Arcadia, 1999), ISBN 90 6613 008 3, 192 blz.

Elliott, L., **The global politics of the environment**, (New York: New York University Press, 1997), ISBN 0333633678, 328 blz.

"Debates about the causes and impacts of global environmental degradation go to the heart of economic and political systems and raise fundamental questions about

power and inequity in the contemporary world. This text provides a lucid and wide-ranging analysis of those debates and competing views on environmental governance, the crisis of capacity in the state system, the international political economy of the environment, strategies for sustainable development, and the pursuit of environmental security."

Fleming, J. R. **Historical perspectives on climate change**, (Oxford University Press, 1998), ISBN 0195078705, 208 blz.

"This book provides historical perspectives on climate and climatic changes from the Enlightenment to the late-twentieth century. What have people understood, experienced, and feared about the climate and its changes? How have privileged and authoritative positions on climate been established? By what paths have we arrived at our current state of knowledge and apprehension? What does a study of the past have to offer to the interdisciplinary investigation of environmental problems

Chapter titles include the following: Introduction: Apprehending Climate Change; Climate and Culture in Enlightenment Thought; The Great Climate Debate in Colonial and Early America; Privileged Positions: The Expansion of Observing Systems; Climate Discourse Transformed; Joseph

Fourier's Theory of Terrestrial Temperatures; John Tyndall, Svante Arrhenius, and Early Research on Carbon Dioxide and Climate; T. C. Chamberlin and the Geological Agency of the Atmosphere; The Climatic Determinism of Ellsworth Huntington; Global Warming? The Early Twentieth Century; and Global Cooling, Global Warming: Historical Dimensions."

Fraser Hart, J. **The rural landscape**, (Baltimore: Johns Hopkins, 1998), ISBN 0801857171, 408 blz.

Hill, P. J. en R. E. Meiners (eds.), **Who owns the Environment**, (Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 1998), ISBN 0847690814, 368 blz.

Homer-Dixen, T. en J. Blitt **Eco-violence: Links among environment, population, and security**, (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1998), ISBN 0847688690, 256 blz.

'Ecoviolence' explores links between environmental scarcities of key renewable resources—such as cropland, fresh water, and forests—and violent rebellions, insurgencies, and ethnic clashes in developing countries. Detailed contemporary studies of civil violence in Chiapas, Gaza, South Africa, Pakistan, and Rwanda show how environmental scarcity has played a limited to significant role in causing social instability in

each of these contexts. Drawing upon theory and key findings from the case studies, the authors suggest that environmental scarcity will worsen in many poor countries in coming decades and will become an increasingly important cause of major civil violence."

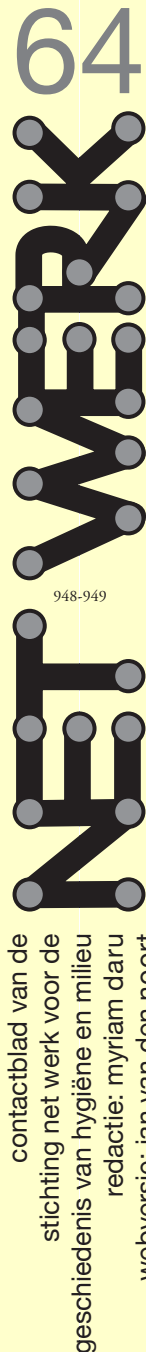
Jobin, W., **Dams and disease**, (London: Routledge, 1999), ISBN 0419223606, 600 blz.

Konijnendijk, C. C., 'A short history of urban forestry in Europe.', **Journal of Arboriculture**, jrg. 23 (1997) January, pp. 31-39.

Lide, J. H., **Transforming Morocco: environmental change and social Order in the Gharb, 1912-1956**, Phd University Of Maryland College Park (1998).

"This dissertation examines the history of French colonialism in Morocco from an environmental perspective by studying the impact of French rule on the Gharb, an agricultural region to the north of Rabat. As part of what they saw as being their 'civilizing mission' in Morocco, the French struggled to inscribe their own concepts of space, landscape, and environment onto the Gharb's inhabitants. As a result, the 750,000 hectare region along the Sebou river became the focus of French efforts to make Morocco 'useful' through manipulation of its environment and

19
20

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

control over how Moroccans made use of their own natural surroundings. This study of the Gharb sits at the intersection of recent trends in three separate historical fields. As colonial history, it examines the contours of cultural domination expressed through environmental imagery. As environmental history, it investigates the underlying perceptions and motivations which influenced the creation of colonial landscapes. And as cultural history, it looks at the intimate relationship between environmental controls and social order in a colonial setting."

Lovett, F. N., **National Parks: Rights and the Common Good**, (Lanham: Rowman and Littlefield, 1998), ISBN 0847689778.
McLeod, K. S., **Melting Snow: A re-examination of Dr. John Snow, his dot-map and the 1854 Broad Street cholera outbreak**, (MA Carleton University (Canada) 1998).

"The mythical story of John Snow and the Broad Street outbreak is common in medical geography, epidemiology, and the history of medicine. In 1854, Snow identified the source of the cholera outbreak in Golden Square (in present-day Soho) as the Broad Street pump, possibly with a dot-map of cholera deaths, and successfully argued for the removal of the pump's handle.

Many accounts state that this action ended the outbreak. In all three disciplines, Snow is presented as a hero because he showed how cholera is transmitted, because his ideas affected public health policy, and because he provided definitive proof of a hypothesis. For medical geography, Snow's heroic reputation is related to his determinative use of a dot-map, and many authors feature the map in their presentations of the story. However, the twentieth-century versions of this map can be quite different from one another. This thesis re-examines the myth of John Snow, his dot-map, and the 1854 Broad Street outbreak--informed by archival research--and challenges the taken-for-granted repetition of the story in the three disciplines. The process of retelling the story encourages future investigation of the meaning of the myth in disciplinary contexts; of the nature of proof of causation; and of how evidence, argument and authority work in science."

Malamud, R. **Reading zoos: representations of animals and captivity**, (New York: MacMillan Press, 1998), ISBN 0333714067, 392 blz.

"Through an examination of modern depictions of zoos, Reading Zoos presents a paradigm of how these institutions, and a range of reactions to them, illuminate the

workings of our cultural sensibilities. The book explores how the nature of zoos and their significance to cultural consumers is portrayed in over 100 works. It explores what animals' captivity signifies about the people who create, maintain, and patronize zoos; Malamud argues that zoos represent a cultural danger, a deadening of our sensibilities, because the institutions - rather than fostering an appreciation for animals' attributes - convince spectators that people are the imperial species."

Merrett, S., **Introduction to the economics of water resources: an international perspective**, (Lanham: Rowman and Littlefield, 1997).
Niklasson, M., **Dendroecological studies In forest and fire history**. (dissertatie Sveriges Lantbruksuniversitet 1998).

"Dendroecological methods were used to investigate past Saami use of forest resources and to reconstruct temporal and spatial aspects of fire disturbances including successional patterns. (I) in the first study, seasonal and annual patterns in Saami use of innerbark for food were reconstructed from the early 1600s to 1870 with cross-dating of bark peeling scars in scots pine. The regular use of inner bark over time and the lack of association with known agrarian famine years, support the hypothesis that inner bark

was used regularly, and not only as an emergency food. Spatial changes peeling activity around the lake is interpreted as temporal changes in nomadic fishing activity. (II) in a 600 km² landscape in Vasterbotten county, samples from stumps, dead trees and living trees with fire scars were collected for a spatial reconstruction of fires back to the 1300s. Up to the late 1600s fires were relatively few but large. During the agricultural colonization of the area, from 1650 to 1850, the number of fires increased eighteen-fold but the fire frequency increased only four-fold due to a parallel decrease in fire size. (III) the long-term influence of fires and fire intensity on the tree species composition in a mixed pinus-picea forest was investigated with tree-ring methods which were combined with a pollen and charcoal analysis of a peat hollow. Fire history was dated with fire scars in snags and trees and was successfully correlated to a charcoal layer in peat. Age structures and growth reactions in trees after fire revealed, in combination with pollen analysis, that fire intensity was an important factor for the tree species dynamics and post-fire successional patterns. (IV) in a fourth study, age determination of suppressed slow-growing Norway spruce was greatly improved with an alternative tree-ring dating method. This improved the age determination with

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

64 NET WERK

950-951

20 years (on average) compared to ring counts in cores. The large discrepancy in age was due to missing rings in the lower stem part and the initiation of a new root collar above the initial point of origin. It is concluded that tree-ring analysis can contribute essential data to forest and fire history. In many contexts, tree rings may be the only available source of information and provides new insight to natural processes as well as human impact and use of forest resources."

Pfister, C. **Wetternachhersage. 500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen (1496-1995)**, H. Grassl, J. Lüterbacher en H. Wanner (Bern: Paul Haupt, 1999).

"Including 97 colored graphs, 38 pictures, 85 diagrams of 'Grosswetterlagen' and 195 historical charts of mean monthly sea level pressure in Europe from the early sixteenth century to the present. Results of first-ever investigations between the relationship of climatic variations in the past and the frequency and severity of natural hazards in central Europe during the last five-hundred years are presented in this book. The manner in which monthly temperature and precipitation are estimated from documentary data prior to the period of instrumental measurements is described in the first section. A second focus is put

on reconstructing natural hazards - severe floods, storms and damaging avalanches - from documentary data. The frequency of such events is analyzed and the most extreme of them are described in detail. It is concluded that in a quasi-natural climate the frequency of natural hazards undergoes large variations. As a consequence, the twentieth century cannot be taken as a safe basis for extrapolations into the future or the diagnosis of anthropogenic effects. In a final chapter, the significance of the findings for the current debate on climate is highlighted."

Poppel, F. W. A. van, **De 'statistieke ontleding van de doden': een spraakzame bron?**, (Nijmegen: KU Nijmegen, 1999), ISBN 90 5710 064 9.

Ribeiro, L. F., **The cultural landscape and the uniqueness of place: a greenway heritage network for landscape conservation of Lisbon metropolitan area**, PhD University of Massachusetts (1998).

"The cultural landscape of Lisbon metropolitan area evolved through processes of trial and error, and cultural exchanges, leading to a landscape that is in many situations ecologically sustainable, visually attractive, and culturally and historically identifiable. This results in a high landscape quality that is underly-

ing the attraction of population to this region, its tourist industry and urban development. This research aims to explore the significance of cultural and historic resources for the development of a greenway network for the conservation of landscape quality. The landscape is studied in two levels (regional and local), through two case studies: northern municipalities of Lisbon metropolitan area, and the municipality of Amadora (in Lisbon metropolitan area). This research concludes that cultural and historic resources have a high potential for the development of greenway networks in ancient settled metropolitan Mediterranean landscapes, such as in Lisbon metropolitan area. Such a network can provide for the conservation of landscape quality and bring about development and recreation opportunities. However to thoroughly achieve these objectives, the criteria for the assessment of cultural and historic resources have to consider diversified levels of cultural and historic significance, becoming therefore significant resources for the economic development and cultural identity at a national, regional and local scale.”

22
23

Rivera, J. A. **Acequia Culture: water, land, and community in the Southwest.**, (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1998), ISBN 0826318592, 256 blz.

Rothman, H. K. **Devil's bargains: tourism in the twentieth-century American West**, (Lawrence: University Press of Kansas, 1998), ISBN 0700609105, 434 blz.
“The American West has always been seen as a land of opportunity, but tourism has transformed it into a land of opportunism. From Sun Valley to Santa Fe, towns all over the region have been turned over to outsiders - not just those who visit, but those who control.”

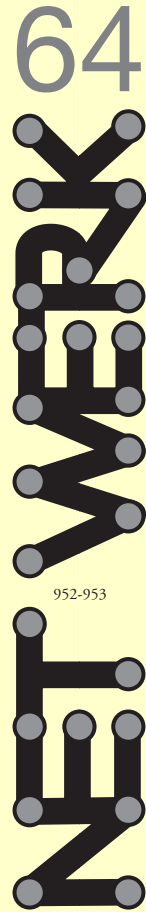
Rothman, H. en C. Miller (eds.) **Out of the woods. Essays in environmental history**, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1998), ISBN 0822956314.

Schneider, P., **The Adirondacks: a history of America's first wilderness**, (New York: Henry Holt, 1997).

Shrader-Frechette, K. en L. Westra **Technology and Values**, (Lanham: Rowman and Littlefield, 1997), ISBN 0847686302, 356 blz.

Smith, M. J. **Ecologism**, (Milton Keynes: Open University Press, 1998), ISBN 0335196039, 113 blz.

“Ecological thinking within social and political theory has taken off in the past three decades. Green movements have had a dramatic impact upon political and social life, provoking conflicts of interest over major areas of public policy. Ecological concerns are often grafted

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

onto existing approaches, but this text examines how the fundamental questions raised by a green perspective transform the terms of reference of modern thinking.”

Spek, T., ‘Interactions between humans and woodland in prehistoric and medieval Drenthe (the Netherlands): an interdisciplinary approach.’, in: Keith J. Kirby en C. Watkins **The Ecological History of European Forests**, (New York: CAB International, 1998), pp. 81-93.

Squatriti, P. **Managing water in medieval Europe**, (Leiden: Brill, 1999), ISBN 09004106804, 526 blz.

Squatriti, P. **Water and Society in Early Medieval Italy, AD 400-1000**, (New York: Cambridge University Press, 1998), ISBN 0521621925, 206 blz.

“Discussing water and its relationship with people, this text shows how early medieval Italian societies coped with the problems of having too much or too little water, and analyzes their use of it. Such treatment illuminates the workings of both post classical societies and of the environments in which these societies lived. Domestic usage, bathing, irrigation and drainage, fishing, and milling all receive full coverage. This is an interdisciplinary study which proves that even after the

“fall” of Rome, people continued a dialectical relationship with the natural resources that shaped their experiences just as decisively as their efforts redesigned the waterscape. It may be of interest not only to Italianists, but to historians of technology, agrarian, social, and cultural historians, and environmental historians.”

23
24

Tenner, E. **Why things bite back. Technology and the revenge of unintended consequences**, (New York: Vintage Books, 1997), ISBN 0 679 74756 7, 431 blz.

Vlis, I. van der, “Bij de slag van Nieuwpoort keken de Spanjaarden tegen de zon in”, **Historisch Nieuwsblad**, jrg. 8 (1998) 2, pp. 26. Interview van Jan Buisman, klimaathistoricus.

Westra, L. **Living in integrity: a global ethic to restore a fragmented earth**, (Rowman & Littlefield, 1998), ISBN 0847689271, 288 blz.

Wolch, J. en J. Emel, **Animal geographies. Place, politics, and identity in the Nature-Culture borderlands**, (New York: Verso, 1998), ISBN 1 85984 137 6, 310 blz.

Aankondigingen

Bij Ashgate Publishing zijn twee boeken verschenen die uitgebreid ingaan op de geschiedenis van het waterbeheer.

Land Drainage and Irrigation

Edited by Salvatore Ciriaco, University of Padova.

“Man’s control over land and water for the purposes of agriculture was fundamental to the development of civilisations in the past, and remains so today. This volume deals with the processes of irrigation, and land drainage and reclamation, and illustrates the variety of technological and engineering solutions in a wide chronological and geographical perspective.

The sophistication of many pre-modern systems is clear, as also the impact of modern technologies. Important points that emerge are that there was no steady or linear progression in techniques across time -instances of the transfer of ideas are balanced by cases of independent development - and that the correlations between irrigation systems and social structures demand more complex explanations than often proposed.”

Contents

Introduction;

Ancient irrigation:

- Ancient irrigation and water management in the Indian Ocean region, K. N. Chaudhuri;
- Irrigation and land use in ancient Mesopotamia, J.W. Gruber;

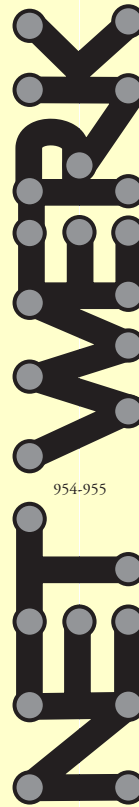
Irrigation in Europe and the Middle East:

- Water and soil from the desert: some ancient agricultural achievements in the central Negev, Y. Kedar;
- Roman dams in Tripolitania, C. Vitafinzi;
- Hydraulic technology in Al-Andalus, Thomas F Glick;
- Giovanni Francesco Sironi, an hydraulic engineer of the Renaissance, José A.Garcia-Diego;
- Irrigation in Norway and elsewhere in Northern Europe, P. Michelsen;

Land drainage and reclamation in Europe:

- History of the reclamation of the Western Fenlands and of the organisations to keep them drained, H. van der Linden;
- Land drainage and reclamation, L.E Harris;
- Le marais Poitevin, R. d’Hollander;
- Boulton and Watt and the Norfolk marshland, N. Mutton;
- The engineering works of John Grundy 1719-1783, A.W Skempton;
- The drainage and reclamation of the Somerset levels, 1770-1833, M. Williams

64

954-955

24
25

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Irrigation in America and Asia:

- Surveying and hydraulic engineering of the pre-Columbian Chimù State: AD 900-1450, C.R Ortloff;
- Technological change in a traditional society: The case of the desague in colonial Mexico, Louisa Schell Hoberman;
- Irrigation, agriculture and the landlord in early modern Japan, Isao Hatate;
- Water control in the Dongting lake region during the Ming and Quing periods, Peter C.Perdue;
- Contributions of the British to irrigation engineering in upper India in the 19th century, J.M.Brown;

Index.

Ashgate Publishing, Aldershot
Studies in the History of Civil Engineering 3 November 1998, 244 x 169 mm 414 pages. Hardback 0 86078 752 4 £85.00

Water Supply and Public Health Engineering

Edited by Denis Smith, Formerly University of East London.

“This volume traces the evolution of the concept of Public Health and reveals the importance of political will and public spending in this field of civil engineering. Design, construction, operation and maintenance of water supply and main

drainage works are discussed. The period covered extends from Roman engineering through to the early 20th century, with examples from Europe, America and Japan. These papers also underline the fundamental importance of these works in the successful functioning of an urban society, and in the growth of modern cities.”

Contents:

Introduction

Urban water-supply:

- Attitudes to Roman engineering and the question of the inverted siphon, Norman A.F. Smith;
- Our debt to Roman engineering: the water-supply of Lincoln to the present day, M.J.T. Lewis;
- Sir Hugh Myddelton and the New River, G.C. Berry;
- George Sorocold of Derby: a pioneer of water-supply, F. Williamson;
- The old water supply of Seville, George Higgin;
- Portsmouth’s water supply, 1800-1860, Mary Hallet;
- The impounding reservoirs of the Newcastle and Gateshead Water Company, 1845- 1905, R.W. Rennison;
- The Old Croton Aqueduct, George H. Rappole;
- Bringing water to the Crescent City: Benjamin Latrobe and the New Orleans waterworks system, Gary A. Donaldson;
- Urban sanitation in preindustrial Japan, Susan B. Hanley;

25
26

Sanitary reform:

-The development of Victorian infrastructures: the example of Portsmouth, R.A. Oker;
-Edwin Chadwick and the engineers, 1842-1854: systems and antisystems in the pipe-and-brick sewers war, Christopher Hamlin;
-The separate vs. combined sewer problem: A case study in urban technology design choice, Joel A. Tarr;
-Sir Joseph William Bazalgette (1819-1891): Engineer to the Metropolitan Board of Works, D. Smith;
-Eugène Belgrand (1810-1878): civil engineer, geologist, and hydrologist, George Atkinson;
Ashgate Publishing, Aldershot
Studies in the History of Civil Engineering 5 February 1999 ; 244 x 169 mm c. 416 pages Hardback 0 86078 754 0 c. £ 85.00

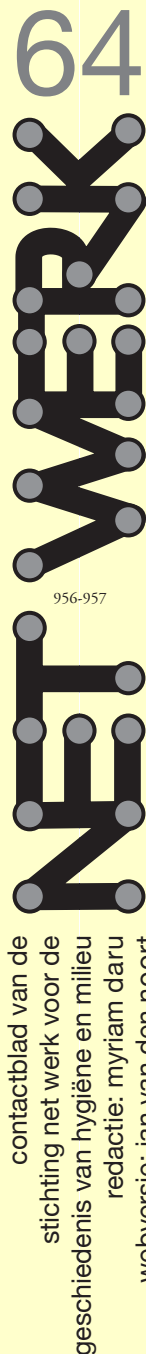
Doctoraalscripties

Doctoraalscripties zijn nog steeds grijze literatuur, waardoor zij aan de aandacht ontsnappen. Aan de VU is een aantal studenten afgestudeerd op een milieuhistorisch onderwerp:
D. Sinkeldam, Van Zuiderzee tot IJsselmeer. Een historische beschouwing over het ontstaan van de Zuiderzeewetgeving, 1997

H. Rollingswier, Aardgas voor de tuinbouw in het Westland. Van olie naar aardgas in de Nederlandse glastuinbouw ter bestrijding van de luchtverontreiniging door zwaveldioxide 1969-1974, 1997
J.W. Oosthoek, De stank der welvaart. Industriële waterverontreiniging in de Groninger Veenkoloniën 1850-1980, 1996.
Y. Koornwinder, De "gezondheids- en welzijnswet voor dieren". Een historische beschouwing van het wetgevingsproces 1980-1992, 1998
J. Naber, Een aanval in drie golven. De impact van de Spaanse griep in Nederland in de periode 19180-1920.
Inlichtingen: Wybren Versteegen, VU, verstege@let.vu.nl.

OPROEP

Society & Natural Resources is an interdisciplinary journal that examines a broad range environmental issues. I am looking for people would be willing to review books for us. We have a strong circulation. Furthermore, our reviews run about 1300 words. Thus, you will have the space to write a review that goes well beyond the typical detail oriented review. If you are interested please send me: (1) your address, and (2) your areas of interest.

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

If possible, please circulate this e-mail to friends in other departments. Please respond directly to Adam Weinberg, aweinberg@mail.colgate.edu
Reviews Editor
Society & Natural Resources
Colgate University
Hamilton, NY 13346

26
27

Call for papers: Into the Next Millennium: The Past and Promise of Environmental History

*American Society for Environmental History Annual Meeting
March 16-19, 2000
Tacoma, Washington*

The American Society for Environmental History invites proposals for its 2000 meeting in Tacoma, Washington. Paper and session proposals that examine any aspect of human interaction with the physical environment over time are welcome. The program committee especially encourages proposals that focus on the relationships among the practice of environmental history and environmental problems and solutions and that suggest possibilities for future environmental histories. Proposals by contributors in related fields and scholars in foreign countries are welcome. The Program Committee strongly en-

courages the submission of entire panels that include all presenters, chair, and commentator. Though individual proposals will be considered, they will not be as easy to place on the program as complete ones. Contributors whose paper proposals are accepted can also serve as chair of another session. For more information, contact members of the program committee:
•Mart Stewart (program chair), Western Washington University (smar4@cc.wvu.edu; 360/650-3455)
•Kate Christen, Smithsonian Institution (CHRISTEN@OSIA.SI.EDU, 202/357-1421)
•William Willingham (Wwillingham@worldnet.att.net)
•Mark Harvey, North Dakota State (harvey@plains.NoDak.edu, 701/231-8828)
•Mancy Langston, University of Wisconsin (nelangst@facstaff.wisc.edu, 608/265-9008)
•Lisa Mighetto (exofficio / local arrangements chair) Historical Research Associates, Inc (mighetto@montana.com, 206/343-0226)
Proposals should contain six copies of the following:
1) cover sheet with the full name and affiliation of each panel participant and the titles of the session and/or of each paper;
2) a 100-word maximum abstract describing the purpose of the session;

- 3) a 250-word maximum abstract of each paper; and
 4) a two-page maximum c.v. for each participant that includes telephone numbers, mailing addresses, e-mail addresses, and fax numbers.

Please do not send additional materials or exceed word limits.

Proposals should be postmarked no later than July 15, 1999. All six copies should be sent to Mart Stewart, Department of History, Western Washington University, Bellingham, WA 98225-9056. Local support for the meeting is provided by the Washington State Historical Society.

27

28 International Roundtables on the environmental history of European cities and regions (19th 20th century)

First meeting-Provisional programme Clermont-Ferrand, 4 - 6 May 2000
General Theme: Pollution and struggles against pollution in Europe, nineteenth and twentieth centuries

Thursday May 4th afternoon - Inventing a political problem: pollution
 Chair Geneviève Massard-Guilbaud (Université Blaise-Pascal, Clermont-Fd) Discussant: Bill Luckin (Bolton Institute et London University, United Kingdom)

Patrick Fournier (Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, France) De la souillure à la pollution, un essai d'interprétation des origines du concept de pollution
 Myriam Daru (Eindhoven, The Netherlands) The Dialectics of dirt

Lucie Paquy (Université Lumière, Lyon, France) Institutions et services en charge de la pollution à la fin du XIXe siècle. L'exemple grenoblois (1870-1914)

Matthieu Flonneau (Université Sorbonne, Paris, France) Entre morale et politique: l'invention du « Ministère de l'impossible »

Franz-Joseph Brueggemeier (Universitat Freiburg, Germany) "Waldsterben". The Construction and Deconstruction of an environmental problem

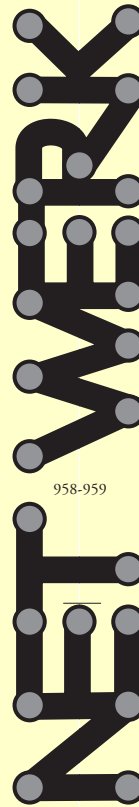
Henk van Zon (University of Groningen, The Netherlands) The perception of the water pollution problem in the Netherlands (19th and early 20th century)

Friday May 5th morning - Water Pollution, Air pollution

Chair: to be named
 Discussant : Christoph Bernhardt (IRE, Berlin, Germany)

Bill Luckin (Bolton Institute et London University, United Kingdom) The Historical determinants of environmental concern: the problem of atmospheric pollution in late nineteenth and early twentieth

64

contactblad van de
 stichting net werk voor de
 geschiedenis van hygiëne en milieu
 redactie: myriam daru
 webversie: jan van den noort

century London
 Elfi Bendikat (Humboldt Universität, Berlin, Germany) Pollution caused by traffic and transport: public intervention and debates. The example of Berlin and other German cities (1900-1939)
 Frank Uekoetter (Universität Bielefeld, Germany) A look into the Black box: why air pollution control was undisputed in interwar Germany
 Nicholas Goddard (Anglia Polytechnic University, United Kingdom)
 River pollution in England (1848-1870)
 Sabines Barles (Université Paris VIII, France) L'invention des eaux usées: l'assainissement de Paris (1780 - 1930)
 Simone Neri Seneri (University of Sienna, Italy) Water pollution in Italy, the failure of the hygienic approach (1890-1900)

28
 29

Friday May 5th afternoon - Town and Industry: what kind of relationship ?

Chair: to be decided
 Discussant: André Guillerme (Centre d'Histoire des techniques, CNAM, Paris)
 Jean-Pierre Williot (Université d'Artois, France) Odeurs, fumées et écoulements putrides: les pollutions de l'industrie gazière au XIXe siècle
 Estelle Barret (Université Lumière,

Lyon, France) Modifications du paysage industriel et esprit industrialiste: les autorités municipales face au risque industriel (France, XIXe siècle)

Gabrielle Corona (Université de Naples, Italie) "Naples touristique contre Naples industrielle: comparaison entre deux modèles de développement" (XIXe-XXe siècles)

Alain Faure (CNRS - Université Paris X-Nanterre, France) Emprise et nuisances industrielles (Paris, XIXe siècle)

Dieter Schott (Universität Darmstadt, Germany) Urban industrial policy (Germany, 1890-1930)

Gérard Jigaudon (Centre d'Histoire des techniques, CNAM, Paris) Un siècle de cohabitation habitat-industrie dans la banlieue nord-ouest de Paris (1860-1960)

Saturday May 6th - Citizens against pollution: Environment, Social Movements and Gender

Chair: to be decided
 Discussant : J. Radkau (Universitat Bielefeld, Germany)
 Tomomi Hokata (Gakushuin University, Japan) The civil movement for the urban green space. The case of the city Leipzig in the Second Imperial Age
 Jean Adams (Salford University, United Kingdom) Women's Modes of Participation in The Environmental movement (mid

19th century to mid 20th Britain)
Dr Engels (Universität Freiburg,
Germany) Women and the en-
vironmental protest in Germany
after 1945

Jean-Pierre Goubert (Ecole des
Hautes Etudes en Sciences socia-
les, Paris, France) Les sociétés de
pêche: Sensibilité, argumentaire
et influence politique (France,
XIXe et XXe siècle)

D. Papaioannou & L. Sapounacki-
Dracaki (Athens University,
Greece) The emergence and de-
velopment of the environmental
movement in Greece

Marie Bolton (Université Blaise-
Pascal, Clermont-Ferrand,
France) Environmentalists,
Citizens and workers: the struggle
against Oil Industry Pollution in
the San Francisco Bay Area

Oslo 2000

Het programma van het 19e Inter-
nationale Congres voor Historische
Wetenschappen die plaats vindt aan
de universiteit van Oslo (Blindern
campus) van 6 tot 13 augustus 2000
is nu bekend. Een sessie is volledig
gewijd aan milieugeschiedenis

**Sessie 18. New developments in
environmental history**

Coördinatie: Franz-Josef Brüggemeier,
Referent: Verena Winiwarter
David Blackburn, Rivers and
landscape in Germany, 18th-20th
century

Mark Elvin, Chinese environmental
history: Regional diversity as key
to analysis

Richard Grove, The El Niño
and world history 3000 BC to
present: a new framework for en-
vironmental economical history

Christian Pfister, River correction,
forests and flooding, European
experiences

William Beinart, African history,
environmental history and race
relations)

Joachim Radkau, Is there a Europe-
an 'Sonderweg' in environmental
history?

Sessie The history of disease (olv Jese
Luis Peset) **Sessie History of Tourism**
(olv André Rauch)

Inlichtingen: 00 47 22 856907

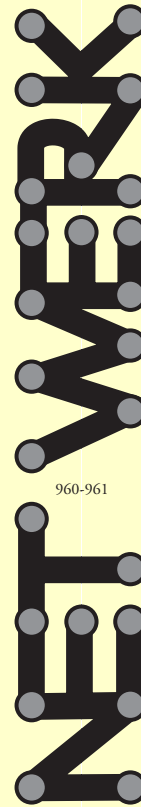
fax 00 47 22 854700

e-mail oslo2000@hf.uio.no

<http://www.hf.uio.no/Oslo2000>

29
30

64

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Call for papers en vroege registratie Fifth International Conference of the European Association of Urban Historians

Berlin 30 augustus -2 september 2000

In het programma van deze confe-
rentie is een aantal sessies opgeno-
men met enige relevantie voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu

Hoofdsessie (3 uur, 10 papers):

*State of emergency: cities and catas-
trophes (early modern and modern
history)*

•Dieter Schott

Institut für Geschichte, FB 02 Tech-
nische Universität Darmstadt Schloss,
64283 Darmstadt, Duitsland
Tel +49 6151 163595

Fax +49 6151 1639992

shott@pg.tu-darmstadt.de

•Geneviève Massard-Guilbaud
Université Blaise-Pascal-Clermont-
Ferrand 27 impasse du Moulin,
63118 Cebazat, France
Tel +33 4 73 25 18 83
massard.guilbaud@wanadoo.fr

Specialistische sessie (1,5 uur, 5 papers):

*Transportation and urban develop-
ment before the railway age*

•Bruno Blondé

Department of History UFSIA
Prinsstraat 13, 2000 Antwerpen
30
31 +32 3 220 42 78

blonde.b@alpha.ufsia.ac.be

*Cleaning the city: waste disposal and
the urban environment in the pre-
modern era (1000-1700)*

•Evan Jones,

The Centre for Urban History,
Leicester University, Leicester LE1
7RH, UK

+44 116 252 5069

Fax: +44 116 252 5062

e-mail etjl@leicester.ac.uk

Historische bibliotheek over beroepsziekten

De catalogus van historische boe-
ken van de 'Clinica del Lavoro
Luigi Devoto' is nu beschikbaar.
Het bevat een overzicht van circa
3000 werken uit de 19e en het be-
gin van de 20e eeuw in het Engels,
Frans, Duits, Italiaans en Spaans.
De onderwerpen zijn o.a. arbeids-
hygiëne, anatomie, fysiologie,
biologie, scheikunde, histologie,
radiologie, wetgeving, filantropie en
maatschappelijk werk. Er zijn ook
oudere werken, zoals boeken over
klimaat en water waarvan de oudste
dateert uit 1588.

Voor meer informatie:

Maria Barenghi,
via San Barnaba 8, 20122 Milano,
Italië

Tel. +39 02 5799 26 34

Fax +39 02 5518 8375;

e-mail: netprev@imiucca.csi.unimi.it

Achtergronden van Rachel Carson (Silent Spring) op internet

- Op de web pagina <http://www.rachelcarson.org> zijn kort geleden de volgende 'links' opgezet over Rachel Carson, de beroemde Amerikaanse milieu-activiste:
- de Rachel Carson Papers at the Beinecke Rare Book and Manuscript Library at Yale University
 - de Lear/Carson Papers van Connecticut College
 - de Dorothy Freeman Collection van Bates College
 - en een verzameling over haar colleges aan de Johns Hopkins University

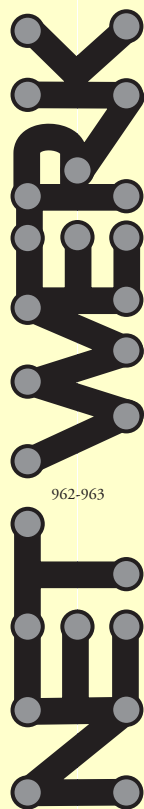
Twee emmertjes...

Tentoonstelling over de geschiedenis van de zoetwatervoorziening in Noordoost Friesland in Museum 't Fiskerhûske te Moddergat. Het museum bestaat uit een vijftal voormalige vissershuisjes. De oude watervoorziening (regenbakken en putten) is in 1990 gerestaureerd. In het kader van het Jaar van de Volkcultuur is in het museum een tentoonstelling te zien over zoetwatervoorziening. Bij de tentoonstelling is een boekje uitgegeven. Het adres van het museum is Fiskerpad 4-5 Moddergat. Voor meer informatie: tel. 0519-589454

VVM

De Vereniging van Milieukundigen organiseert vele bijeenkomsten. Het kan voor milieuhistorici interessant zijn te weten hoe milieukundigen met het verleden omgaan. Informatie over de VVM bijeenkomsten kan verkregen worden bij de VVM, Postbus 2195, te. 073-6215986, fax 073-6216985 e-mail vvm@worldaccess.nl

64

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

65 NET WERK

964-965

Redactioneel

Ook dit keer heeft Net Werk extra veel bladzijden om te compenseren voor het lager verschijningsritme, met een wel wat lange vakantieperiode tussen nummer 64 en 65.

Het redacteurschap van Net Werk geeft een andere kijk op de wereld. Ben je op vakantie in Frankrijk, dan vallen de vele openbare fontein en in dorpen en steden op. De meesten zingen het loflied van de maecenas die zijn onderdanen (in de 18e eeuw) of zijn medeburgers (in de 19e eeuw) het genot van vers en helder water heeft gebracht. Op bezoek in het paleis van Versailles, blijven je ogen langer dan die van je mede toeristen rusten op de meubilering van de kleine badkamer van de Zonnekoning, voorla het bidet, uitgevoerd als een luxe bidstoel om de echte functie te verbergen. Kijkend naar het dorpje dat Marie-Antoinette liet bouwen in een stijl die je onwillekeurig aan Anton Pieck doet denken, dwalen je gedachten naar de veranderlijkheid van wat mensen zien als landelijk en natuurlijk. Bij elk kasteel, let je op het waterbeheer als je langs waterpartijen en grachten wandelt. Bezoek aan een landelijk gelegen ruïne van een ambachtelijk hoogoven uit de achttiende eeuw roept vragen op over grondstoffen, uitbuiting van bosareaal, ingrepen in het landschap.

Het door pompgeluiden begeleid verblijf op een boerderij roept de vraag op hoe het grondwaterpeil zich in de laatste twintig jaar heeft ontwikkeld onder invloed van het Europese landbouwbeleid. Rijdend langs plattelandswegen, valt de verdwijning op van platanen langs de weg. Zelfs waar oppervlakkig gezien de tijd leek stil te hebben gestaan, blijkt toch nog binnen een halve levensloop erg veel veranderd te zijn. Zo dringt de geschiedenis van hygiëne en milieu zich op heel tastbare wijze aan je op.

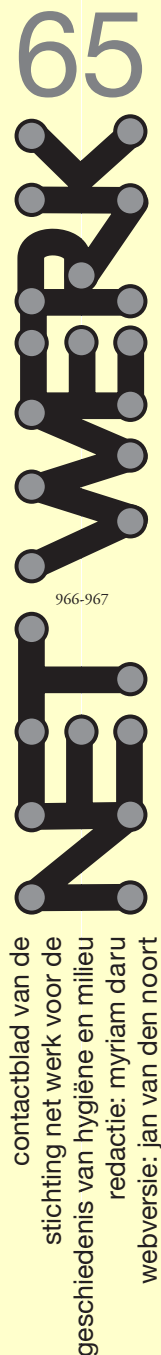
Deze wat speciale manier om naar de wereld te kijken leidde ook ertoe bij het lezen van het aangrijpende boek van Robert-Jan Pelt en Deborah Dwork over de geschiedenis van Auschwitz speciaal te letten op de wijze waarop mensen die de macht hebben, milieu en hygiëne (of het gebrek ervan) kunnen gebruiken om hun politieke doelen op de wreedst mogelijke manier te bereiken. Dezelfde crematie waarop mensen zich hartstochtelijk voor inzetten als een grondrecht, ingezet om sporen van massamoord op rechteloos gemaakte mensen weg te wissen. De geschiedenis van hygiëne en milieu kan heel confronterend zijn.

Myriam Daru

KNMI Project Historisch Klimaat

Wereldwijd is er een toenemende vraag naar historische klimaat-data en de daarmee verbonden lange klimaatreeksen. Dergelijke reeksen zijn niet alleen van groot belang voor het doen van uitspraken over de lange termijn-veranderingen in het klimaat, maar ook voor het testen van de klimaatmodellen waarmee de gevolgen van het broeikas-effect worden berekend. Helaas zijn veel klimaatreeksen van onvoldoende kwaliteit of lengte. Ook zijn veel klimaatgegevens nog niet toegankelijk voor onderzoek omdat ze niet digitaal beschikbaar zijn (in ASCII vorm) of worden met vernietiging bedreigd door conserveringsproblemen (dat geldt ook voor digitale bronnen) of anderszins. Om bovenstaande problemen aan te pakken, is het KNMI begonnen met het opzetten van het project HISCLIM (HIStorical CLIMate). Een belangrijk doel van HISCLIM is het toegankelijk maken, zowel fysiek als kwalitatief, van alle historische klimaatdata voor land en zee uit Nederlandstalige bronnen. Daarnaast speelt 'data rescue' een belangrijke rol. Hieronder wordt verstaan het opsporen, vastleggen en conserveren van data-bronnen. Conserveren kan daarbij ook betrekking hebben op het voeren een conservatief weggoi-beleid.

In de jaren tachtig hebben van Engelen en Geurts, in het kader van een EU-project, reeds 0,4 miljoen antieke (pre-KNMI = pre-1854) landwaarnemingen gedigitaliseerd. Dit is echter nog maar het topje van de ijsberg. In verschillende archieven in Nederland liggen nog miljoenen waarnemingen op digitalisatie te wachten. Een deel hiervan is in kopie op het KNMI aanwezig. Een voorbeeld is de zgn. Amsterdam Stadswaterkantoorreeks (1700-1914). Deze reeks is vooral uniek in de zin dat vanaf 1784 ook elk uur temperatuur, en vanaf 1822 ook luchtdruk, werd gemeten. De reeks is op het KNMI op film aanwezig. Het digitaliseren van de handgeschreven informatie is, net als voor de overige reeksen, een gigantische klus die het KNMI binnen HISCLIM hoopt te voltooien. Digitalisatie alleen is overigens niet genoeg. Om de reeksen geschikt te maken voor klimaatonderzoek moeten tijden en eenheden gestandaardiseerd worden en moeten correcties aangebracht worden voor veranderingen in bijvoorbeeld meetopstellingen of instrumentarium. Dit wordt vergemakkelijkt als er ook zgn. metadata (data over data) beschikbaar zijn. Wat betreft de waarnemingen op zee richt HISCLIM zich in eerste instantie op aanvulling en aanpassing van de wereldwijde elektronische COADS (Comprehensive

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Ocean Atmosphere Data Set) database. Een van de acties die ondernomen wordt is een zoektocht naar 20 000 scheepsjournalen die, tezamen met 8 miljoen ponskaarten, in december 1944 naar Duitsland weggevoerd zijn. Deze ponskaarten zijn in september 1945 teruggevonden in een onderzeebootschool in Neustadt, waarna ze weer naar het KNMI vervoerd zijn. De op de ponskaarten geponste waarnemingen (uit de 20 000 journalen) zijn later ingevoerd in COADS. Van deze ruim 6 miljoen door Nederland aangeleverde waarnemingen, over de periode 1854-1937, blijkt nu echter onduidelijkheid te bestaan over doorgevoerde correcties voor de luchtdrukken. Om dit probleem op te lossen moet er bijvoorbeeld duidelijkheid komen over de gebruikte instrumenten, die van schip tot schip konden verschillen. Dergelijke informatie (metadata) is alleen in de oorspronkelijke journalen te vinden. Met andere woorden: als de journalen niet gevonden worden, zijn de 6 miljoen Nederlandse drukwaarnemingen op slag vrijwel waardeloos voor klimaatonderzoek. Een ander aandachtspunt binnen HISCLIM is het opzetten van een internationale pre-1850 maritieme klimaatdatabase. Het gaat daarbij om het digitaal maken van meteorologische informatie in oude scheepsjournalen vanaf ca. 1600. Die informatie, vooral van vóór

1800, is vaak beperkt tot windrichting- en kracht en kwalitatieve beschrijvingen van het weer en het voorkomen van ijs. Ondanks deze beperkingen, is het mogelijk om met dit type informatie het weer en het klimaat over grote gebieden te reconstrueren. In totaal zijn voor de pre-1850 periode 1068 Nederlandstalige journalen gelokaliseerd. Hoewel veel bronnen van klimaatgegevens wel bekend zijn bij het KNMI, is het zeer wel mogelijk dat er andere bronnen zijn die tot nu toe over het hoofd zijn gezien. Het KNMI zou daarom graag in contact treden met mensen die vermoeden dat zij kennis hebben van dergelijke bronnen. Omdat het KNMI thans over onvoldoende mankracht beschikt om alle handgeschreven bronnen digitaal te maken, wordt tevens gezocht naar mensen die, tegen geringe vergoeding, willen helpen bij het digitaliseren van oude data.

Inlichtingen: Theo Brandsma
tel.: 030-2206 693
e-mail: brandsma@knmi.nl

Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen (1910-1950)

Twee honderd gesprekken samengevat

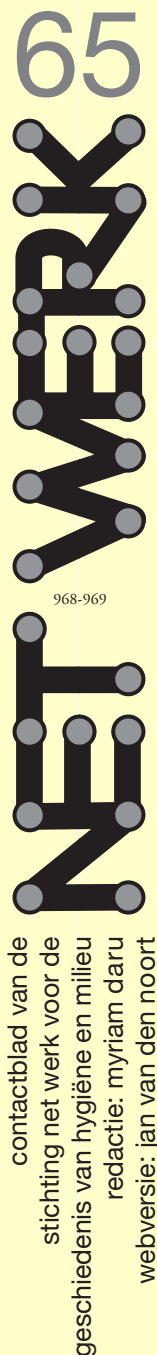
In 1985 was in opdracht van Willy Vanlook, toenmalig conservator van de vallei van de Zwarte Beek, een onderzoek uitgevoerd naar de wijze waarop de boeren te Koersel en Hechtel in de eerste decennia van de twintigste eeuw met het land omgingen. Daarbij was bijzondere aandacht geschonken aan de jaarlijks terugkerende ingrepen op de permanente vegetaties van de heiden en de beekvalleien. Het resultaat van dat onderzoek is in 1986 gepubliceerd in Het Oude Land van Loon (jaargang 41:79-111). Hierbij was er speciaal voor gezorgd de informatie die van de boeren kwam, in de tekst geheel gescheiden te houden van het notenapparaat. In 1988 volgde een vulgariserende heruitgave van een deel van de informatie (Natuurreservaten, jaargang 10(5):132-138). Van augustus 1994 tot december 1996 is op en rondom het Kempisch Plateau een nieuwe reeks gesprekken gevoerd rond dezelfde onderwerpen. Er zijn ca. 180 gesprekken gevoerd, met net geen honderd informanten, van wie het

gemiddelde geboortjaar 1913 is. De ondervraagde personen wonen verspreid over een oppervlakte van ca. 900 km². De Aabeek, van de bronnen tot Beek, de Nete te Hechtel en Eksel, het vijvergebied tussen Genk en Diepenbeek, de grote heiden ten oosten van Houthalen en Zonhoven, de Solterheide te Neerglabbeek, zijn voorbeelden van gebieden, waar bij dit onderzoek extra veel aandacht aan is gegeven en waar dus extra veel mensen ondervraagd werden.

Uit de neerslag van de gesprekken is, naar het voorbeeld van de publicatie uit 1986, een omvangrijke synthese gemaakt. In een tweede fase is de synthese aangevuld met een uitgebreid notenapparaat en een bijkomend hoofdstuk met o.m. historische duiding bij een van de verdwenen landgebruiksvormen (kleinschalige irrigatie). Hierbij is veel literatuur gebruikt. De nadruk lag op oorspronkelijke teksten uit de referentieperiode, waarmee de verzamelde informatie kon worden ondersteund.

Een veertigtal foto's uit de referentieperiode werden op basis van de nieuw gewonnen informatie van legenda voorzien en zullen in het werk worden gepubliceerd. Een kwart van deze foto's is niet eerder gepubliceerd.

Met deze synthese na enquête is voor het eerst, en mogelijk ook voor het laatst, een grote, en uit

eerste hand verzamelde, hoeveelheid informatie beschikbaar gekomen over het gebruik dat de boeren destijds maakten van de heiden en van het grasland in de beekvalleien. Een op die wijze ontstane tekst bestaat voor geen enkele andere Europese heidezone (van Denemarken tot en met Frankrijk). Het resultaat is een geïntegreerd beeld van het functioneren van het landschap in de eerste decennia van de twintigste eeuw, voor de mechanisatie van de landbouw en voor het op grote schaal gebruiken van stikstof als mest. Met geen enkele combinatie van de losse elementen die in de literatuur te vinden zijn, had deze synthese kunnen gemaakt worden. Dit onderzoek in de Limburgse Kempen leidde tot het rechtzetten van verkeerde inzichten van buitenlandse oorsprong en bood zodoende meer houvast bij het bepalen van het voor deze verlaten landbouwgronden op te zetten beheer. De auteur heeft de informatie niet blind verzameld. Centraal bij de verwerking staat het land, en wat daarmee gebeurde. In het geheel genomen is de tekst bovendien een getuigenis van de levenswijze van de vorige generaties bewoners van deze streek.

Joël Burny,
A.Vesaliuslaan 8
B 3500 Hasselt

Prijsvraag over drinkwater

Nederlands Waterleidingmuseum nodigt scholieren (groep 7) uit mee te dingen naar prijs van f 2.500,-. Eenmaal per drie jaar schrijft het Nederlands Waterleidingmuseum te Utrecht de Ir.F.N.Sikkesprijs uit. Dit jaar is de tweede keer dat deze prijs wordt uitgereikt; in 1996 werd het boek "Versch drinkwater voor de hoofdstad" van Peter-Paul de Baar bekroond.

Deze keer is de Ir.F.N.Sikkesprijs bestemd voor leerlingen uit groep 7 (bovenbouw basisonderwijs). Elke groep 7 kan deelnemen, maar dat moet wel gebeuren in groepsverband. De opdracht is het samenstellen van een werkstuk over drinkwater vroeger, nu of in de toekomst. De prijs voor het bekroonde werkstuk bedraagt f 2.500,-. Dit bedrag wordt toegekend aan de school van de winnende groep. De winnende groep krijgt een dagje Utrecht aangeboden: een bezoek aan een (water)pompstation, een boottocht door de Utrechtse grachten, een bezoek aan het Nederlands Waterleidingmuseum en uiteraard wordt er wet gegeten en gedronken. Vanzelfsprekend wordt de winnende groep ook uitgenodigd voor de officiële prijsuitreiking. Voor nadere informatie over de Ir. F.N. Sikkesprijs kan men terecht bij Jos de Meyere, secretaris van de jury (tel. 030-2487308; fax 030-2487474).

Vuurproef voor een grondrecht

Cappers, W. **Vuurproef voor een grondrecht. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie 1874-1999**, (Zutphen: Walburg Pers, 1999), ISBN 90-5730-034-6, 336 blz.

De dood is hoe langer hoe meer een doodgewoon onderwerp. Als we de familieberichten op een willekeurige dag nalopen, valt op hoe veel mensen gekozen hebben voor crematie. Dat er hard geknokt moest worden om deze nu vanzelfsprekende keuze te kunnen maken zal de meeste krantlezers ontgaan. Het is dan ook goed dat de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie aan Wim Cappers gevraagd heeft haar geschiedenis voor een ruim publiek toegankelijk te maken. De geschiedenis van de dood in Nederland houdt Wim Cappers al jaren bezig en hij heeft in zijn eentje al een omvangrijke bibliografie bij elkaar geschreven. Zijn boek is dan ook behalve de geschiedenis van de Facultatieve, ook een geschiedenis van het cremeren geworden. Crematie is een gevoelig onderwerp. Het is nu moeilijk te vatten hoe hartstochtelijk mensen zich ingezet hebben, zowel vóór als tegen crematie.

Toen de stichters zich in 1874 verenigden, hadden zij een driedelig doel: een propagandistisch, een

politiek en een praktisch doel. Hun propagandistisch doel was verbonden met hun filosofische achtergrond. Drie van de liberale heren waren vrijmetselaars. Het cremeren paste bij hun van de verlichting geërfde idealen. Een rationele, hygiënische manier om dierbaren bij te zetten lag hen na aan het hart. Juist hiertegen was veel verzet uit diverse religieuze hoeken. Anti-crematie polemisten gingen soms heel ver met hun argumenten, tot en met anti-semitische diatriben, want sommige vooraanstaande leden van de crematistische beweging waren joods, zowel in Nederland als in het buitenland. Ook tegen het tot stand brengen van een adequate wetgeving was het verzet groot, soms met vergezochte argumenten, zoals het risico dat door crematie het bewijs van moord door vergiftiging zou verdwijnen. De pragmatische bestuurders van de vereniging zochten de mogelijke mazen in de wetgeving en concentreerden zich op het verzamelen van de nodige financiering. De begrafeniswet van 1869 bleek toch een opening te bieden en uiteindelijk lukte het om in 1914 het crematorium in Velsen te laten verrijzen. Maar daarmee was de vereniging nog niet vrij om het ook in werking te zetten. Het recht op lijkverbranding kreeg gaandeweg een zwaardere politieke lading. Dit kwam institutioneel tot uitdrukking in de oprichting van de

$\frac{7}{8}$

65
NET WERK
970-971
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding in 1919. Naast de liberale voorstanders van crematie kwamen nu de socialistische crematisten. Bekende socialisten lieten zich cremeren.

In de jaren twintig werkten institutionele en financiële perikelen de belangen van de de crematiebeweging tegen. Uit een oogpunt van architectuur is die periode wel een kentering. De eerste crematoria hadden een sterk expressionistische uitstraling. Architect Dudok bracht in 1926 een strak functionalisme mee bij het ontwerpen van een columbarium. Het boek geeft voorbeelden van de veranderende ruimtelijke indeling, ook uit de plattegronden is de verandering van de omgang met de dood af te lezen.

Interessant is ook hoe de crematisten zich in de propagandastrijd van dezelfde retorische middelen gingen bedienen als de anti's. De rustige ceremonie in de bescherming van het crematorium contrasteerde met de plechtigheid in weer en wind op de begraafplaats, de waardigheid van de asurn met het verval van kist en lijk. Maar nog steeds moest lijkverbranding zich in een juridisch grijs gebied afspelen waar het door confessionele weerstand moest blijven tot er crematie op voet van gelijkheid kwam te staan met begraven, dankzij de wet van 1955. De vol-

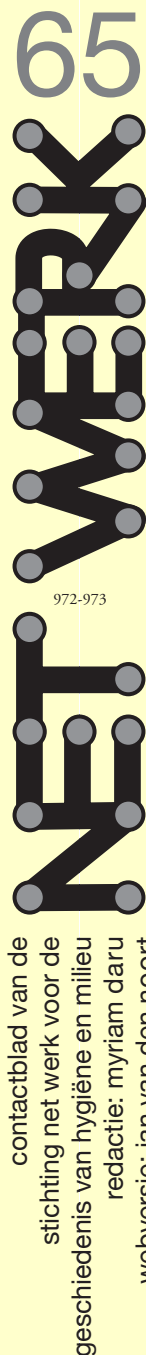
harding van de crematisten heeft het mogelijk gemaakt eenieder de keuze te geven om wel of niet begraven, wel of niet gecremeerd te worden. Na 1955 heeft het cremeren een hoge vlucht genomen. Volgens statistisch onderzoek is de markt van de dood nu 50/50 verdeeld tussen begraven en cremeren. De financiële belangen zijn groot. De tijd van het idealistische gevecht om het cremeren als grondrecht is voorbij. De huidige activiteiten zijn nuchter en zakelijk. Misschien geeft de reclamekreet "Is er koffie na de dood" het beste aan hoe nuchter en zakelijk het cremeren is geworden. Zelfs de huidige architectuur heeft moeite om de stelligheid van de vroegere ontwerpen te benaderen. Je zou bijna betreuren dat cremeren nu doodgewoon is. Dat het boek meer is dan het resultaat van een opdracht aan een willekeurige historicus laat zich merken. Wim Cappers heeft duidelijk zijn eigen stempel gedrukt op het resultaat. Naast een institutionele geschiedenis is het ook voor een deel een cultuurgeschiedenis. Het geeft het boek wel een twee (of zelfs meer-)sporig karakter. Maar tegelijk geeft het reden om het meer dan een keer ter hand te nemen, want het is vol wetenswaardigheden die veel verder gaan dan louter en alleen de geschiedenis van de Facultatieve.

$\frac{8}{9}$

Crematie in Duitsland

De ontwikkelingen in Duitsland hebben tal van parallellen met die in Nederland. Net als in Nederland is de Duitse crematistenbeweging een efgename van de Verlichting en hebben socialisten het cremen gezien als een bij hun overtuiging passend einde. Ook in Duitsland verzetten de kerken zich tegen het cremen, overwegend met dezelfde retoriek. Maar in de verenigingen die kenmerkend waren voor de crematistische beweging in Duitsland verzamelden zich vooraanstaande vrije beroepsuitoefenaars, gemeentelijke ambtenaren in hogere rangen en industriëlen die de politiek wisten om te turnen. In Duitsland waren in 1910 al meer dan 20 crematoria gebouwd, alhoewel een zeer kleine minderheid van overledenen de wens gaf te kennen zich te laten cremen (of beter gezegd een zeer kleine minderheid nabestaanden dit toelieten). Maar in de jaren twintig nam de bouw van crematoria een hoge vlucht. In 1920 telde Duitsland 53 crematoria, in 1930 waren het 103. Daarmee lag Duitsland in Europa aan de top qua capaciteit. De politici van de Weimar-republiek waren voorstanders van een verzakelijking van de omgang met de dood. Onder het nationaal-socialistische bewind is deze ontwikkeling - al vóór de tijd van de vernietigingskampen - voortgezet.

De toenemende vraag betekende dat de industrie zich bereid toonde nieuwe technologie te ontwikkelen. (De eerste Siemensoven was overigens niet ontstaan naar aanleiding van een Duitse vraag, maar van een direct verzoek uit Italië in 1874). Ook Nederlandse bestuurders kwamen op zoek naar technische oplossingen bij Duitse bedrijven terecht. De technische innovatie bleef altijd zorgvuldig verborgen in de bedrijfsruimtes van de crematoria. De situatie in Duitsland maakte het mogelijk en zelfs makkelijk van gewenste tot gedwongen crematie over te gaan. De technische kant van het verassen speelde zich altijd al in onzichtbaar gemaakte ruimten af. Wat onzichtbaar was kon onzichtbaar blijven. In het begin ging het de Nazi's erom de grote sterfte ontstaan door de mishandelingen van grote groepen mensen aan te kunnen, op een voor de onderdrukkers veilige manier. Veilig in alle zinnen des woords, onder andere voor de eigen gezondheid. Daar voegde de nazi-leider Heydrich nog een racistisch argument aan toe: Joden waren volgens hem dragers van bijzonder gemene ziekten en als zij in ghetto's massaal daaraan stierven moest besmetting van grondwater door begraving vermeden worden. In een later stadium vonden haastige verbrandingen plaats in Majdanek en Treblinka om de sporen van massamoorden te wissen. De

9
10

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

systematische verbinding van industrieel georganiseerde moord en de massale bouw van ovens is de laatste etappe van dit proces in Auschwitz-Birkenau.

Bij dit stuk is gebruik gemaakt van: Fischer, N. , Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert, (Köln; Weimar; Wien: Bohlau Verlag, 1996), ISBN 3-412-11195-3.

Auschwitz als hoofdstuk in de geschiedenis van hygiëne en milieu

Pelt, R. J. van en D. Dwork , **Auschwitz**, (Amsterdam: Boom, 1997), ISBN 90 5352 346 4. Wie Auschwitz beter wil begrijpen, moet het boek van Van Pelt en Dwork ter hand nemen. Daarbij valt op hoe klein lijkende materiële details van belang kunnen zijn. Auschwitz is dan niet meer de abstractie van een beladen naam, maar de geschiedenis van een plek, van het milieu waar het zich bevond en bevindt, van de technieken die mensen misbruikt hebben en van hun slachtoffers. Is het mogelijk om van Auschwitz te spreken als een hoofdstuk in de geschiedenis van hygiëne en milieu? Banaliseert het niet de geschiedenis van de Holocaust? Wel

als we de Holocaust tussen aanhalingstekens zouden laten. Niet als we daarmee het gebeurde niet alleen zien als de Endlösung, maar als het bijeenkomen van verschillende ketens van gebeurtenissen: de geschiedenis van ontginningen en stadstichtingen in Polen door Duitsers in de middeleeuwen, het teruggrijpen naar deze ontwikkelingen door de nationaal-socialistische bedenkers van de Ostpolitik, de visie van de Nazi's op een beschermende zone bevolkt door "Wehrbauern" van zuiver germaans ras afkomstig uit Duitsland en andere Europese landen, het kenmerkende van de het gebied rond Auschwitz als bufferzone en als strategische plek, het gebruiken van Auschwitz-gevangenen voor de werken van ontginning en waterhuishouding om het gebied gereed te maken voor de komst van Duitse boeren, de geschiedenis van de planologie en de rol van planologen in de politiek van Himmler, hun visie op de verduitsing van Oost-Europa met de daarbij behorende massaverhuizingen en verdrijvingen, het belang van de bouw van een fabriek voor kunststrubber bij Auschwitz die gebruik kon maken van slavenarbeid, de inzet van technologie voor ontsmetting en crematie, ontwikkeld in een andere context en verworpen tot de industrialisatie van de dood.

10
11

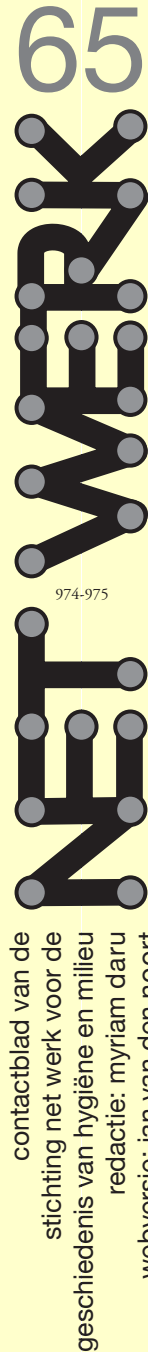
De Duitse stad Auschwitz

Auschwitz mag dan wel Oswiecim heten, het is een in 1270 door Duitsers gesticht stadje. Het kon zich tot een klein handelscentrum ontwikkelen omdat het langs de route Wenen-Olmütz-Oppeln-Krakau-Lemberg lag en handelsrechten had gekregen van de hertog van Teschen. In 1316 werd het zelfs de hoofdstad van het onafhankelijke hertogdom van Auschwitz, later het hertogdom Ozwicim en Zator. Ook joden kwamen zich in Auschwitz vestigen. Aan het einde van de 19e eeuw werd het als grensstadje een belangrijk verzamelplaats van waar Galicische Joden en Poolse migranten naar Duitsland trokken.

Oostkolonisatie

Na de Eerste Wereldoorlog hebben voorstanders van Duitse kolonisatie in het Oosten en van het stoelen van de Duitse maatschappij op een grote groep weerbare boeren, zich verenigd in het Genootschap der Artamanen. Heinrich Himmler, onder wiens verantwoordelijkheid Auschwitz als moord-machine zou worden uitgebouwd, was al vlug een vooraanstaande figuur in de beweging. De middeleeuwse oostkolonisatie speelde een belangrijke rol in het denken van de Artamanen: 'Of we gaan naar het Oosten, zoals onze voorouders in de twaalfde eeuw hebben gedaan, óf we worden als volk weggevaagd uit de wereld-

geschiedenis' (Wilhelm Kotzde in Der Falke 5 (1924) p. 104). Bij de Oostmythologie werden alle mogelijke elementen uit de geschiedenis voor de als legitimatie benut: de nieuwe kolonisatie moest het territorium van het Heilige Roomse Rijk en van de Duitse Orde heroveren. De ideologie van de verovering van land en het uitbreiden van het Duitse territoir in het oosten dateert van vóór de Nazitijd, maar die ideologie is gretig door de nationaal-socialisten overgenomen en systematisch uitgewerkt. Tussen 1941 en 1943 zijn door verschillende instanties plannen opgesteld voor een grootscheepse expansie naar Oost-Europa, die onder de algemene naam Generalplan Ost bekend zijn geworden. Veel archiefmateriaal is verloren gegaan, maar er valt nog redelijk veel te reconstrueren. Een van de belangrijkste bedenkers was de geograaf prof. Konrad Meyer. Deze Meyer, overtuigde Nationaal-Socialist, Obersturmbannführer en invloedrijke medewerker van Himmler, heeft na 1945 zijn academische carrière zonder horten of stoten voortgezet, vrij van enige vervolging. Meyer zag Auschwitz als onderdeel van een nieuwe ruimtelijke ordening, strategisch geplaatst tussen industrie, bij een verkeersas, niet ver van mogelijke steenkoolvoorraden en aan de zuidkant omgeven door een gebied voor voedselproductie.

974-975

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

11
12

Nieuw aan te leggen kanalen moesten de transportcapaciteit over het water vergroten. Meyer gaf in zijn tweede General plan Ost duidelijk aan dat de uitvoering van het plan sterk afhankelijk was van de inzet van dwangarbeid van 'werkploegen van krijgsvangenen en vergelijkbare buitenlandse arbeiders'. Hij was zich dus volstrekt bewust van de voorwaarden en de gevolgen van zijn plan. Bij het GPO hoorden ook ontwerpen van dorpen, boerderijen en landschappen. In een publikatie van de Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (de dienst van Heinrich Himmler) is er bijvoorbeeld een illustratie die toont hoe een door Poolse ontginning verarmd "Kultur"landschaft (de aanhalingstekens zijn bewust door de auteurs aangebracht) met erosie en gebrek aan bosareaal omgetoverd wordt in een verduist landschap, met zorgvuldig aangelegde bossen en dorpen in het groen. (Neue Dorflandschaften, 1943).

Auschwitz als centrale plaats

De stad Auschwitz had een centrale plaats moeten worden, geheel in overeenstemming met de centrale plaatsen theorie van Walter Christaller, bekend geworden met zijn dissertatie uit 1933. Deze theorie krijgen studenten planologie nog steeds in colleges uitgelegd als een van de belangrijkste uit de twintigste eeuw, ook in Nederland. Na

1945 is nog een poging ondernomen om de theorie concreet uit te werken in de nieuwe polders, maar de ontwikkelingen hebben het plan snel ingehaald en buiten werking gesteld. Alhoewel de rol van Christaller nog niet helemaal helder is, lijkt het erop dat hij met Meyer heeft samengewerkt. In elk geval heeft hij zijn hiërarchisch schema van dorpen en steden binnen in een zeshoekig raster veranderd om die beter op de visie van Meyer aan te sluiten. Als kleinste eenheid moest in het Oosten een 'Gruppendorf' liggen, met zes van dergelijke dorpen geplaatst om een hoofddorp, dat onderdak moest bieden aan diensten en een plaatselijke afdeling van de nationaal-socialistische partij. Zes hoofddorpen met hun omringend gebied kwamen wederom rond een administratief centrum. De stad Auschwitz was dus bestemd om haar plaats te krijgen binnen deze ruimtelijke hiërarchie. De stad als agrarisch centrum moest bevestigd worden door de aanleg van een landbouwkundig proefstation. Gevangenen van het kamp Auschwitz zijn als dwangarbeiders ingezet voor de landinrichting en het bouwen van de verschillende onderdelen van dit proefstation. Terwijl zij uitgeput met stenen en aarde sjuowden en geslagen werden wisten zij niet dat zij werkten aan de uitvoering van een grootscheeps ruimtelijk plan. De carrière van Christaller verliep

12
13

overigens heel anders dan die van Meyer. Christaller kreeg moeilijkheden na de Tweede Wereldoorlog. Niet omdat hij had meegewerkt aan de nationaal-socialistische plannen van Meyer, maar omdat hij zich na 1945 had aangesloten bij de kommunistische partij. Biografische schetsen van het leven van Christaller geven meestal aan dat de theorie via de VS na de oorlog invloed heeft gekregen. Recent onderzoek toont aan dat de invloed op Duitse geografen van de nationaal-socialistische tijd al groot was vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Arbeid

De architect Hans Stosberg werd aangesteld om een masterplan te ontwerpen voor de uitbreiding van de stad. Als belangrijke factor in dit plan, was de vestiging van een kunstrubberfabriek, zoals te zien valt in zijn tekeningen uit 1941. Kunstrubber had een strategisch belang gekregen in de oorlogseconomie, want Duitsland was afgesneden van de voorraden aan natuurrubber. De nieuwe stadsuitbreiding kwam te liggen tussen de oude stad en de fabriek. Het concentratiekamp ten zuidoosten van de oude stad bleef op veilige afstand van de nieuwe bewoners. Himmlers plannen voor de stad Auschwitz waren direct verbonden met de uitbreiding van het concentratiekamp. Om IG Farben zo ver

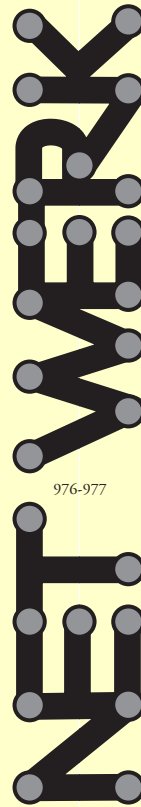
te krijgen dat zij een rubberfabriek (de Buna werken; Buna = butadiene en natrium, de basisgrondstoffen) in Auschwitz zouden vestigen, had hij vergaande beloftes moeten doen omtrent gratis aan te leveren arbeid. De managers van IG-Farben waren volledig op de hoogte van de inzet van dwangarbeiders en de omstandigheden waarin deze dwangarbeiders leefden. In januari 1943 werd het project voor de uitbreiding van de stad Auschwitz stopgezet. De militaire situatie aan het oostfront maakte een voortzetting zinloos. De uitvoerbaarheid van de strategie uitgestippeld in het Generalplan Ost was al voor het haperen van de Duitse veroveringstochten twijfelachtig.

Gepland en ongepland

Onder Duitse historici is een discussie gaande over de vraag of het vernietigingskamp van Auschwitz-Birkenau een begin van uitvoering van een Generalplan Ost was, of een randvoorwaarde daarvan. Essentieel is het antwoord niet. Het kamp liet zich hoe dan ook inpassen in het gevolgde beleid.

Wat van Pelt en Dwork laten zien is dat de geöliede machine van de nationaal-socialistische bureaucratie op tal van momenten haperde. Zoals bijvoorbeeld bij het onkundig ontwerpen van latrines. Om te bezuinigen voor de barakken van sovjetgevangenen werd één wasba-

65

976-977

13
14

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

rak per 7.800 gevangenen en één latrinehok per 7000 gevangenen gepland. De voorzieningen waren ongelofelijk primitief. Welke toestanden bij de met dysenterie besmette gevangenen hiervan het gevolg waren laat zich makkelijk raden. Aan de latrines werd geen aandacht besteed, aan de verbrandingsovens des te meer.

De uitvoering van het massaal verbranden van lijken in ovens was niet een vanaf het begin geplande techniek, maar is ontstaan als reactie op de opeenstapeling van 'problemen' en 'oplossingen'. De mensonterende omstandigheden veroorzaakten een grote sterfte door epidemieën voordat werd overgegaan tot systematisch moorden. Het verbranden van lijken op open vuren in de nabijheid van bewoonde oorden was niet lang houdbaar.

Men moest overgaan tot een andere techniek, waarbij efficiency gepaard ging met een minimum aan merkbare overlast voor de omringende bevolking. De kampeiding kreeg ook te maken met mogelijke besmetting van het grondwater. Gevangenen moesten meer dan honderdduizend lijken opgraven om ze te verbranden. De kampeiding liet rioolwaterzuiveringsinstallaties bouwen. De omgeving van Auschwitz leverde drinkwater en de Duitse of 'verduitsste' bevolking die de omgeving zou komen bewonen moest van gezond water worden voorzien.

Verassen in plaats van begraven was dus ook een oplossing om de bodem rein te houden.

Eind jaren dertig hadden al verschillende Duitse firma's veel ervaring opgedaan met crematieovens omdat de 'crematisten' in vele gemeenten politieke overwinningen hadden behaald en het cremeren na een langzame start in Duitsland steeds gewoner was geworden. De firma J.A. Topf uit Erfurt die de opdracht voor de uitvoering van de ovens van Auschwitz-Birkenau had weten te bemachtigen had al ervaring opgedaan bij een aantal 'burger'-crematoria. Het was dezelfde firma die in Buchenwald en Dachau de verbrandingsapparatuur leverde. De hoofdingenieur van Topf kende kennelijk de weg in de SS-hiërarchie en had al jaren een reclame-offensief ontketend in de richting van de verantwoordelijke officieren. Even onverschillig als de firma Topf, leverde de firma Degesch (Deutsche Gesellschaft für Schädlingbekämpfung) de verschillende varianten van blauwzuur onder de naam Zyklon, ooit bedoeld voor ontluizing en in Auschwitz gebruikt werd om mensen te doden.

In juni 1942 beschikte Auschwitz al over een verbrandingscapaciteit van 4.756 lijken per dag. In 1943 werd de maximale capaciteit van ruim meer dan 5000 lijken bereikt, nadat de te haastig gebouwde installaties het voor een deel hadden

14
15

laten afweten en waren gerepareerd. Het grootste crematorium had 5 ovens met ieder 3 moffels (oven-openingen). Door kampgevangenen permanent in te zetten was het mogelijk vier lijken per moffel per uur te verassen. Ondanks deze cijfers zijn de crematoria van Auschwitz geen spectaculair grote gebouwen. Van buiten zijn het anonieme lage bakstenen barakken waarvan alleen de schoorstenen de sinistere functie verraden, maar zorgvuldig vormgegeven door het speciale architectenbureau van Auschwitz in een bij de rest van de gebouwen passende bescheiden Heimatstil. Een groot deel van de gebouwen liep ondergronds door. De ontwerpers hebben bewust het zichtbare gedeelte zo klein mogelijk gehouden. Het is deze anonimiteit die het voor de Poolse bevolking mogelijk heeft gemaakt andere functies te geven aan diverse bijgebouwen, zoals klooster of buurtcentrum. De recente disco-affaire heeft nog eens pijnlijk duidelijk gemaakt hoe moeilijk het is Auschwitz op te nemen in het bewustzijn van mensen. Het boek van Dwork en Van Pelt is voor het grootste deel de materiële geschiedenis van Auschwitz, de beschrijving van het produceren van ontwerpen en het realiseren van gebouwen en installaties. De vraag 'waarom' herhalen zij, maar zij laten als nog geen ander boek de onzichtbare geschiedenis zichtbaar worden

en laten ook de overlevenden aan het woord.

Enkele aanvullende titels:

Christaller, W., 'Die Kultur- und Marktbereiche der zentralen Orte im deutschen Ostraum und die Gliederung der Verwaltung', Raumforschung und Raumordnung, (1940) 4.

Pressac, J., Auschwitz: Technique and operation of the gas chamber, (New York: 1989).

--- Die Krematorien von Auschwitz. Die Technik des Massenmordes, (München: 1995) 2e druk.

Rössler, M. en S. Schleiermacher (red.) Der 'Generalplan Ost': Hauptlinien der Nationalsozialistischen Planung- und Vernichtungspolitik, (Berlijn: 1993).

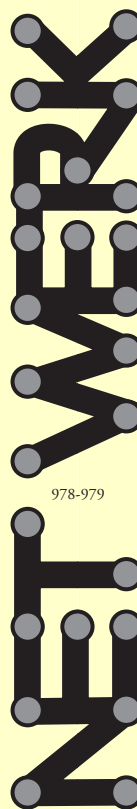
Wasser, B., Himmlers Raumplanung im Osten: Der Generalplan-Ost in Polen, 1940-1944, (Basel; Berlijn; Boston: 1993).

Congressen en symposia 15/16

27 september - 1 oktober 1999
Natur - Kultur: Volkskundliche Perspektiven auf Mensch und Umwelt
 Locatie: Halle/Saale - Duitsland

30 september - 2 oktober 1999
International Conference on Society, Nature and History. Long-Term Dynamics of Social Metabolism
 Locatie: Wenen

65

contactblad van de
 stichting net werk voor de
 geschiedenis van hygiëne en milieu
 redactie: myriam daru
 webversie: jan van den noort

Contact: tel. 0043-152675010, fax 0043-15235843, e-mail:

barbara.smetschka@univie.ac.at

Een groot aantal stukken voor dit congres zijn te vinden op de internet site van dit congres.

<http://www.univie.ac.at/iffsocec/conference99/>

Een keuze van 12 papers uit deze conferentie zal als boek verschijnen.

Poep, cultuur en welbevinden (vervolg)

Als voortzetting van de in december 1998 gehouden studiedag over poep, heeft 'Sjaak van der Geest (UvA) op 15 oktober j.l. in Amsterdam een ruimer opgezet symposium georganiseerd.

Antropologie over Poep, cultuur en welbevinden (Sjaak van der Geest)

Lichaamsbewegingen: fecale symboliek in Afrika (Steven Van Wolputte)

De taal van poep (Michel Elias)

De verbeelding van poep in de kunst: een dia-presentatie (Leo Ligthart)

Ontlasting, hygiëne en volksgezondheid (Herman Folmer)

Ontlasting in het ziekenhuis (Harry van der Bruggen)

Ontlasting en sociale relaties: het verzorgingshuis (Els van Dongen)

Stoma en welbevinden (Lia van Leeuwen)

De zorg om incontinentie (Lidy van Driel)

Informatie: fax 020-5253010 e-mail: vander.geest@pscw.uva.nl

Themanummer "Poep, cultuur en welbevinden", Medische Anthropologie, jrg. 11 (1999) 1. ISSN0925-4374.

Water in History: Global Perspectives

Op 9 juli t/m 11 juli 1999 vond de conferentie plaats 'Water in History: global perspective' te Aberystwyth (Wales).

Hier volgt een selectie uit de titels van voordrachten over Europese watergeschiedenis. 16/17

Dr. Richard Coopey and Professor Aled Jones (University of Wales, Aberystwyth); 'The Boundaries of Water History: The Case of Britain'.

Professor Christopher Hamlin (University of Notre Dame); 'The Naturalization of Water.'

Dr. Mark Jenner (University of York); 'The Invention of Dirty Water: Punt and Profit in the History of London Water c. 1790-c. 1830'.

Professor Andres Sanches-Picon and Dr. Juan Garcia-Latorre (University of Almeria); "'They live in the water'. The Economic and Ecological History of water resources in an arid country'.

Dr. Christoph Bernhardt (Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung); 'Debates on ecological problems of river construction in a historical perspective: The case of the correction of the upper Rhine (1817-1876)'.

Professor John Sheail (Institute of Terrestrial Ecology, UK); 'UA barrage of poisonous water, the river Tees as both a political and scientific laboratory for the use of watercourses in inter-war Britain'.

Dr. Thomas Zeller (Deutsches Museum, München); 'The River as Compromise: The Isar in Bavaria, 1880-1930'.

Dr. Ludy Giebels (hoogheemraadschap van Rijnland); 'From refreshing to purifying the water. The battle against water pollution of a Dutch water board (Hoogheemraadschap van Rijnland) 1900-1970'.

Professor William McGucken (University of Southern Indiana); 'Lake Erie Rehabilitated: Controlling Cultural Eutrophication, 1960s - 1990s.'

Dr. Richard Coopey (University of Wales, Aberystwyth); 'Engineering, Imperialism and Political Economy: Water In Britain Since 1850'.

Dr. Eva Jakobsson (Royal Institute of Technology, Stockholm); 'The History of Flowing Water Policy in Sweden: from natural flow to industrialized rivers'.

Mr. Laurent Honnoré (University of Louvain-la-Neuve); 'Water Supply in 19th Century Belgium. Evolution of municipal equipments and characteristics of distribution networks'.

Dr. Irene Maver (University of Glasgow); 'Scottish Water: Reactions and Resistance to Municipal Control in the Mid Nineteenth Century'.

Professor André Guillerme (CNAM, Paris); 'Water In Northern French Cities From Roman Empire to industrial Revolution'.

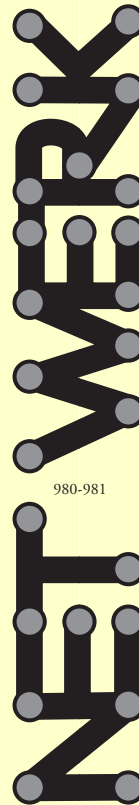
Deze conferentie moet een vervolg krijgen. De deelnemers zijn bezig zich te organiseren als een internationale vereniging van water historici. Correspondent voor Nederland is dr. Ludy Giebels

Nature between fact and fiction

An interdisciplinary symposium on nature in the cultural sciences 4 - 5 November 1999 Academiegebouw, Broerstraat 5, Groningen Rudolf Agricola Institute University of Groningen

Given that the division between nature and culture is one of the fundamental traits of the modern Western world, it might look as if nature is only marginally important

65

17
18

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

to the cultural sciences. Nevertheless, nature crops up time and time again in any type of research on human culture (in the broadest possible sense of that word) - and not just as the opposite or counterpart of culture. On second thought, this should not surprise us. In the end, the borderline between nature and culture is a necessarily human, cultural, invention. It is drawn differently, apparently arbitrarily, in different scientific disciplines and cultural contexts. All these borderlines have one thing in common, however: they make 'nature', in a negative or positive sense, serve as a yardstick, as a criterion for evaluation and classification.

This observation has induced widespread endorsement of the idea that nature is itself to a large degree a cultural construction, and in that role a constitutive factor of the human representation of nature, of our diverging conceptions of nature. For this reason, the status of nature is a crucial focal point for reflection in each and every of the cultural sciences: is it (and in which sense) fact or fiction, real or a construction, autonomous or human-made, a mix of both, or yet something else? The significance of this kind of reflection is, in addition, evident in times in which environment, ecology and nature feature so prominently on political and social agendas.

The two-day symposium aims at providing an interdisciplinary insight into nature as a cultural (re-)construction, and into its role in the social and cultural sciences both as an object of scientific inquiry and as a guiding force. In the various sessions, prominent representatives of a broad range of cultural sciences will address two areas of controversy. One is that of the relation between nature and other constructions: how do conceptions of nature emerge in the first place?; the other that of the relation between nature as a construction and as reality: how reliable or representative are conceptions of nature, how do they influence our behaviour? Alongside this symposium a course will be organized for Ph.D.-students (aio's/oio's).

PROGRAMME

Thursday 4 November, Senaatskamer

10.00-10.30 Registration, Coffee

10.30-10.40 Opening of the conference by prof.dr. H.L.M.

Hermans, Dean of the Faculty of Arts, University of Groningen

The literary construction of nature

10.40-11.30 Axel Goodbody (University of Bath), 'Ecocriticism/Possibilities and perspectives for an ecology-oriented literary critique'

11.30-12.15 Bernhard Scholz (University of Groningen), 'Sublime and beautiful nature in the geo-

18
19

graphical writings of Alexander von Humboldt'

12.15-13.30 Lunch break

13.30-14.15 Hubert van den Berg (University of Groningen), 'The representation of nature as convention. On the role of genre denominations'

14.15-15.00 Svend Erik Larsen (University of Aarhus), 'Virtues and virtualities'

15.00-15.30 Tea break

Natura naturata v. natura naturans

15.30-16.15 Frans Vera (Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries, The Hague) 'Doomed to reconstruct. Because we've made nature disappear as fact, we have condemned ourselves to fiction'

16.15-17.00 Rob Leopold (independent philosopher, Niebert), 'Nature between distance and participation'

**Friday 5 November, Offerhauszaal
Nature and nation**

9.30-10.15 Henk van Zon (University of Groningen), 'Illusion and reality. Picturesque or realistic portrayal of Dutch landscapes by some nineteenth-century painters'

10.15-10.45 Coffee break

10.45-11.30 Friedmar Apel (University of Paderborn), 'Sacral nature and nationalism in the Wandervogel movement and in the circle of Stefan George'

11.30-13.30 Lunch break

19

20

13.30-14.15 Nina Witoszek (University of Oslo), 'Modernity and nature mythologies: the case of Germany and Scandinavia'

14.15-15.00 Wil Verhoeven (University of Groningen), 'Ecology as requiem: nature, nationhood, and history in Francis Parkman's "history of the American forest"'

15.00-15.30 Tea break

Nature and sustainability

15.30-16.15 Andrew Dobson (Keele University), 'Nature: just a social construction?'

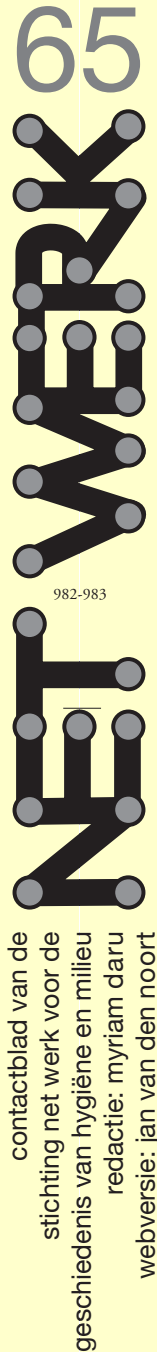
16.15-17.00 Maarten Hajer (University of Amsterdam), 'A frame in the fields. Analysing culture and identity in environmental politics'

17.00 Closure of the symposium; reception.

Registration

Further information and registration (before Monday 25 October 1999) at the following address: Marijke Wubbolts, Rudolf Agricola Instituut, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 716, 9700 AS Groningen
e-mail: m.r.b.wubbolts@let.rug.nl ; tel: +31-50-363 7336

The entrance fee for the entire symposium is Dfl 120,- Entrance for one day only will cost Dfl 65,- Students and Ph.D.-students (aio's / oio's) pay no fee. Lunch, coffee and tea are included in the entrance fee, which is to be paid cash at the symposium.

Location
Academiegebouw, Broerstraat 5, Groningen. Dates of the AIO course: 14 October, 28 October and 11 November, 14 -17 pm

Organization
Hubert van den Berg, Faculty of Arts (tel +31-50-363 5197)
Marcel Wissenburg, Faculty of Philosophy (tel +31-24-361 1853)
Marijke Wubbolts, secretary / coordinator Agricola
Eva-Anne le Coultre, student assistant Faculty of Philosophy in collaboration with the research group "Representation of nature" of the Rudolf Agricola research school.

Disastro! Disasters in Italy Since 1860

A two-day International Conference to be held at Yale University, organized by the Association for the Study of Modern Italy, the Department of History, Yale and the Department of Italian, Yale and Modern Italy. The Journal of the Association for the Study of Modern Italy.

Friday 18th and Saturday 19th June 1999, Yale University, New Haven, USA

There is no European society whose modern history has been more deeply marked by disasters, both natural and social, than has Italy's. The recent earthquakes have highlighted once again the geographical frailty of the peninsula. Italy is a land with active volcanoes, seismic zones from North to South (only Sardinia has been free of earthquakes) 1,000 miles of vulnerable coastline, river basins which flood frequently, forests which burn every Summer, land which is vulnerable to slips and snowfalls. Disease, both epidemic and endemic, from cholera and malaria to AIDS, has haunted Italy insistently. Italy has not been free of man-made disasters, such as the Vajont dam flood of 1963 (where over 2,000 people were killed) or the Seveso chemical leaks of 1976. Terrorism created its own traumatic disasters, such as at Piazza Fontana and Bologna Station. Military defeats - Custoza and Lissa, Dogali and Adowa, Caporetto and the Second World War - have sent profound shocks through Italian society. The 1990s saw landslips engulf whole towns near Naples, whilst thousands of prospective immigrants risked death on a daily basis attempting to reach Italy in flimsy craft. The response to many of these tragic events can tell us much about Italy. Disasters test the social fabric and the political system to their li-

mits; survival and re-building draw on the deepest cultural reserves. In the past, historians and social scientists have worked on these phenomena in isolation. This conference is the first attempt to bring together scholars whose research has encountered the diverse Italian experience of disaster from unification to the present day.

Papers include: The history of malaria; Caporetto; The earthquakes of 1908, 1968, 1974 and 1980; The development of disaster response policy; The monarchy and disaster; The Albanian refugee crisis; Il racconto del Vajont; Piazza Fontana; Peasants and the Second World War; The Bologna bomb, 1980; Disasters in the contemporary media; Images of the Second World War

Yale University Conference Services
246 Church Street Suite 101 New Haven, CT 06510 FAX: 203-432-7345 Email: HYPERLINK mail to:roberta.hudson@yale.edu

For further information on the conference itself contact John Dickie (j.dickie@ucl.ac.uk) or John Foot (johnfoot@tin.it)

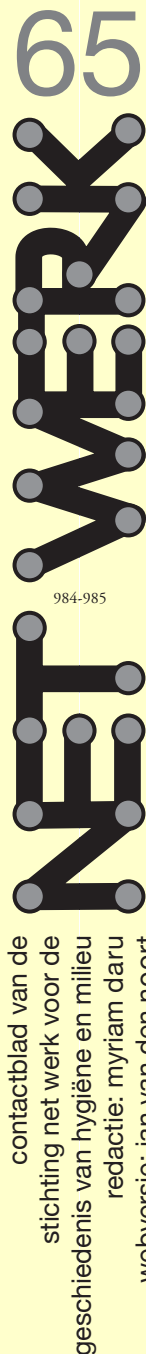
Dr. John M. Foot UK: Dept. of Italian, UCL, British Academy Research Fellow Gower Street, London, WC1E 6BT City and Identity Project, Tel: direct - 0171-504-2144 Centre for Italian Studies, Office - 0171-380-7784 Department of Italian, Fax - 0171-209-

0638 University College London. Home: 1, Darville Road, London, Italy: Piazzale Lugano, 22 N16 7PT, Tel/fax: 0171-249-4582. 20158, Milan, Italy Tel: 02-33220091 email(Italy/UK): j.foot@ucl.ac.uk GSM 0347-2120466

The Memory of Catastrophe

14-17 April 2000
University of Southampton (UK)

The Department of History at the University of Southampton is organizing a major international conference on the Memory of Catastrophe, on April 14-17, 2000. The purpose of the conference is to bring together scholars from a range of academic disciplines with an interest in catastrophes in any historical period, to discuss the ways in which these events have been remembered or commemorated, and the impact these memories have had on affected communities. Topics/panels currently proposed for the conference include: 'Doctors and the memory of catastrophe' 'Popular memories of the English Civil War' 'Memory and commemoration of the Great Irish Famine' 'America and the Vietnam War: the role of narrative in veterans' and national memory'

For further information please contact:
Dr. Kendrick Oliver Tel. +44 (0)1703 592243 E-mail: ko@soton.ac.uk
or: Dr. Peter Gray +44 (0)1703 592242 E-mail: pg2@soton.ac.uk
or: Dr. Waltraud Ernst +44 (0)1703 596648 E-mail: wer@socsci.soton.ac.uk
or write/fax to: Department of History, University of Southampton, Highfield, Southampton, SO17 1BJ, UK Fax: +44 (0)1703 593458

The Memory of Catastrophe conference is organized in association with the Parkes Centre for the Study of Jewish/non-Jewish Relations, and City Heritage Services, Southampton City Council.

Signalementen

Het is niet altijd mogelijk alle bibliografische gegevens te achterhalen. Graag ontvangen wij signalementen en aanvullingen van lezers.

Bashford, A., **Purity and pollution : Gender, embodiment and Victorian medicine**, (St Martins Press, 1998), ISBN 0312210388.

Black, B., 'Construction sites, environment, region and technologies ind historical stories', **Technology and Culture**, jrg. 40 (april 1999) 2, pp. 375-387.

Bray, R. S., **Armies of pestilence : The effects of pandemics on history**, (Parkwest Publications, 1998), ISBN 0718829492, 258 blz. \$31.95 (gebonden).

Cliff, A., P. Haggett en M. Smallman-Raynor, **Deciphering global epidemics : Analytical approaches to the disease records of world cities, 1888-1912**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), ISBN 052147860X. £ 18.95.

Clutton-Brock, J., **A natural history of domesticated mammals**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 232 blz. f 216,80.

Comerio, M. C., **Disaster hits home: New policy for urban housing recovery**, (Berkeley: University of California Press, 1998), ISBN 0-520-20780-7, xix + 300 blz. \$39.95 (gebonden).

Cook, N. D., **Born to die : Disease and New World conquest, 1492-1650**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998) New Approaches to the Americas, ISBN 0521627303 Paperback, 240 blz.

Cooper, M. A., **Inventing the indigenous: Local knowledge and natural history in the early modern German territories**, PhD Harvard University (1998).

Daru, M., 'Wens- en schrikbeelden van poep en poepverwijdering. theorie en praktijk van de 'Kwestie der Faecaliën' in de 19e eeuw', **Medische Anthropologie**, jrg. 11 (1999) 1, pp. 19 - 37.

Demarée, G., 'Annus Mirabilis A.D. 1783: een kroniek van "Mersckenweerdigste voorvallen" langs de Schreve', Werkgroep Hommage Roger A. Blondeau **Liber Amicorum Roger A. Blondeau**, (Uitgeverij Schoonaert).

Diamond, J. M., **Guns, germs, and steel: The fates of human societies**, (New York and London: W. W. Norton & Company, 1999), ISBN 0-393-03891-2 ; 0-393-31755-2; 0099302780, 480 blz. \$27.50 (gebonden) \$14.95 (paperback) ca f 33,60.

Dittrich, L. en A. Rieke-Müller, Carl Hagenbeck (1884-1913). **Tierhandel und Schausstellungen im Deutschen Kaiserreich**, (New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Lang, 1999), 356 blz. ca. f 149,60.

Evans, J. en T. O'Connor, **Environmental archaeology. Principles and methods**, (Alan Sutton, 1999), ISBN 0750917784, 242 blz., f 144,90.

Farmer, P., **Infections and inequalities. The modern plagues**, (Berkeley: University of California Press), 344 blz., ISBN 0-520-21544-3, ca.f 87,80.

Fischer-Kowalski, M. en W. Hütler, 'Society's metabolism: the intellectual history of materials flow analysis Part II, 1970-1998', **Journal of Industrial Ecology**, jrg. 2 (1999), pp. 107-135.

Fischer, N. , **Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert**, (Köln; Weimar; Wien: Bohlau Verlag, 1996), ISBN 3-412-11195-3.

Fleming, J. R. en R. E. Goodman, **International bibliography of meteorology: from the beginning of printing to 1889**, (Upland: Diane Publishing, 1994). ISBN 0941 37540 4.

Groenewegen, H. en A. Oderwald **De verbeelding van het lijk**, (Nijmegen: Sun, 1999), ISBN 9061686326, 94 blz. fl. 29,50 Paperback.

Hammonds, E. M. **Childhood's deadly scourge. The campaign to control diphtheria in New York City, 1880-1930**, (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999), 312 blz., ISBN 0-8018-5978-6, ca f 125,30.

Hanken, J., 'Beauty beyond belief: The art of Ernst Haeckel transcends his controversial scientific ideas', **Natural History**, jrg. 107 (1998-1999) December-January, pp. 56-59.

Hays, J. N. **The burdens of disease : Epidemics and human response in western history**, (Rutgers University Press, 1998), ISBN 0813525276 gebonden, 440 blz.

Heymann, M., 'Signs of hubris: The shaping of wind technology styles in Germany, Denmark, and

the United States, 1940-1990', **Technology and Culture**, jrg. 39 (1998) October, pp. 641-670.

Hyde, E., **Cultivated power: flowers, culture, and politics in early modern France**, PhD Harvard University (1998).

Indonesian Environmental History Newsletter, (june 1999) 12.

Laar, J. N. van en J. B. den Ouden, 'Forest history of the Dutch province of Drenthe and its ancient woodland: A survey', in: Kirby, K. J. en C. Watkins (eds.) **The ecological history of European forests**, (New York: CAB International, 1998).

Liang, O., **Criminal-biological theory, discourse, and practice in Germany, 1918-1945**, PhD The Johns Hopkins University (Baltimore: 1999).

Lide, J. H., **Transforming Morocco: environmental change and social order in the Gharb, 1912-1956**, PhD University of Maryland College Park (1998).

Markel, H., **Quarantine!. East European Jewish immigrants and the New York City epidemics of 1892**, (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999), 296 blz., ISBN 0-8018-6180-2. ca. f 58,10.

Matagne, P., **Aux origines de l'écologie: les naturalistes en France de 1800 à 1914**, (Parijs: Ed. du CTHS, 1999) Mémoires de la section d'histoire des sciences et des techniques, ca. f 82,90.

Murray Li, T. ,(ed.) **Transforming the Indonesian uplands: marginality, power and production**, (Amsterdam: Harwood Academic, 1999).

Nelson, A. R., **Acid rain and romanticism: East German forestry, 1945-1989**, (PhD Yale University: 1998).

Oldstone, M. B. A., **Viruses, plagues, and history**, (Oxford: Oxford University Press, 1998), ISBN 0195117239.

Pfister, C., R. Brazdil en R. Glaser, **Climatic variability in sixteenth century Europe and its social dimension**, (Dordrecht: Kluwer, 1999), ISBN 0792359348.

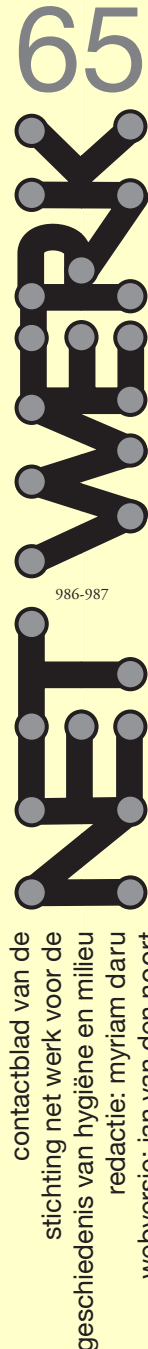
Platt, R., **Disaster and democracy: The politics of extreme natural events**, (Island Press, 1999).

Provoost, M., **Asfalt. Automobilititeit in de Rotterdamse stedenbouw**, (Rotterdam: 010, 1999), ISBN 90-6450-268-4, 177 blz. f 34,50.

Purchase, E., **Out of nowhere, disaster in the white mountains**, (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999), 224 blz. ca. f 120,10.

Reitz, E. J. en E. S. Wing, **Zooarchaeology**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), ISBN 0521485290, 455 blz. f 85,15.

Robbins, L. E., **Elephant slaves and pampered parrots: exotic animals and their meanings in eight-**

23
24

24
25

eenth-century France, PhD The University of Wisconsin - Madison (1998).

Simmons, J. J. I., **Those vulgar tubes: external sanitary accommodations aboard European ships of the fifteenth through seventeenth centuries**, (Texas A&M University Press), ISBN 0890967881.

Spek, T., 'Interactions between humans and woodland in prehistoric and medieval Drenthe (the Netherlands): an interdisciplinary approach', in: Kirby Keith J en C. Watkins (eds.) **The Ecological History of European Forests**, (New York: CAB International, 1998).

25 Tack, G. en M. Hermy, 'Historical
26 ecology of woodlands in Flanders', in: Kirby Keith J. en C. Watkins (eds.) **The Ecological History of European Forests**, (New York: CAB International, 1998).

Watkins, C. en K. J. Kirby (eds.) **The ecological history of European forests**, (New York: CAB International, 1998).

Wills, C. , **Plagues : Their origin, history and future**, (Upland: Diane Publishing Co, 1999), 324 blz., ISBN 0788161709.

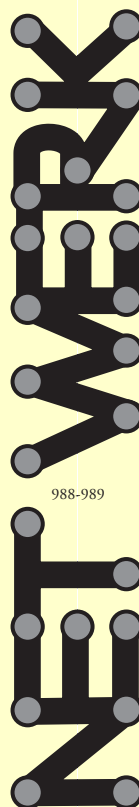
Wolf, R. J. A., 'Researching forest history to underpin the classification of Dutch forest ecosystems. Case study of changes in forest utilization and forest vegetation on the Amerongen Forest in the

Netherlands from the Middle Ages to the present', in: Kirby, K. J. en C. Watkins **The Ecological History of European Forests**, (New York: CAB International), pp. 265-281.

Zon, H. van, **1909-199. 90 jaar RIVM. Een overzicht van het laatste decennium**, (Bilthoven: RIVM, 1999).

---, 'Rampspoeden in zicht. Milieucrisis en crisisgevoelens (1860-1950)', **Groniek**, (1999) juli, pp. 395-407.

65

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

HEIMANS EN THIJSSSE STICHTING

GEZOCHT

COÖRDINATOR (m/v)

De Heimans en Thijssse stichting beheert een bibliotheek en archief over de geschiedenis van de natuurbescherming in ons land, Zij is nu op zoek naar een vrijwilliger, die sturing kan geven aan de uitvoering van een enquête over de archieven van milieuorganisaties.

Hij/zij gaat deel uit maken van een commissie, die probeert te achterhalen waar de archieven zijn en hoe ze beheerd worden. Voor het enquêteren zelf is reeds een vrijwilliger beschikbaar.

Periode: in eerste instantie een halfjaar. Te investeren tijd: ongeveer 1 dag per maand

Werkadres: Plantage Middenl. 2c
Woonplaats: Amsterdam of directe omgeving

Kennis: bij voorkeur interesse in en op de hoogte van de geschiedenis en activiteiten van de milieubeweging.

Vaardigheden: in teamverband kunnen werken.

Inlichtingen bij Jaap Zwier
tel.: 0314 - 326789

MILIEU₊
Adviesbureau Milieu₊ zoekt voor een opdrachtgever :

HISTORISCH BODEMONDERZOEKERS

Deze opdrachtgever is een grote gemeente in het zuid-westelijke deel van de provincie Zuid-Holland.

Functie-informatie :

Het historisch onderzoek vormt de eerste fase van een bodemonderzoek. In het historisch bodemonderzoek wordt het voormalig en het huidig gebruik van een gebied achterhaald met behulp van divers archiefmateriaal, zoals oude topografische kaarten, luchtfoto's en vergunningen. Vervolgens wordt een hypothese opgesteld omtrent de mate waarin verontreinigde stoffen in de bodem voorkomen, gekoppeld aan de plaats van voorkomen. Kennis van de geschiedenis van de techniek en van (historische) productieprocessen is hierbij onontbeerlijk.

Kernbegrippen :

- archiefonderzoek: oude topografische kaarten, luchtfoto's, hinderwetvergunningen, adresboeken, verschillende geautomatiseerde gegevensbestanden, etc.;
- stadsgeschiedenis van ca. 1850 tot heden;
- bedrijfsgeschiedenis, techniekgeschiedenis en kennis van (voormalige) productie-processen;
- bodemkunde, chemie, milieukunde;
- logisch denken, puzzelen.

Samengevat zoeken we :

Een historicus die affiniteit heeft met techniek, productieprocessen, bodemkunde en milieu of een procestechnoloog, bodemkundige/milieukundige die affiniteit heeft met geschiedenis.

Geboden wordt :

Na een proefperiode van één jaar een vast dienstverband bij de betreffende opdrachtgever.

Een 36-urige werkweek en de mogelijkheid om parttime te werken.

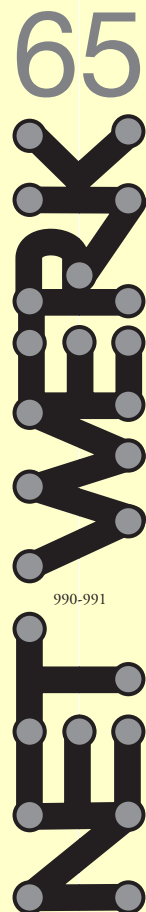
Sollicitatie :

Belangstellenden dienen hun sollicitatie te richten aan :

Milieu₊B.V.

t.a.v. Erik van Duijnhoven
Postbus 7133
2701 AC Zoetermeer

Informatie opvragen :
Tel.: 079-3 411 916
Fax : 079-3 423 111

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort